

HAU211
VARIETIES OF PROSE IN HAUSA

Marubuci: Professor Ibrahim Malumfashi
Kaduna State University
Kaduna

Wanda ya tace Rubutu: Professor Atiku Dunfawa
Usmanu Danfodiyo University
Sokoto

Department of Languages
Faculty of Arts
National Open University of
Nigeria
Jabi, Abuja

COURSE GUIDE

**COURSE TITLE: VARIETIES OF PROSE IN HAUSA
HAU211**

**HAU211: SHARHI KAN SAMUWAR ZUBE DA IRE-
IRENSA A {ASAR HAUSA**

Gabatarwa (Introduction)

Wannan darasi na HAU211, yana da muhimmanci wajen koyon darashin Hausa, musamman abin da ya shafi nazarin adabi, adabin ma kuma vangaren da ake wa laqabi da zube na baka da rubutacce.

Darasin ya kasu zuwa rukunai da kashe-kashe da suka faro daga sanin mene ne adabi da kuma ire-iren zube da raba-rabensa. Haka kuma ya qunshi tarihin samuwar zube na gargajiya da rabe-rabensa da yadda ya wanzu a zamanin zaman gargajiyar Hausawa zuwa zamanin zuwan Musulunci da zuwan Turawa.

Daga can kuma an bibiya ginuwarsa tun daga shekarun 1920 har zuwa shekarun 1970. Daga nan ne kuma aka zo da bayani kan zuben zamani da ake kira da Adabin Kasuwar Kano, an kuma dubi dukkan fasalce-fasalensa da yadda ya samu mabambantan yanaye-yanaye har zuwa yau.

A cikin darasin an zo da cikakken bayani kan dukkan zubi da tsarin kwas xin ta yadda xalibai za su naqalce shi ba da wahala ba. A qarshen kowane kashi an zo da tambayoyin auna fahimta da kuma yanayin gane ko darasin ya zauna sosai da gindinsa.

Daga qarshe kuma an zo da fasalin tambayoyi da xalibai za

su gani domin nazari kafin zuwan jarabawa a qarshen karatu. An kuma zuba waxansu ayyukan nazari da mai karatu zai iya amfani da su domin qarɓin nazari da tushi a gida. Haka kuma an samar da dama da xalibai za su iya tuntuvar malami domin qarɓin haske a duk lokacin da wani abu ya shige duhu.

Manufar Kwas (Course Aim)

Domin kyautata karatu da koyarwa kowane kashi na da tasa manufa bayan babbar manufar kwas xin ta baki xaya da aka zo da ita a farkon darasi. Ke nan abin da xalibai za su yi domin sauqaqa wa karatun nasu shi ne su karanci kowace manufa da ke liqe da kowane kashi na darasi domin gane ciki da wajen darashin, ba tare da an samu matsala ba.

Idan an kula da kyau, manyan darussan da ke tattare da kwas xin suna da dama, sai dai za a iya taqaita su zuwa kamar haka:

- Ma'anar adabi da rabe-rabensa
- Ma'anar zube da kashe-kashensa
- Asali da samuwar zuben Hausa na gargajiya da na zamani.
- Fara rubutun zube da yadda ya wanzu daga 1927 zuwa 1980.

- Bayani game da Adabin Kasuwar Kano
- Zuben Hausa a yau

Yadda Za A Nazarci Kwas (Working Through the Course)

Domin ganin sa samu shawo kan wannan darasi an tsara darasin ta yadda xalibai za su iya jan ragamar karatun ba tare da tutsu mai yawa ba. An dai rarraba kwas xini zuwa rukuni-rukuni da yake qunshi da kashe-kashe masu bite da juna, kuma kowane kashi an rarraba shi yadda xalibi zai ga dangantarsa da xan uwansa da ke biye. Saboda haka fahimtar darasin zai biyo karatun ta-natsu da xalibai za su yi wa darasin, su kuma auna fahimtarsu ta amfani da tambayoyin da aka zo da su a qarshenn darasin. Da yake kuma akwai aikin jinga da malami zai dinga bayarwa bayan kowane kashi na kwas, xalibi zai samu damar ganin fasalin yadda jarabawa za ta kasance in an gama darasin baki xaya ba tare da ya dogara da malami ba a wannan lokaci. Ana fatar a kammala kwas xini cikin mako 15, wato kowane kashi a cikin mako guda.

Daga qarshi xalibai su sani cewa idan suna nazarin kwas xini, malaman da za su dinga tuntuwa ba koyaushe za su kasance

tare ba, saboda haka sai su yi jadawalin karatunsu ya dace da kowane kashi na karatu, su kuma dinga ziyara da leqa abubuwan da malami ya tanada domin qarɓin nazari domin faxaxa sani da qarɓin haske.

Me ya kamata xalibai su mayar da hankali kai a lokacin gabatar da wannan darasi? Su tabbata sun fahimci abubuwa da ke qasa:

1. Kowane darasi ko kwas yana da rukuni ko 3 ko 4.
2. Kowane rukuni yana da kashi 3 ko 4 ko 5.
3. Kowane kashi yana da yankin auna fahimta.
4. Kowane darasi na da jingar da za a yi a gida.
5. Kowane darasi ko kwas na tafe da manazarta da wasu ayyukan qara nazari.

Kashe-kashen Kwas (Study Units)

A cikin wannan kwas akwai rukuni 3 da kuma kashi 1, kowane kashi yana a matsayin mako guda ne na darasi, ke nan za a kamala shi cikin mako 15. Ana kuma fatar a amsa tamayoyi auna fahimta a qarshen kowane kashi, daga qarshen kuma a amsa tambayoyi na jinga don ganin ko darasin ya zaunu da kyau.

Domin kyautata karatun kwas xin an ratayo manazarta da wasu ayyukan da za a iya cewa suna da muhimmanci ga wannan kwasa xin, za su qara haske fiye da qma, musamman ma dai Malumfashi, (2019). Samun wannan littafi da wasu irin sa a laburare zai inganta nazari da karatu sosai. Ke nan a shiga gonar xakin karatu a gida ko inda ake ajiye littattafai a kusa ko nesa zai inganta nazarin wannan kwas.

A kula da liqau da ake sa wa a cikin kowane kashin darasi, za su taimaka wajen qara haske na nazarin kwas xin baki xaya, sai dai a tabbata liqau xin suna aiki yadda ya kamata, kada a bari sai lokacin da ake buqatar su, a laluba a ga ba su aiki, wato dai a gwada komi kafin qarshen kwas xin.

Auna Fahimta (Assignment).

Shi wannan kwas na tsarin da ba ruwanka da malaminka ne, ko na tafi-da-gidanka, shi ya sa ake jaraba fahimtar karatu ta hanyoyi UKU, hanya ta farko ita ce ta auna fahimta a qarshen kowane kashin darasi, sa'annan kuma a zo da jinga da za a ba xalibi qarshen kowane kashi, shi ma, sai daga qarshe a yi jarabawar qarshen zangon karatu, wanda zai nuna an zo qarshen darasin.

Auna fahimtar da ake yi a qarshen kowane kashi za ta kasance qaramar jarabawa ce, za ta zo da maki 30 daga cikin 100. Ke nan, ana buqatar xalibi ya amsa tambayoyi uku inda za a zavi 2 su kasance su ke xauke da maki 30, maki 15 kowace tambaya. Sauran maki 70 za su zo ne a jarabawar qarshen kwas.

Jarabawa dai kamar kullum za a gabatar da ita ce daga gida, ita ma ba a cikin cikin aji ba, kuma za ta kasance ta Intanet ne, ke nan sanin na'ura mai qwaqwalwa abbu ne mai muhimmanci ga xalibi.

JINGA (Tutor Marked Assignment)

Jingar aji tamkar gwajin jarabawa ce ga xalibai, saboda haka amsa jingar da ke qarshen kowane kashin darasi zai ba xalibi damar fahimtar yadda jarabawar qarshe za ta kasance ne. Yana da kyau xalibai su mayar da hankali domin amsa irin waxannan samfur na tambayoyi, domin za su sauqaqa amsa tambayoyin jarabawa a qarshen darasin baki xaya.

Jarrabawar Qarshen Darasi (Final Examination and Grading)

Ita dai jarabawa ita ce hanyar da ake gane ko xalibi ya gane darasi ko kuma ya samu naqasu a wani vangare, saboda haka tana xauke da kaso mafi tsoka na 70 cikin 100. Ba wani dabo a cikin wannan fasali domin ana xauko samfurin jarabawar ne daga tambayoyin da aka dinga turawa na auna fahimta da kuma jinga. Ke nan mayar da hankali wajen amsa waxanan tamayoyi a lokacin darasi zai rage zafin tamayoyin qarshen darasi.

Ga fuskar yadda darasin zai kasance:

RUKUNI NA 1

KASHI NA 1

3.1 Mene Ne Adabi?

3.1.1 Ma'anar Adabin Hausa A Zahiri

3.1.2 Ma'anar Adabin Hausa A Luggance

3.1.3 Ma'anar Adabin Hausa Daga Bakin Masana

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 2

- 3.1 Ma'anar Zuben Hausa A Zahiri
 - 3.1.1 Ma'anar Zuben Hausa A Luggance
 - 3.1.2 Ma'anar Zuben Hausa Daga Bakin Masana

Auna Fahimta

- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 3

- 3.1 Ire-Iren Zuben Hausa
 - 3.1.1 Zube Na Gargajiya
 - 3.1.2 Zube Na Zamani
 - 3.1.3 Dangantakar Zuben Gargajiya Da Na Zamani

Auna Fahimta

- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

RUKUNI NA 2

KASHI NA 1

3.1 Ire-Iren Zuben Gargajiya

3.1.1 Na Hausawa Zalla

3.1.1.1 Tatsuniya

3.1.1.2 Karin Magana

3.1.1.3 Take Da Kirari

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 2

3.1 Ci Gaban Ire-Iren Zuben Gargajiya

3.1.1 Na Hausawa Bayan Zuwan Larabawa

3.1.1.1 Labari

3.1.1.2 {issa

3.1.1.3 Almara

3.1.1.4 Tarihi

3.1.1.5 Tarihihi

Auna Fahimta

- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

RUKUNI NA 3

KASHI NA 1

- 3.1 Bayani Game Da Samuwar Rубutun Zube
 - 3.1.1 Me Larabawa Suka Yi?
 - 3.1.2 Me Ya Faru Bayan Zuwan Turawa?
 - 3.1.3 Rубutattun Labaran Hausa Na Farko

Auna Fahimta

- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 2

- 3.1 Hukumar {asa Da {asa Da Samuwar Rубutaccen Zube
 - 3.1.1 Gasar 1927 Da Samuwar Rубutun Zube
 - 3.1.2 Gasar 1929 Da Ginuwar Rубutun Zube

3.1.3 Gasar 1932 Da Wanzuwar Rубutun Zube

3.1.4 Samuwar Littafin Fatima

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 3

3.1 Rawar Hukumomin Inganta Adabi Wajen

Tabbatuwar

Rубutun Zube

3.1.1 Hukumar Fassara

3.1.2 Hukumar Talifi

3.1.3 Hukumar Gaskiya

3.1.4 Hukumar NORLA

3.1.5 Hukumar NNPC

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 4

3.1 Shekarun 1980 Da Samuwar Sabon Fasalin Rubutu

3.1.1 Gasar Shekarar 1978

3.1.2 Gasar Shekarar 1980

3.1.3 Bayyanar Sabon Yanka Rake Na Rubutun Zube

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

RUKUNI NA 4

KASHI NA 1

3.1 Mene Ne Adabin Kasuwar Kano

3.1.1 Bayani Game Da Adabin Kasuwa

3.1.2 Bayani Game Da Adabin Yayi

3.1.3 Ta}aitaccen Bayani Game Da Adabin Kasuwar Kano

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 2

3.1 Ci Gaba Da Wanzuwar Rubitaccen Zuben Hausa

3.1.1 Gasar Shekarar 1988

3.1.2 Gasar Injiniya Bashir {araye (2007-2010)

3.1.3 Gasar Rubitun Zube Ta BBC

3.1.4 Gasar Zubitun Zube Ta MMB Da Pleasant Library

3.1.5 Gasar Janar Aliyu Gusau

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 3

3.1 Wasu Hanyoyin Nazarin Labaran Zube

3.1.1 Jigo

3.1.1.1 Mene Ne Jigo?

3.1.1.2 Warwarar Jigo?

3.1.2 Nazarin Jigo A Wasu Rubitattun Labaran Hausa

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 4

- 3.1 Wasu Hanyoyin Nazarin Salo A Labaran Zube
 - 3.1.1 Salo Da Sarrafa Harshe
 - 3.1.1.1 Mene Ne Salo?
 - 3.1.1.2 Ya Ake Gane Salo A Rubutun Zube?
 - 3.1.2 Nazarin Salo A Wasu Rubutattun Labaran Hausa
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

COURSE:

**HAU:211: VARIETIES OF PROSE IN HAUSA (2
CREDIT UNITS)**

KWAS:

**HAU:211: SHARHI KAN SAMUWAR ZUBE DA IRE-
IRENSA A {ASAR HAUSA**

RUKUNI NA 1

KASHI NA 1

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Mene Ne Adabi?
 - 3.1.1 Ma'anar Adabin Hausa A Zahiri
 - 3.1.2 Ma'anar Adabin Hausa A Luggance
 - 3.1.3 Ma'anar Adabin Hausa Daga Bakin Masana
Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 2

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Ma'anar Zuben Hausa A Zahiri
- 3.1.1 Ma'anar Zuben Hausa A Luggance
- 3.1.2 Ma'anar Zuben Hausa Daga Bakin Masana Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 3

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Ire-Iren Zuben Hausa
- 3.1.1 Zube Na Gargajiya
- 3.1.2 Zube Na Zamani
- 3.1.3 Dangantakar Zuben Gargajiya Da Na Zamani Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

RUKUNI NA 2

KASHI NA 1

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Ire-Iren Zuben Gargajiya
 - 3.1.1 Na Hausawa Zalla
 - 3.1.1.1 Tatsuniya
 - 3.1.1.2 Karin Magana
 - 3.1.1.3 Take Da Kirari
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 2

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Ci Gaban Ire-Iren Zuben Gargajiya
 - 3.1.1 Na Hausawa Bayan Zuwan Larabawa
 - 3.1.1.1 Labari
 - 3.1.1.2 {issa
 - 3.1.1.3 Almara
 - 3.1.1.4 Tarihi
 - 3.1.1.5 Tarihihi
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

RUKUNI NA 3

KASHI NA 1

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Bayani Game Da Samuwar Rубutun Zube
 - 3.1.1 Me Larabawa Suka Yi?
 - 3.1.2 Me Ya Faru Bayan Zuwan Turawa?
 - 3.1.3 Rубutattun Labaran Hausa Na Farko
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 2

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Hukumar {asa Da {asa Da Samuwar Rубutaccen Zube
 - 3.1.1 Gasar 1927 Da Samuwar Rубutun Zube
 - 3.1.2 Gasar 1929 Da Ginuwar Rубutun Zube
 - 3.1.3 Gasar 1932 Da Wanzuwar Rубutun Zube
 - 3.1.4 Samuwar Littafin Fatima
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 3

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Rawar Hukumomin Inganta Adabi Wajen Tabbatuwar Rubutun Zube
 - 3.1.1 Hukumar Fassara
 - 3.1.2 Hukumar Talifi
 - 3.1.3 Hukumar Gaskiya
 - 3.1.4 Hukumar NORLA
 - 3.1.5 Hukumar NNPC
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 4

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Shekarun 1980 Da Samuwar Sabon Fasalin Rubutu
 - 3.1.1 Gasar Shekarar 1978
 - 3.1.2 Gasar Shekarar 1980
 - 3.1.3 Bayyanar Sabon Yanka Rake Na Rubutun Zube
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

RUKUNI NA 4

KASHI NA 1

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Mene Ne Adabin Kasuwar Kano
- 3.1.1 Bayani Game Da Adabin Kasuwa
- 3.1.2 Bayani Game Da Adabin Yayi
- 3.1.3 Ta}aitaccen Bayani Game Da Adabin Kasuwar Kano
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 2

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Ci Gaba Da Wanzuwar Rubitaccen Zuben Hausa
- 3.1.1 Gasar Shekarar 1988
- 3.1.2 Gasar Injiniya Bashir {araye (2007-2010)
- 3.1.3 Gasar Rubutun Zube Ta BBC
- 3.1.4 Gasar Zubutun Zube Ta MMB Da Pleasant Library
- 3.1.5 Gasar Janar Aliyu Gusau
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa

- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 3

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Wasu Hanyoyin Nazarin Labaran Zube
 - 3.1.1 Jigo
 - 3.1.1.1 Mene Ne Jigo?
 - 3.1.1.2 Warwarar Jigo?
 - 3.1.2 Nazarin Jigo A Wasu Rубutattun Labaran Hausa Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

KASHI NA 4

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {Unshiyar Darasi
- 3.1 Wasu Hanyoyin Nazarin Salo A Labaran Zube
 - 3.1.1 Salo Da Sarrafa Harshe
 - 3.1.1.1 Mene Ne Salo?
 - 3.1.1.2 Ya Ake Gane Salo A Rубutun Zube?
 - 3.1.2 Nazarin Salo A Wasu Rубutattun Labaran Hausa Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

RUKUNI NA 1

KASHI NA 1: Mene Ne Adabi?

Abin Da Ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Mene Ne Adabi?
 - 3.1.1 Ma'anar Adabin Hausa A Zahiri
 - 3.1.2 Ma'anar Adabin Hausa A Luggance
 - 3.1.3 Ma'anar Adabin Hausa Daga Bakin Masana Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

1.0 GABATARWA

A cikin wannan kashi na darasin da ake fatar ya nusar da kai game da samuwar zube da yadda ya sauya kamannu daga farkon fara gudanar da shi, musamman daga ginuwar zuben gargajiya zuwan a zamani ko na ka zuwa rubutacce za a }o}arta fitar maka da ma'anar

adabi tukuna. Za a gabatar da adabin da ma'anarsa ta fuska uku, wato ma'anar adabi a zahirance da kuma ma'ana ta lugga da kuma abin da masana adabin suka fasalta mana.

Fara darasin da wannan tsari ya dace ne domin a nan ne za ka fahimci me ya sa ake kiran zuben gargajiya da kuma na zamani a matsayin 'yan ahalin adabi. Idan har ba ka gane mene ne adabi ba, to kuwa akwai damar da kake da ita ka kasa fahimtar darasin baki jaya.

Ke nan sanin mene ne adabi da irin matakan da ake bi a gane shi a rayuwa da littatafai da kuma ta bakin masana tamkar yin shimfi]a ce mai armashi domin fahimtar mee zube da ire-irensa da kuma yadda ya sauya kamannu a tsawonn rayuwa, mudsamman daga gargajiya zuwa yau da yake kwance a littatafai da na'u'rorin zamani irin su Intanet. Kafin mu yi nidsa a wannan darasi bari mu kawo ka]an daga cikin wasu manufofin wannan darasi.

2.0 MANUFAR DARASI

Idan mun kai }arshen wannan darasi, mua fatar ka fahimci abubuwa da suka ha]a da:

- Cikakkiyar ma'anar kalmar adabi
- Ma'anar adabi a zahiri
- Ma'anar adabi a luggace
- Ma'anar adabi daga bakin masanan Hausa

3.0 ABIN DA KE CIKIN DARASIN

3.1 Mene Ne Adabi?

Abu na farko da ya dace a fahimta game da adabi shi ne ainihin kalmar, ADABI, ba Bahaushiyar kalma ba ce, ke nan ba}uwa ce, wadda Hausawa suka aro daga Larabawa, bayan da suka cu]anya da juna tun da da]ewa. Tushen kalmar dai shi ne ADAB, Hausawa ne suka yi mata kwaskwarima daga baya ta }ara mata wasalin (i) ta ADABI, domin ta dace da yanayin ginuwar kalmomin Hausa.

A Larabce kalmar a nufin abubbuwa da yawa, sai an kasa ta zuwa gida biyu, adabi a gargajiyance da ke nufin 'halayen }warai da nagartattun]abi'u' kamar yadda yake a cikin <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/arabic-literature>, haka ana kallon adabi da bukukuwa ko walima ko abubuwan annashuwa da jin da]i, musamman wa]anda suka shafi rawa da ki]a da wa}e-wa}e. Su kuma Hausawa da suka aro kalmar sai suka ba ta tasu ma'anar. Sai dai ba wai yana nufin Hausawa ba su da adabi ko abin da ya }unsa a cikin tunaninsu ba, sai da Larabawa suka zo }asar Hausa.

3.1.1 Ma'anar Adabin Hausa A Zahiri

Ko kafin zuwan ba}I }asar Hausa Hausawa na da wani abu da suke ala}anta shi da ayyukan da adabi yake yi, said ai ba wanu suna da suke bas hi takamaimai. A zahirance in ka tambayi al'ummar Hausawa me suka fahimta da adabi a Zahiri kafin aron kalmar daga Larabawa za su bayyanna ta kamar haka:

- Iya yi
- Gwaninta
- Abubuwan sa nisha]i
- Wa}a ko tatsuniya ko maganganun azanci

Saoda haka ana iya cewa adabi a zahirance ya shafi wata gwaninta da Hausawa ke yi ta amfani da sarrafaffun zantuka don nuna iyawa ko gwaninta ko kuma isar da sa}o.

3.1.2 Ma'anar Adabin Hausa A Luggance

Idan kuma muka le}a cikin }amusu-}amusu da manyan littattafai na ilimi da aka yi a can da za a ga wasu ba su tanka kan ma'anar wannan kalma ba. Alal misali }amusun Bargery (1934) da na Abrahams (1965) duk a su zo da ma'anar adabi ba domi a lokacin ba su shiga ciki taskar nazari ba sosai. Amma idan aka dubi }amusun Jami'ar Bayero (2006), za a ga ya bayyana adabi da cewa:

Fannin ilimi ne wanda ya }unshi labarai da wa}o}in baka da rubutattu da wasannin kwaikwayo da al'adu da abubuwan fasaha da na hikima.

Shi kuwa }amusun **Literary Terms ad Literary Theory** na Cuddon (1976) ya bayyana Literature, wato adabi da:

Kalma ce da ba ta da wata ma'ana]aya tsayayya. Sai dai ta fi tafiya da ayyukan da suka shafi wa}a da was an kwaikwayo da zube da gajerun labarai. A nan ana nufin aikin adabi ya fi wanda ba shi ba, musamman a rubuce armashi da nuna gwaninta wajen amfani salo da bayanai na burgewa... da kuma sa nisha]i.

3.1.3 Ma'anar Adabin Hausa Daga Bakin Masana

Daga irin yadda a zahirance da kuma a luggance aka ga ma'anar adabi ne ya sa masana wannan fage daga cikin masanan Hausa suka kalli adabin ta wa]annan fuskoki, ga wasu ka]an daga cikin su. Farfesa Abdul}adir [angambo a cikin littafinsa na **Rabe-Raben Adabin Hausa Da Muhimmancinsa** wanda aka buga a 1984 ya bayyana adabi kamar haka:

Ma'anar kalmar da Larabci, 'ita ce 'halin]a'a, fasaha, }warewa. To amma a Hausa, har ma da Larabcin, wannan kalma, tana nufin abubuwan da suka shafi al'adu da rayuwa da fasaha na al'umma; wani lokaci da kuma nazarinsu. A ta}aice, munna iya cewa, adai, shi ne madui ko hoto rayuwa na al'umma. Wannan ya }unshi yadda al'adusu,]ai'usu, harshensu, halayyar rayuwarsu, abincinsu, tufarsu, makwacinsu, hul]o]insu, tunaninsu, da ra'ayoyinsu da sauran abubuwan da suka shafi dabarun zaman duniya don ci gaba da rayuwa; kai har ma da auuwan da suka shafi mutuwa.'

Daga }arshe daga abin da muka gani za mu iya cewa a wani au ba e adai face wa]annan ayyuka da al'umma ke gudanarwa da suke]auke da al'adu da halaye da]abi'u da Nisha]i, amma suna kasancewa tamkar madubi ko hoto na kallon rayuwar al;ummar tu daga haihuwa har zuwa mutuwa.

AUNA FAHIMTA

Bayyana me ka fahimta dangane da wa]annan ma'anoni na adabi da ke biye?

1. Ma'anar adabi a zahirin tunanin Hausawa

2. Me }amusun Hausa na Bayero ya ce game da ma'anar adabi?
3. Me HOTO da MADUBI ke nuni game da ma'ar adabi a Hausa?

4.0 KAMMALAWA

A wannan darasi mun kawo bayani ne game da adabin Hausa da yadda ake gane ma'anarsa ta zahiri da lugga da kuma ta bakin masana adabin na Hausa. An yi haka domin ka fahimci gundarin abin da ke jan ragamar tunanin masana game da matsayin wa}a da zube da was an kwaikwayo da wasu batutuwa irin su.

5.0 TA{AITAWA

A wannan darasin ana fatar ka fahimci:

- Mene ne adabi?
- Da yadda Hausawa da masana ke kallon adabi, wato ko dai a matsayin ba}uwar kalma ko 'yar gida.
- Da kuma yadda ma'anar adabin take a cikin littattafai na lugga da kuma daga bakunan wasu masana adabin Hausa.

6.0 JINGA

1. Ashe kalmar adabi ba ta Hausawa ba ce? Tattauna
2. Ta yaya za a iya rarrabe tunanin [angambo (1984) da na Malumfashi (2009) ta fuskar ma'anar adabi?
3. Me ya bambanta ma'anar adabin Hausa a luggance da kuma ra'ayoyin masana Hausa?

7.0 MANAZARTA DA WASU AYYUKAN {ARIN NAZARI

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); 'Tasirin Adabin Baka A kan Rубutattun {agaggun Labaran Hausa.' *Kundin Digiri Na Biyu*, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa**. NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam*. Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

KASHI NA 2: Mene Ne Zube?

Abin Da Ke Ciki

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Mene Ne Zube?
- 3.1.1 Ma'anar Zuben Hausa A Zahiri
- 3.1.2 Ma'anar Zuben Hausa A Luggance
- 3.1.3 Ma'anar Zuben Hausa Daga Bakin Masana
Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

1.0 GABATARWA

A darasin farko, wanda ya kasance tamkar shimfi]a ce ta gane mene ne adabin Hausa domin ya yi mana jagora kafin mu shiga tattauna ainihin batun da muka sa gaba, wato zuben Hausa da rarrabe-rarrabensa, mun dai gane yadda Hausawa suka }auki adabin nnasu a wancan darasin. Yanzu kuma a wannan ga~ar za mu tattauna me ake son ka sani game da zube Hausa.

A nan za a }o}arta gabatar da zube a Hausa da ma'anarsa shi ma ta fuska uku kamar yadda muka yi game da adabi, wato mu san ma'anar zube a zahirance da kuma ma'ana ta lugga da kuma abin da masana zuben suka fasalta mana.

Kawo wannan yanayi zai taimaka wajen fahimtar yadda za a iya bambanta zube da 'yan uwansa irin su wa}a da wasan kwaikwayo, daga nan kuma a gane ire-irensa, wato na gargajiya da na zamani. A tuna, shi wannan bayani game da zube shi ne zai iya ba mu damar fahimtar inda darasin zai fuskanta baki]aya. Idan har ba mu san zube ba, to kuwa da wuya mu fahimci sauran sassa da suka gina darasin baki]aya.

Saboda haka sanin ma'ar zube da irin hanyoyi da ake bi a gane zube da ire-irensa da kuma yadda ya sauya kamannu a tsawon rayuwar Hausawa, abu ne mai fa'ida da alfanu.

2.0 MANUFAR DARASI

Babbar manufar wannan darasi ita ce a fahimci abubuwa da suka ha]a da:

- Ma'anar zube a tsakanin Hausawa
- Ma'anar zube a zahiri
- Ma'anar zube a lugga
- Ma'anar zube a adabance

3.0 ABIN DA KE CIKIN DARASIN

3.1 Mene Ne Zube?

Kalmar zube kamar yada za mu gani nan gaba ka]an tana da fuskoki mabambanta, amma da yake a wannan darasin an ajiye ta ne a matsayin aikin adabi, bisa wannan mizani ne za mu dubi lamarin. Abin da ke da muhimmanci dai shi ne zube ba ba}uwar kalma ba ce a Hausa, tun asali Hausawa sun san da ita, suna kuma amfani da ita ko kafin zuwan ilimi da sani irin na adabi ko boko.

Sai dai kamar yadda a kowane harshen a duniya da ke da irin wannan fasali na adabi, zube na nufin mabambantan abubuwa ga kowace al'umma, ba dole sai ta adabi ba. Sai dai abin da aka fi amincewa da shi, bai wuce cewa dukkan zancen da mutane ke yi a rayuwa shi ne ake wa la}abi da zube ba, wato zance sakaka, amma ba kowane zance ne, kamar yadda za mu gani yake iya zama zube na cikin adabi ba.

A wannan darasin za mu dubi yadda Hausawa suka]auki zube a zahiri da kuma lugga da kuma ta albarkacin bakunan masana wannan fage, domin a ga yadda fasalin yake.

3.1.1 Ma'anar Zuben Hausa A Zahiri

Zube kalma ce ta Hausa da ke da fuskoki guda biyu, da farko akwai fuskar nahawu, sa'annan akwai fuskar zahiri. Bari mu soma bayani da ma'anar tukuna kafin mu dubi ta Zahiri.

Idan muka koma cikin harshen Hausa za ka ga cewa kalmar zube tana da matsayi a cikin harshen, a nahawun Hausa, zube na cikin rukunin aikatau na Hausa, Kalmar tana kuma cikin abin da ake kira ta tushe ko asali, Akwai ajin aikatau guda bakwai, hu]u su ne na asali, sauran ukun su ne wa]anda aka tsamo daga tushen asalin. Alal misali.

1. Zubaa

2. Zuba
3. Zubi
4. Zube
5. Zubar
6. Zubo
7. Zubu

Kowane rukuni na aikatau za a ga cewa yana da aikin da yake yi, ajin aikatau na hu]u inda ‘zube’ ya fa]o shi ne ke nuna an gama aikin, ba saura da ya rage. Ke nan kalmar ‘zube’ a ~angaren aiki take, ba suna ko bayanau ba.

A zahirance kuwa zube na nufin abu ne a watse ko wanda bai da wani tsari ko dokoki da ke tafiyar da shi, alal misali za a ji Hausawa na cewa abu ‘kara a zube’, wanda yana nufin yadda karan da ake zance ke warwatse ba tare da wani shiri ko tsari ba a lokacin da aka watsar da shi, wanda ya nuna mana cewa an gama aikin, kamar yadda muka gani a baya. Ke nan zube na iya nufin duk wani abu da aka yi shi ko aka tsara shi ba bisa bin wasu }a’idoji ko tsari ba.

Kamar yadda Cuddon (1976) ya ce asalin kalmar ‘zube’ a Ingilishi, wato ‘prose’ daga Latin ta keto, wato ‘prosa’ zancen da ke tafiya warwatse ko rubutun da ke zuwa a barbaje. Ya }ara da cewa ba wani abu ne ‘prose’ sai harshe ko magana da ba sa]auke da kwalliya, shi ya sa ya bambanta da ‘wa}a’ ko ‘wasan kwaikwayo’ da ke]auke da salo da burgewa. In da kuma aka sami zube mai]auke da fasalin wa}a to shi ne ake kira da wa}a}}en zube, wato ‘poetic prose.’

3.1.2 Ma’anar Zuben Hausa A Luggance

Ita kuwa ma’anar ‘zube’ a luggance ana iya ganin ta a cikin }amus-}amus ne da kuma wasu littattafai na ke~a~~un kalmomi, alal

misali ga abin da }amus jin Bargery ke cewa game da Kalmar, wato ko dai watsar da abu ko kuma ri}e linzami a lokacin tafiya da doki ko zama a }asa a }ofar gida ko zubewar ciki ko mantuwar karatu ko inda tsuntsaye ke ha}uwa ko tattaruwa ko na tsaga ko kuma aikatau da ake samu daga zuba.

Ga kuma abin da }amus na Jami'ar Bayero ya ce game da zube, wato kalma ce mai bayyana bazuwar abu da yawa a wuri ko kuma zurarewar abu ko tsiyayewarsa }asa daga cikin wani mazubi ko kuma rushewa ko fa}uwa ko kuma gungun tsuntsaye da suka sauka sauka a }asa ko kuma tsage mai yawa da tsawo a fuska.

Daga abin da muka gani za ka iya cewa zube ko 'prose fiction' wani nau'in rubutu ne da Cuddon (1976) ya kira da 'agaggen labari' ko 'ayyanannen labari,' wato abin da aka tsara a ka aka fitar da shi ta fatar baki, kuma abin ba gaskiya ba ne. Kodayake wannan ma'ana ma na iya fa}awa ga wa}a da wasan kwaikwayo, tun da su ma "{aga' su ake yi, amma shi 'fiction' jin ya fi zama a Gidan labari.

3.1.3 Ma'anar Zuben Hausa Daga Bakin Masana

A adabance kuwa zube na nufin guntattakan jawabai ko bayanai da ke zuwa kara zube ba tare da wasu dokoki ko }a'idoji ba, sa'annan ana yin su ne domin a sa nisha}i ko jin da}i ga mutane. A nan ana iya bambanta zube da wa}a da wasan kwaiwayo ta fuskar adabi, wato ana iya cewa a wa}a da wasan kwaikwayon sai an tsara, an kuma shirya, sa'annan kuma a daidaita tunani kafin a aiwatar da su alhali kuwa a zube ba a bu}atar wa}annan abubuwa.

Ke nan zube na na nufin abubuwa irin su tatsuniya da karin magana da tarihi da tarihihi da kirari da zambo da almara da }issa da }arangiya ko salon magana ko ba}ar magana.

A nan baru mu bi masanan adabin Hausa mu ji me suka ce game da zube a Hausa. [angambo (1984) yana cewa bisa jimla, rubutun zube shi ne duk wani rubutu ko wallafa da ba ta wa}a ba ce ko kuma ba wasan kwaikwayon ba ne...ya ha}a da }agaggun labarai da rubutun tarihi da rubuce-rubucen siyasa da kimiyya da harhi kan fannoni.

Shi kuwa Malumfashi (2009) cewa ya yi:

A zahirance zube na nufin abu ne a watse ko wanda bai da wani tsari ko dokoki da ke tafiyar da shi, alal misali kara a zube, na nufin yadda karan ke warwatse ba tare da wani shiri ko tsari ba. Ke nan zube na iya nufin duk wani abu da aka yi shi ko aka tsara shi ba bisa bin wasu }a'idoji ko tsari ba.

Auna Fahimta

- Me ake nufi da zuben Hausa a zahirin magana.
- Ya {amusun Bayero ya bayyana ma'anar zuben a Hausa?
- Yaya ma'anar zube daga bakin masana irin [angambo (1984)?

4.0 Kammalawa

A wannan sashe a yi }o}ari ne wajen bayyana ma'anar zube ta fuskoki uku; wato zube a zahirance da kuma zube a luggance, sa'annan aka rufe da bayyana ma'anar zube daga bakin masana adabin Hausa. A yi haka nne domin a yi shimfi}a game da cikasuwar darasin baki }aya

5.0 TA{AITAWA

A wannan darasin ana fatar a fahimci:

- Mene ne zube?

- Yaya zube yake a tsakanin Hausawa kafin zuwan ba}i?
- Yaya ma'anar zube take daga littattafan lugga da sauran bayanai?
- Yaya masana adabin Hausa suka }alailaice zube da kuma misalai.

6.0 JINGA

4. Yaya mace mai sayar da tuwo a bakin titi za ta bayyana zube a zahirance? Tattauna
5. Me {amus na Bargery ko na Bayero suka ce game da zube a Hausa?
6. Me Malumfashi (2009) ya bayyaa game da zuben Hausa?

7.0 MANAZARTA DA WASU AYYUKAN {ARIN NAZARI

[angambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, Zaria: Amana Publishers

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); 'Tasirin Adabin Baka A kan Rубutattun {agaggun Labaran Hausa.' Kundin Digiri Na Biyu, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa.** NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam.* Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

Umar, M.B. (1985). *Dangantakar Adabin Baka Da Al'adun Hausawa.* Kano: Shaguna Commercial Press.

Umar, M. B. (1987). *Dangantakar Adabin Baka Da Al'adun Gargajiya.* Kano: Triumph Publishers.

Yahya, I.Y. (1988). *Hausa A Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa.* Zariya: New Nigerian Publishing Company.

Gusau, S. M. (1995). *Dabarun Nazarin Hausa.* Kaduna: Fisbas Media Services.

Malumfashi, I. (2002). *Adabi da Bidiyon Kasuwar Kano a Bisa Faifai: Takaitaccen Tsokaci.* Ma}alar da aka gabatar a Cibiyar Hausa, Jami'ar Usmanu [anfodiyo, Sokoto.

KASHI NA 3: Ire-Iren Zuben Hausa

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Ire-Iren Zuben Hausa
 - 3.1.1 Zube Na Gargajiya
 - 3.1.2 Zube Na Zamani
- 3.2 Dangantakar Zuben Gargajiya Da Na Zamani
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

1.0 GABATARWA

A wannan darasin za ka fahimci abubuwa guda uku da suka shafi ire-iren zuben Hausa, wanda aka rarraba zuwan a gargajiya da na zamani, sa'annan aka zo maka da dangantakar da ke tsakanin su, musamman ta irin yadda suke wa juna shigar giza-gizai daga zamunnan baya zuwa yau.

A cikin wannan darasi za a bayyana maka me ake nufi da gargajiya da kuma zamani, da yadda gargajiyar da kuma zamanin suka bambanta saboda irin yadda suka wanzu a cikin tarihi.

Idan har ka fahimci wannan rarrabuwa muna fatar ka kuma natsu da gane yadda zuben gargajiya yake, musamman ganin cewa shi ne

za a fara nazarta nan gaba kaJan. Sa'anar lkuma ka gay a aka yi zuben ya bar kai, ya koma cikin takarda.

Saboda haka sanin ma'anar zube da ire-irensa a tsawon zamani da Hausawa suka ratso, abu ne mai fa'ida da amfani.

2.0 MANUFAR DARASI

Manufar wannan darasi ita ce ka fahimci abubuwa muhimmai game da ire-iren zuben Hausa da suka haJa da:

- Ire-iren zuben Hausa
- Mene ne gargajiya?
- Yaya zuben gargajiya yake?
- Mene ne zamani?
- Ya ake gane zube na zamani?
- Wace irin dangantaka ke tsakanin zuben gargajiya da na zamani?

3.0 ABIN DA KE CIKIN DARASIN

3.1.1 Zube Na Gargajiya

Kafin mu bayyana maka me ake nufi da zube na gargajiya ya dace ka san me ake nufi da gargajiya tukunna. Kamar yadda aka faJa a farkon darasi, shi zuben gargajiya yana daga cikin sashen adabin gargajiya na Hausawa, saboda haka in ana maganar gargajiya ana nuni ne ga dukkan rayuwa da ta wanzu kafin zuwan ba}i }asar Hausa, idan kuma ana maganar ba}I, to ana iya kasa su zuwa gida biyu, ba}i na kusa da kuma na nesa. Su ba}i na kusa su ne wa}anda suke zagaye da Hausawa a matysayin ma}wabta, irin su Fulani da Nupawa da Gwarawa da Buzaye da Kanuri da Yarbawa. To amma da yake su wa}annan ma}wabta ba su yi tasiri kai tsaye ta fuskar

rubutu ga Hausawa ba, ya sa ake kallon su da tasirinsu a matsayin na gargajiya, ban a zamani ba.

Su kuwa ba }i na nesa, su ne wa }anda saboda tasowa da suka yi daga }asashensu masu nisa, ko kuma saboda bulaguro da Hausawa suka yi zuwa sassan da suke ya sa suka yi musu tasiri ta fuskoki da dama. Ta fuskar adabi da al'adu bai sa gargajiyar Hausawa ta canza ba, sai in da aka shigo da rubutu, nan ne ake cewa an samar da zamananci a ciki.

Saboda haka za ka iya cewa ba wani abu ba ne gargajiya face yanayin rayuwa da Hausawa suka samu kan su kafin ha }uwa da ba }in nan kala biyu da muka ambata, na nesa da na kusa.

Saboda haka zube na gargajiya shi ne dukkan wani ~angare na adabin gargajiya da ba wa }a ko wasan kwaikwayo ba, wanda kamar yadda [angambo (1984) ya nuna yana cikin 'adabin da Hausawa suka gada daga kaka da kakanni', yana }unshe cikin rayuwar yau da kullum, amma wanda tushensa yake tasowa daga kakanni. Babbar hanyar da ake bi a gane shi ita ce, ana shirya shi a }wa }walwa ne, a kuma aiwatar da shi ta fatar baki.

Ire-iren wa }annan zube na gargajiya sun ha }a da:

Tatsuniya

Karin Magana

Take da Kirari

Tarihi Da Tarihihi

Zambo-Zagi

{arangiya/Zaurance

3.1.2 Zube Na Zamani

Nan ma kafin mu bayyana maka zube na zamani sai mun fasalta maka me ake nufi da zamani. Kamar yadda muka ga gargajiya a baya, ana iya cewa zamani akasin gargajiya ne, ke nan ayyukkan zube da suka samu ko wanzu bayan zuwa ba }i }asar Hausa. A nan

muna magana bisa ba}in nan na nesa ban a kusa ba kamar yadda muka nuna a baya, wato Girkawa ko Larabawa ko Turawa.

Me ya sa zuben Hausa da ya gwamutsu da ba}i daga nesa ake ce da shin na zamani? Ba wani abu ya sa haka ba sai don ganin cewa shi wannan zube ya canza fasali ne daga ka da baki zuwa takarda, wato rubutu.

Rubutun nan da ya canza zuben Hausa zuwan a zamani ya zo wa Hausawa ta fuskiki da dama:

1. Zuben Hausa da ya samu lokacin da gwamutsuwa da Girkanci
2. Sai wanda ya samu ta hanyar rubutun Larabci
3. Ga kuma wanda aka gani cikin rubutun ajami
4. Daga nan kuma sai wanda ya zo cikin siffar Ingilishi
5. Sai na }arshe da aka samu cikin Hausar boko

Dukkan wa}annan hanyoyin rubutun sun taimaka wajen zamanantar da zuben Hausa, in ban da rubutun Girkawa da ba samu ganin sa a Zahiri ba. Saboda haka dukkan zuben da aka samu gani a cikin Larabci da Ajami da kuma cikin Ingilishi da Hausar Boko, shi ne wanda akle kira da zuben zamani, musamman in ya }unshi zuben na gargajiya da a da aka tsara da shiryawa a }wa}walwa, kamar tatsuniya da karin magana da kirari da zambo da habaici da makamantan su. Ke nan zuben zamani ya }unshi abubuwa guda biyu, wanda yake }unshe da zamanin da ba}i suka shigo }asar Hausa da kuma wanda rubutun da ba}i suka shigo da shi ya yi masa riga da kwalliya ko dai ta hanyar Larabci da Ajami k,o ta Ingilishi da Boko.

3.2 Dangantakar Zuben Gargajiya Da Na Zamani

Abin }ara lura game da zuben Hausawa shi ne irin dangantakar da ke tsakanin zuben na gargajiya da na zamani, musamman da yake

sun zo a mabambantan lokaci ko zamani. Ba wani abu ya kawo wannan dangantaka ba face yadda aka samar da zuben tun daga farkon assasa shi.

Shi dai zube na gargajiya ka fahimce shi ne bisa ma'anarsa ta cewa ana shirya shi a ka ne a furta shi ko ayyana shi ta baki, shi ya ake kiran wannan zube wata rana da zuben ka ko zuben baka, shi kuma jin ne ke canza kama ya koma zuben zamani ko rubutacce. Bisa wannan tunani ne za a gane yadda dangantakar take a fili.

Alal misali, idan ka jauki tatsuniya, ko karin magana, duk wa]anda cikinsu ko }unshiyarsu suka kasance ba ruhin ba}i a ciki, sa'annan ba a rubuta su, su ne za a danganta da gargajiya tsantsa, misali, karin magana kamar:

“Duk Dodo]aya ake yi wa tsafi”

Wannan tana daga cikin karin maganar da za a kira da ta gargajiya, amma daga lokacin da ta koma Hausawa na cewa:

“Duk Allah]aya ake bauta wa”

Na kuma ruhin Musulunci ya shigo a rayuwar Hausawa, sai mu ce karin maganar ta zama ta gargajiya, mai ruhin zamanin Musulunci. A lokacin da kuma Karin maganar ta koma kamar haka:

“Duk Naira yanzu ake bauta wa”

Za mu iya cewa wannan ta koma ta gargajiya, amma mai ruhin zuwan zamanin Turawa, har ma fiye, domin Naira sai a 1975 aka samar da ita.

Yanzu kuma za a ji ana cewa:

“Duk waya ake bauta wa”

Ma'ana zamanin ya tarar da yau, inda wayar take tashe, wanda ya }ara tabbatar mana cewa zuben ne dai ke canza launi, amma yana nan yadda yake tun asali na ka da }wa}walwa ana furtawa ta fatar baki, sai zamanin da ya canza kurum.

A kuma lokacin da aka rubuce irin wannan karin magana ko cikin Larabci ko Ajami ko Ingilishi ko Boko to wannan zube ya tashi daga na gargajiya ya koma na zamani, kuma rubutacce. Wannan ne ya sa ake cewa ana samun shigar giza-gizai tsakanin zuben gargajiya da na zamani, kamar yadda za mu gani a cikin sauran kashe-kashen wannan darasi.

Auna Fahimta

Me aka fahimta game da wa}annan abubuwa da ke biye?

1. Gargajiyar Hausawa
2. Yaya zuben Hausawa yake kafin zuwan ba}i?
3. Mene ne zamani a tunanin Hausawa?
4. Ya zuben zamanin Hausawa yake a zahiri?
5. Yi ta}aitaccen bayani game da ala}ar gargajiya da zamani a zuben Hausawa?

4.0 Kammalawa

Wannan darasi kamar yadda }unshiyarsa ta nuna, an aza tubalinsa ne domin ka fahimci ire-iren zuben Hausawa, wato zuben gargajiya da na zamani, da kuma yadda za ka iya fasalta su. Ma'ana, yadda za ka iya gane na ka da wanda ake furtawa ta baki da kuma wanda ake shiryawa a ka a fitar da shi ta hanyar rubutu. An kuma }o}arta nuna inda suke ha}uwa da rabuwa da juna, ta hanyar kawo misalai.

5.0 Ta}aitawa

Darasin da ya gabata an so ne ya gabatar maka da abubuwa da suka ha]a da:

- Ire-iren zuben Hausawa?
- Yadda Hausawa suka rarraba zube zuwa gida biyu, na gargajiya da zamani.
- Da kuma yadda na gargajiya ya koma na zama ta hanyar rubuta shi.
- Daga }arshe kuma shigar giza-gizai da gargajiya da zamani ke yi wa juna.

6.0 Jingar Aiki

1. Gargajiyar Hausawa ita ce wadda ba ta da ha]i da ba}uwar al'umma. Tattauna.
2. Zamani a wajen Hausawa na nufin lokacin da aka ha]u da ba}i. An yarda? Tattauna.
3. Ta yaya zuben gargajiya ke canza riga ya koma cikin ta zamani? Tattauna

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

[angambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, Zaria: Amana Publishers

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); ‘Tasirin Adabin Baka A kan Rubutattun {agaggun Labaran Hausa.’ Kundin Digiri Na Biyu, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa.** NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam*. Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

Umar, M.B. (1985). *Dangantakar Adabin Baka Da Al’adun Hausawa*. Kano: Shaguna Commercial Press.

Umar, M. B. (1987). *Dangantakar Adabin Baka Da Al’adun Gargajiya*. Kano: Triumph Publishers.

Yahya, I.Y. (1988). *Hausa A Rubuce: Tarihin Rubuce-Rubuce Cikin Hausa*. Zariya: New Nigerian Publishing Company.

Magaji, A. (1982). “*Tasirin Adabin Baka A Kan Rubutattun {agaggun Labarai.*” , Kundin Digiri Na Biyu a sashen Harsunan Nijeriya, Jami’ar Bayero, Kano.

Gusau, S. M. (1995). *Dabarun Nazarin Hausa*. Kaduna: Fisbas Media Services.

Malumfashi, I. (2002). *Adabi da Bidiyon Kasuwar Kano a Bisa Faifai: Takaitaccen Tsokaci*. Ma}alar da aka gabatar a Cibiyar Hausa, Jami’ar Usmanu [anfodiyo, Sokoto.

RUKUNI NA 2

KASHI NA 1: Fasalin Zuben Gargajiya

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Fasalin Zuben Gargajiya
 - 3.1.1 Na Hausawa Zalla
 - 3.1.1.1 Tatsuniya
 - 3.1.1.2 Karin Magana
 - 3.1.1.3 Take Da Kirari
 - 3.1.1.5 |ad-Da- Bami/{arangiya
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

1.0 Gabatarwa

Wannan darasi ci gaba ne daga inda na baya ya tsaya, idan ka so kana iya cewa }o}ari na fayyace wannan fage na zuben gargajiya da kyau. Abin da aka sag aba bai wuce yin cikakken bayani kan zuben gargajiya ba, domin a fiddo shi yadda yake, musamman wanda muka kira da na Hausawa tsantsa, wato wanda bai da gauraye da ba}i, na kusa ko na nesa.

An yi haka ne domin ka iya bambantawa tsakanin zube, tsantsar na gargajiya da kuma wanda za a gani can gaba, da aka kira da zube, mai surki. A nan ne kuma za a ~arje gumi game da wannan irin zube ta hanyar fasalta shi da kyau. Da yake abin da yawa an za~i wasu daga ciki ne domin misaltawa.

2.0 Manufar Darasi

Manufar wannan kashi daga cikin fasalin wannan darasi shi a a yi wa zuben Hausa na gargajiya fi]ar da za a iya gane shi, in an gan shi, ta hanyar]aukar]aya bayan]aya domin a farfasa su ta hanyar ma'anarsu da zubi da tsarinsu da kuma kawo misalansu

3.0 ABIN DA KE CIKIN DARASIN

3.1 Fasalin Zuben Gargajiya

Domin daidaita tunani, a wannan hauji na kashin darasin, za a bi mataki na yin filla-filla game da wasu za~a~~un zuben Hausawa na gargajiya da ake iya kira da na Hausawa tsantsa, za a fayyace su ne domin ka iya bambanta su daban da wa]anda suke gwamatse da shigowar zamani.

3.1.1 Na Hausawa Zalla

Idan muka ce zuben Hausawa zalla a nan muna magana ne ga kan irin adabin bakan nan na Hausawa da ake ayyanawa ba tare da bin wasu }a'idoji na a-zo-a-gani-ba, cikin su kuwa akwai tatsuniya da kirari da ba}ar magana da zambo da habaici da wasu irin su da dama.

Bari mu]auki wasu daga cikin wa]annan domin mu ga yadda fasalinsu ya kasance.

3.1.1.1 Tatsuniya

Tatsuniya tana]aya daga cikin zuben Hausa na gargajiya da za mu kira zuben Hausa tsantsa, musamman ganin cewa tana tare da al'ummar Hausawa tun tale-tale. Ba inda aka samu Labarin cewa

an ga tatsuniya a matsayin ba}uwar kalma ko dai daga Larabawa ko Turawa, ke nan 'yan }asa ce.

A lokacin da ake son fayyace ma'anar tatsuniya sai an yi la'akari da cewa Hausawa da dama sun amince ita ce makarantar farko ta 'ya'yan Hausawa, ke nan da]a]]iyar al'ada ce takanin Hausawa. Wadda kuma mata, musamman tsofaffi da amare ne suka fi yin ta. Wannan ya nmuna mana cewa an fara wannan tada tun da al;ummar Hausawa suka fara aure da haihuwa da kafuwar iyali. Ba kuma wani abu Hausawa ke kira da tatsuniya ba fdace wasu }ananan zantuka masu sa nisha]i da ake gabatarwa don]ebe kewa da fa]akarwa da ilmantarwa.

Amma idan muka dubi ma'anar tatsuniya a luggance za mu ga ta zo da ma'anoni mabambanta, alal misali, Bargery (1934) ya zo da kalmomi biyu masu kama da juna da ya kira 'Tatsuniya da Gatana', duk da bai fayyace yadda ma'anar take ba, tun da kwatance ne ya yi da Ingilishi, inda ya kira Tatsuniya da 'a fable' ko kuma 'riddle, ita kuma 'Gatana' ya ce 'a fable', wadda aka samo daga bu]ewar bayar da labarin da ake wa yara, 'ga ta nan, ga ta nanku'. Shi kuwa Muhammad (1990) a littafin Hausa Metalanguage ya kira Tatsuniya da Folktale ne, wato abin da ya shafi labarai na gargajiya da suka }unshi gizo da }o}i da dabbobi da tsirrai da makamantansu.

Shi kuwa {amusun Jami'ar Bayero ya yi nuni ne da cewa labari ne da ake ba wa yara na hikima don hira.

Idan muka koma ga masana adabi kuwa, za mu ga kowane da irin yadda ya kalli ma'anar Tatsuniya, alal misali Umar (1978) y ace tatsuniya ita ce labaran nan da aka "shirya game da gizo ko waninsa da ya }unshi wani darasi ko ya cimma wata manufa ta musamman cikin hikima."

Saboda haka za mu iya cewa tatsuniya ta da]e tsakanin Hausawa, sa'annan mata ne, musamman amare da tsofaffi ke yin ta, wata sa'a kuma yara na yi tsakaninsu domin nisha]i da annashuwa. An fara tatsuniya ne tun lokacin da Hausawa suka fara aure da hayayyafa,

kuma babban burinta bai wuce ta ilimantar da karantar da kuma nisha]antarwa ba.

Idan aka koma kan sa}on da ke tattare a cikin tatsuniya kuwa za a ga cewa suna tafiya ne bisa irin tafarkin da aka gina tatsuniyar, ma'ana abin da masu yin tatsuniyar suka tanada ga masu sauraro. Alal misali, tatsuniyar Ruwan Bagaja ko ta 'Yar Mowa da "yar Bora, tana]auke da nuni ga }in nuna wariya da son kai a tsakanin iyali, ita kuwa tatsuniyar Takitse tana nuni ne ga rashin alfanun danniya da cin zalin talakawa. Idan kuma aka dubi tatsuniyar [anmusa tana koya wa masu sauraro muhimmancin kunya da kawaici da dai misalai irin wa]annan.

Daga }arshe akwai abubuwa masu muhimmanci da ya kamata a sani game da tatsuniya da Gusau (2000) ya bayyana da suka ha]a da masu yin tatsuniyar da ya kasa biyu gida biyu, amare don]ebe masu kewa da kuma tsofaffi, domin taya su hira da rage musu aikin ~arar gya]a ko gyaran zare da ire-iren sana'o'insu na gargajiya. Lokacin yin tatsuniya kuwa bai wuce da dare ba ko kuma inda yara ke wasa, sannan aka bu]e da rufe tatsuniya da sauran mata kai irin wa]annan da dama.

3.1.1.2 Karin Magana

Kafin mu shiga cikin fagen sanin karin maganar Hausa ya dace mu fahimci kalmomin nan biyu da suka gina zancen, wato karin da kuma magana. Shi dai kari na nufi wani ~angare ko rabi ko karyayye ko kuma rababbe. Alhali kuma magana na nufin zance ko furuci ko kalami da mutum kan yi domin a fahimci abin da ke cikin zuciyarsa. Ke nan idan muka dubi batun a yadda yake a zube za mu ce ba wani abu ba ne karin magana face zancen da aka yi wa gi~i ko aka karya shi ko raba shi ko kuma aka kawo wani ~angare aka yi watsi da wani ~angaren.

Sai dai bisa tunanin masana suna ganin cewa za a iya bayyana karin magana da wata gajerar magana ce wadda ke]auke da dogayen ko

kuma ~oyayyen bayani ko zance a cikinta. Wasu masanan kuwa suna ganin karin magana da cewa Hausa ce aka dun }ule a waje }aya wato zance ne dogo a dun }ule wuri }aya, wato ta }aitacce.

Saboda haka muna iya cewa za a iya rarraba karin maganar Hausa zuwa sassa biyu wato sashen farko da kuma sashe na biyu mai bayani game da sashen farkon. Alal misali “Zuciya da }una da kaza ta kwana kan dami.” Sashe na farko shi ne “Zuciya na }una...., sashe na biyu shi ne mai bayyana abin da zuciyar ta ji, wato da kaza ta tashi da safe ta gan ta kan dami. Ke nan muna iya cewa siffar farko ta karin magana shi ne ta zo da ~angare biyu, domin kuwa yawancin karin maganganun Hausa ~angare biyu gare su.

Bayan wannan siffar kuma ana iya sake rarraba karin maganar Hausa zuwa irin ‘yan kalmomin da ke ma }ale a }ikinsu, alal misali akwai masu }auke da:

- In Ji: Allah suturi bu }ui in ji kishiyar mai doro.
- An Ce: In gani a }asa, an ce da kare ana biki a gidansu.
- Sai: Sai bango ya tsage }adangare ke samun wurin shiga.
- Daga: Daga }in gaskiya, sai ~ata.
- Ko: Ko a Kwara, mai arziki yana sayar da ruwa.
- Dole: Dole zama da }uwawu.
- Har: Cin dan }o har da su kaza.
- Ta: Ta malam, ba ta wuce amin ba.

Baya ga wannan kuma ana iya sake rarraba karin magana zuwa ga karin magana ta kai tsaye da kuma mai labari, wato duk wadda take haka nan ba wani labari a cikin ta ita ce ta kai tsaye, ita kuma wadda sai an fasa ta a samu cikakken bayani ita ce mai labari, alal misali:

- Cin }anzon kurege
- Kamun gafiyar }aidu
- Gobarar Titi

- Buɓin bakin Baba
- Cin }wallon Ndah

Ko ba komai, karin magana ta kasance wani babban rukuni na adabin baka, wadda galibi da ka ake shirya ta a kuma aiwatar da ita da ka a kuma adana da ka, kuma irin gudunmawar da take bayarwa a cikin harshe ba }arama ba ce, musamman wajen nuna armashinta da watsuwarta.

Dangane da abubuwan da ke faruwa na yau da kullum kuwa, an fi yawan samun karin magana a bakin mata da kuma rukunin wa}ansu jama'a dangane da yanayin sana'arsu da kuma hul}arsu. Wannan shi ya sa gwargwadon kasancewar al'umma, gwargwadon kasancewar harshenta da kuma amfani da karin maganganu.

Zamantowarta (karin magana) a rubuce bai samu ba sai bayan da ilmi da wayewar kai suka }ara samuwa a }asar Hausa. Misali, kafin zuwan Turawa a }asar Hausa, akwai shaidar wanzuwar rubutaccen adabin cikin ajami da ya ha}a da karin magana da Turawa suka zo ci gaba kawai aka yi ta hanyar mayar da su cikin rubutun boko.

Daga }arshe muna iya karkasa yawancin karin maganganun da muke da su bisa irin fannin da suke bayani kai, alal misali akwai na:

Fannin siyasa da sha'anin mulki:

Da dama sarki bisa jaki
Sarkin yawa ya fi sarkin }arfi
Babba juji ne
Tambari sai sarki

Fannin addinin gargajiya

Duk bori/dodo }aya ake wa tsafi.
An huta, bori ya kashe boka
Maye bai fidda maitarsa a fili
Tsafi gaskiyar mai shi

Fannin kasuwanci

Kasuwa ta mutum biyu ce, idan ka ga na uku ~arawo
Da rashin tayi akan bar arha
Daga ganin Sarkin fawa, sai miya tai za}i

Fannin rayuwar aure

Arha, aure bashi
{irmisisi, tusa gaban miji
Mai kar~a, surukin mai kyauta

Fannin zamantakewa

Kowa da kiwon da ya kar~e shi, ma}wabcin mai akuya ya
sayi kura
Sauna ke gane]an banza
[an uwa rabin rayuwa/jiki

Fannin sana'a

Na-du}e tsohon ciniki
Sana'a goma maganin takaici
Kakarsa ta yanke sa}a
Ko]an ri}o ya san kifinsa

Fannin nisha]i

Baki ya fi son ana motsa shi
Gemu ba ya hana wasa

3.1.1.3 Take Da Kirari

Take da kirari tamkar ‘yan uwan juna ne, domin kuwa tare suke tafiya, sai dai shi take shi ne tamkar Hassan, shi kuwa kirari ya kasance Hussaini ko kuma mu ce abokan wasan juna ne. Shi take ya samu ne daga kalmar takawa, wato a yaba ka ko }warzanta ko zuga ka, da zai sa ka jirga ko ka taka saboda ka ji da]in abin nan da ka ji ko saurara, Malumfashi (2013).

Shi ma kamar sauran sassan adabin bakan Hausawa muna iya cewa take abu ne da ya shafi ki]a da wa}a kuma galibi wa}ar baka da ta zo da ki]a to bu]inta shi ne take. Shi ya sa masana ke cewa ‘take wani guntun amo ko zance ne na share fage wata}ila kafin kirari ya iso’. Yana zuwa ne a salon ki]a ko busa ko wanin wa]annan wanda akan fassara cikin magana. Haka kuma take na iya zama wani ~angare na }o}arin yabo ko kushewa ga abubuwan da jama’a suka sa gaba na ra’in kansu shi yake haifar da take da kirari.

Akan yi wa maza tuni da wani kakansu jarumi ko wanda ya yi fice kan wata sana’a ta wannan fasali. Muna iya cewa ke nan take wata shimfi]a ce ta amfani da harshe wajen tayar da tsinkar jikin mutum, kuma abin da zai biyo a kan wannan shimfi]ar shi ne kirari, kuma take bai cika tsawo ba.

Alal misali farauta na]aya daga cikin sana’o’in farko na Bahaushe, don haka ga al’ada kafin fara farauta ki]a ake yi domin sanar da jama’a cewa za a fita, kuma galibi wannan ki]an yakan zo a matsayin taken wani]an farauta. Jin haka yakan sanya wanda aka ka]a masa takensa ya tsimu kuma abokan adawarsa na gida da waje su ma su]imauta da niyyar idan aka tafi daji za a yi yadda za a yi. Kaddarta a yi nasarar kama wani nama, abin da zai biyo baya shi ne kuwwa da kirari kafin a ~arke da fa]a.

Saboda haka za a samu cewa take na zuwa ne da fasalin ki]a ko busa ko gogawa ko makamantan haka. Shi da yake ba zance ko furuci ne ba yana zuwa da amo ne, da zarar aka yi wa mutum take tana yiwuwa ya ~uge da yin kirari.

Shi kuma kirari kirari yana jaya daga cikin rukunin adabin bakan Bahaushe da ya gada tun kaka da kakanni, don haka ba wata al'umma da za ta yi irarin cewa ita ta koya wa Bahaushe hikimar aiwatar da kirari. Masana adabin Hausa sun ba da ma'anar kirari gwargwadon fahimtarsu, dangane da yadda ya shafi al'amurran Hausawa da kuma yadda su suka cujanyar da shi. Bargery (1934) ya bayar da ma'anar kirari a }amus jinsa da cewa wa]ansu maganganu ne da ake yi wa sarakuna ko muhimman mutane da suke bayyana halayensu da kuma kamanninsu ta hanyar kambamawa.

Wasu masanan na ganin kirari da cewa wani abu ne wanda ya yi kama da yabo, haka kuma a duk lokacin da]anma'abba yake rera shi za ka ji kamar wa}a, ko kuma wani irin jawabi ne aunanne da ake fa]a da baka, a yayin da masu wasanni, kamar mafarauta ko 'yan dambe ko 'yan kokawa suke yi.

Haka kuma ana iya cewa kirari irin wasa da kalmomin hikima ne ko kalmomin cicci~awa da aka yi wa wani mutum don a kambama shi ko wani abu don a fito da kyawonsa da armashinsa ga idon jama'a.

Saboda haka muna iya cewa ba inda Bahaushe bai ajiye kirari a rayuwar Hausawa. Miji na yi matarsa uwargida ko amarya, mata na iya yi wa]anta,]an fari ko]an auta. Ana iya yi wa basarake ko talaka da dai makamantansu. Alal misali:

'Amarsu ta ango, ba kya laifi ko da kin kashe]an masu gida.'

Haka ma Hausawa na yi wa kishi kirari da cewa, 'kishi asalin kissa, mafarin mutuwa, mai kai mutum ga ramin halaka.'

Su kuma 'yan farauta na yin kirari mai kamar haka :

Ayye hoho! Ihu...
Sai ni kahiri na Amadu danja
Dije na gida tana aza sanwa

In ratsa daji in kuma ratsa
In tai da gyauga da geza
Yaro na gani kwa}ai na ci nai
Yaro ba mutum ba sai an girma.

Ana kuma iya yi wa mutum kirari kamar haka:

Gamji }an }warai
Naira yayinki a kai ko'ina...
Gamzaki mai fita da subahi
Zaki mai }ashi guda...
Giwa kin wuce }aho...
}auna sanuwar sake ...

Babbar hikimar da ke tattare a nan ita ce, amfani da harshe wajen yabo da }o}arin cire wa kai }ai}ayin damuwa da kasalar zuci. Har ila yau ga nuna gwaninta ta harshe wajen }o}arin jera kalmomi da zantuttuka makusanta da nisantar juna a wuri }aya. Wannan ba }aramin al'amari ba ne, kuma har kwanan gobe abin tin}aho ne a cikin sha'anin rayuwa.

Dubi a cikin tawai ko renon yara yadda mata kan yi kirari da cewa:

[an fari gilashi.
Sai na goya na kuma tarye
Nuhuna Nuhu!
Nuhu }an Buhari.

3.1.1.4 }ad-Da- Bami/{arangiya

{arangiya wani na'uin rayuwa ne da ke wanzuwa da mutum kan yi domin ya burge, a nan ya shafi kalamai ne ko furuci da wani kan yi domin nuna gwaninta. (Malumfashi,2013). Ke nan muna iya cewa salon magana, kalamai ne na hikima da kakkarya harshe ko kuma yin magana mai sar}iya. Irin wannan shi ne masu nazari ke kira

}arangiya, kuma ana yin ta ne ta hanyar wasa da harshe don nuna gwaninta.

Ba kasafai kalmomin da aka yi amfani da su a cikin salon magana ke bada cikakken bayani idan aka ware su a matsayin]ai]aiku ba, sai dai cike suke da bada nisha]i da kuma raha.

Akan yi salon magana ko }arangiya, a lokacin da yara suka }are kalaci, sukan taru a wurin wasa suna fa]i-banza-fa]i-wofi, yayin da wasu a }ofar]akin wata tsohuwa (wata}ila kaka) ko amarya ana hira ana ta]i har a kai ga salon magana, Malumfashi (2013) kamar a ce:

JAGORA: Wa zai fa]a da sauri?

[an tsuntsu tsurullu,
Ka bar tsurta zawo inda baba
Ka tsurta sallah (sau da yawa)

Ko

Tulin tutun burgu
Tulin kuyya baba (sau da yawa)

Ko

Shamuwa masha ruwa wuya mi }e (sau da yawa)

Wani salon maganar ko }arangiya kuma sai a cikin ki]a da wa}a yake fitowa. inda mawa}a ke amfani da wannan dabarar domin }ara wa wa}arsu armashi. Sa'idu Faru ya kawo salon magana cikin wa}arsa da yake yi wa sarkin ya}in Banga, inda yake cewa:

Yaro in ta}amar salon magana kaka yi ce tsare tsara,
tsantsamin tsantsara, ka tsantsame tsami tsaf ga tsamiya.

Tunku]a tunku cikin tukar ruku
Tuku]in Tumba yai tu~us!

Wasu masanan na kiran salon magana da gagari-gwari, wato zance da ke wahalar da Gwarawa ko wa]anda ba su ji Hausa sosai ba fa]a. Alal misali:

{ato ya yo }oto, kwa]o ya yo }oto, }ato ne zai }wace }oton
kwa]o, ko kuwa kwa]o ne zai }wace wa }oto }ato? {ato
}wace }oton kwa]o.

A irin wannan hali, ba Gwari ba ko Bahaushen da }yar zai sha babu kuskure. Idan ana wannan za ka tarar kowa ya himmatu, kuma ana }o}ari a ga dai an kai labari, abin gwanin sha'awa.

Wasu masanan na ganin cewa salon magana hanya ce ta amfani da za~a~~un kalmomi masu kama da juna a caku]a su, su bada wani sabon kari da tsari a cikin harshe Malumfashi (2013). Don haka, salon magana ya kasance wata dabara ta samar da kariya ga wannan harshen da al'ummar da ke amfani da shi.

Auna Fahimta

Me aka fahimta game da wa]annan abubuwa da ke }asa?

1. Zube a gargajiyar Hausawa
2. Yaya zuben Hausawa ya kasance bayan zuwan Larabawa?
3. Me ake nufi da zuben gargajiya na zallar Hausawa?
4. Yaya za a iya rarraba Karin Magana a Hausa?
5. Yi ta}aitaccen bayani game da tatsuniya da take da kirari a zuben Hausawa?

4.0 Kammalawa

Wannan darasi kamar yadda }unshiyarsa ta nuna, an aza tubalinsa ne domin ka fahimci ire-iren zuben Hausawa, wato zuben gargajiya da na zamani, sai dai shi ya fi mayar da hankali ne kan fahimtar fasalin zuben gargajiya na Hausawa zalla kacokam da suka ha}a da irin su tatsuniya da take da kirari da karin mgana da da sauran su

5.0 Ta}aitawa

Darasin da ya gabata an so ne ya gabatar mana da abubuwa da suka ha}a da:

- Ma'anar zuben gargajiya?
- Fasalce-fasalcen zuben gargajiya.
- Sai tattauna batutuwan da suka shafi tatsuniya da kirari da karin magana da take da sauran irin su.

6.0 Jingar Aiki

1. Yaya zuben gargajiya yake a Hausa? Tattauna.
2. Su wa ke gabatar da tatsuniya a }asar Hausa? Tattauna
3. Kawo ta}aitaccen bayani game da biyu daga cikin zuben gargajiya da aka yi nazari.

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Gusau, S.M. (2000) *Tatsuniya A Rubuce*, Kano: Benchmark Publishers

[angambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, Zaria: Amana Publishers

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); 'Tasirin Adabin Baka A kan Rубutattun {agaggun Labaran Hausa.' Kundin Digiri Na Biyu, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa.** NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam.* Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

KASHI NA BIYU: Ci Gaban Ire-Iren Zuben Gargajiya

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Ci Gaban Ire-Iren Zuben Gargajiya
- 3.2 Na Hausawa Bayan Zuwan Larabawa
- 3.2.1 Labari
- 3.2.2 {issa
- 3.2.3 Tarihi

3.3.4 Tarihihi

Auna Fahimta

4.0 Kammalawa

5.0 Ta}aitawa

6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

1.0 Gabatarwa

Wannan darasi shi ma ci gaba ne daga inda Kashi Na [aya ya tsaya, a nan an yi }o}ari ne wajen fayyace ~angare na zuben Hausa na gargajiya an fi ba da kai bori ya hau kan cikakken bayani kan zuben gargajiya, amma wanda ya samu gauraya da na zamani wato zuwan Larabawa da Turawa. Ba kamar wancan ba da aka kalli na Hausawa tsantsa, wato wanda bai da gauraye da ba}i, na kusa ko na nesa.

An yi haka ne domin ka iya bambantawa tsakanin zube, tsantsar na gargajiya da kuma wanda za a gani a nan mai gauraye ko mai surki. A nan ne kuma aka ~arje gumi game da wannan irin zube ta hanyar fasalta shi da kyau. Da yake abin da yawa an za~i wasu daga ciki ne domin misaltawa.

2.0 Manufar Darasi

Manufar wannan kasha kamar na bayansa shi ne a yi wa zuben Hausa na gargajiya fi}ar da za a iya gane shi, in an gan shi, ta hanyar }aukar }aya bayan }aya domin a farfasa su ta hanyar ma'anarsu da zubi da tsarinsu da kuma kawo misalansu

3.0 ABIN DA KE CIKIN DARASIN

3.1 Ci Gaban Ire-Iren Zuben Gargajiya

Kamar yadda aka gani a kasha na farko na wannan darasi a cikin wannan rukuni an baje bayani ne kan zuben Hausa na gargajiya, mai surki da zamani, an yi filla- filla game da wasu za~a~~un zuben Hausawa na gargajiya da ake iya kira da na Hausawa, amma masu surki da zamani, za a fayyace su ne domin ka iya bambanta su daban da wa]anda suke na Hausawa tsantsa.

3.2 Na Hausawa Bayan Zuwan Larabawa

Idan muka ce zuben Hausawa bayan zuwan Larabawa ko zamani a nan muna magana ne ga kan irin adabin bakan nan na Hausawa da ake ayyanawa ba tare da bin wasu }a'idoji na a-zo-a-gani-ba, amma sun samu ne bayan ha]uwa da ba}I, musamman Larabawa, cikin su kuwa akwai irin su Labari da {issa da Tarihi da Tarihihi da wasu irin su da dama.

Bari mu]auki wasu daga cikin wa]annan domin mu ga yadda fasalinsu ya kasance.

3.2.1 Labari

Labari abu ne da Hausawa suka da]e da shi a cikin rayuwa, sai bisa ga dukkan alamu ya samu sunansa ne daga lokacin da Larabawa suka shigo }asar Hausa, domin kafin zuwansu an fi tu'ammali da tatsuniya a matsayin wani abu makamancin hsaka. Saboda haka za mu iya cewa an ari kalmar ne daga Larabawa, wato daga habar, kamar yadda argery (1934) ya nuna, shi ya sa ma ake kiransa da habarce a wani }aulin.

Labari na nufin duk wani abu da aka zauna aka kitsa shi ba don ya faru ba, sa'annan aka ayyana shi domin nisha]antarwa da a tdsakanin al'umma, ya kuma shafi bayanai kan ya}i ko fatauci ko soyayya ko tafiye-tafiye ko wani abu makamancin haka.

Ida nana son a gane ya labari yake to sai an koma ga yadda ake tsara da gabatar da shi. Kamar yadda Malumfashi, (2019) ya nuna nedole

ne labari ya kasance labartaccen habartacce ne, wato ba wani abu da ya shafi gaskiya ko tarihi ko wata aukuwa a zahiri da mai sauraro ko karatu zai iya gane lagon labarin tun kafin a yi nisa. Duk da cewa wasu masana na ganin ba yadda za a yi labari ya kasance qirqirarre ko qagagge ko firtsararre, wato tunanin da babu irin sa ko kwatankwacinsa ko samfurinsa, amma idan aka tsananta bincike ana cin karo da rayuwa ta zahiri a cikin ginin labari, saboda abubuwan nan guda uku da muka kasafta a baya, wato ji da gani da jini ko gado ko kuma zamantakewa da ke tattare a cikin qwaqwalwar kowane xan Adam.

A tuna a duk lokacin da labari ya kasance bai da ruhin labartawa abubuwa biyu ke faruwa, na farko zai ginsar da mai sauraro ko karatu, domin da ji ko gani zai gane cewa ya san labarin don haka ba zai ci gaba da saurare ko karatu ba. Idan kuma mai saurare ko karatu ya watsar da labari, to an yi asarar tsarawa da riqewa. Na biyu, duk mai tsara ko karanta labari da ya yi amfani da wani matakin da ba na labartawa ba, zai nuna cewa ba labari yake bada ko rubutawa ba, sai dai qila ko waqa ko wasan kwaikwayo ko makamantan haka, waxanda a ilmance ba kara zube suke zuwa ba, suna da nasu qa'idoji da dokoki, wanda ba a samu a ruhin labari.

Labartawa a nan mataki ne na ganin yadda za a sa mai sauraro ko karatu ya kasance ya aminta da abin da ake faxe ko rubutawa, wato ya gaskata mai bayanin labarin ko rubuta shi. Duk labarin da bai kasance turke ga mai ba da shi ko rubuta shi ba, ma'ana, mai ba da labarin ko rubutawa ya kasance a wuri xaya yake rawarsa da tsallensa, daga baya ya lula zuwa wasu sassa na ginin, ya kuma sake dawowa inda yake, wato tamkar mai kai gwauro da mari ko yin waxari, yana iya samun naqasu wajen bi da nazari.

Kamar yadda muka sani a gargajiyance akwai tsari da Hausawa suka samar wanda da an gani an san labartawa ce ake yi, saboda haka labari ne ake bayarwa ba akasin haka ba. Ke nan siffar abin da ake ji ko sauraro ta labari ce ba tarihi ko tarihihi ko tsagoron gaskiya ba. Ke nan za mu iya cewa kowane labarin Hausawa akwai alamu

da ake bi a gane shi. Alal misali, labari kan zo da buxewa da uwar jikin labarin da kuma rufewa. Ita buxewar labari tana zuwa da siffon daban-daban, wato ko dai a soma da **Wata rana.... ko A wani gari.... ko Wani Shuxaxxen lokaci....** ko wani abu makamancin haka. Daga nan za a biyo da da uwar labari, wadda ke qunshen da zallar bayanin qunsiyar labarin, sa'annan a qare da marufin da ya dace, ko dai irin su **Tamat ko Qurungus ko Qarshe** ko makamancin haka.

3.2.2 }issa

{issa kalma ce da aka samo daga harshen Larabci wadda ta shige tsundum a cikin adabin Hausa. Ita dai wannan kalma tana }auke da ma'anoni biyu ne a cikin harshen Larabci. Wato ma'ana ta lugga da kuma ta zahiri. A luggance, }issa na nufin bibiya ko }ididdigewa. Watau mutum ya bi diddigin wani abu har ya zuwa }arshensa.

A ma'ana ta zahiri kuwa, kalmar }issa na nufin bada labarai dangane da mutanen da suka shu}e, ko kuma bada labarai a kan wa}ansu abubuwa da suka auku a da. Ko kuma wani labari da ke kara zube da ya }unshi shiryarwa zuwa ga addini ko gaskiya ko neman tsira kan wani abu. A ra'ayin masana da dama sun yi nuni da cewa an fi danganta ma'ana da manufar }issa a kan labarun da suka danganci addini kawai. Watau bayanai a kan rayuwar annabawa da sahabbai da waliyyai da sauran su. Duk da haka akwai wasu labarai na }ayatarwa da jawo hankali da za a iya kiran su da }issa, kamar irin }issoshin da suka shafi soyayya. Don haka akan ce }issa wata hanya ce ta cusa wata manufa cikin zukatan masu saurare.

Duk da irin wannan hasashe game da }issa ana da fahimtar cewa ta shafi abin da ya bibiyo labarin annabawa kamar yadda ya zo cikin Al}ur'ani mai girma, inda ake da surori da suka bayyana labaran annabawa da aka zayyana a cikin Al'}ur'ani. Sai dai ita }issar da Bahaushe ke bayani ta shafi wadda aka gina ne bisa tunanin

Bahaushe, wato ga yadda labarin yake a zahiri amma a }ara masa wani abu ko dai don da}in labarin ko kuma domin a }ara }ayatar da mai sauraro. Alal misali }issar Annabi Yusuf ko ta Annabi Sulaiman ko kuma ta Annabi Nuhu za a same su da }an bambanci da wadda {ur’ani ya zo da ita. Shi ya sa masana suka raba }issar zuwa gida biyu:

- i) {issar Cinye Dare: Wadda ta }unshi labarai da zantuttukan da mutane suke yi don cinye dare.
- ii) {issar Addini: Wannan ta }unshi labarai ne da ake tsarawa a kan wani abu da ya auku na addini a lokacin annabawa da sahabbai da waliyyai da shaihunnai da sauran su.

A Hausance ke nan, }issa labari ne na gaskiya da aka bayar ko ake bayarwa a kan rayuwar annabawa da sahabbai ko waliyyai ko shaihunnan malamai, ko wasu bayin Allah da sauran su da suka danganci addinin Musulunci, musamman wa}anda Al}ur’ani da Hadisai suka kawo bayaninsu.

Hausawa sun sami damar sanin wani labari da ake kira da suna ‘}issa’ bayan cu}anyarsu da Larabawa, suka kuma samu damar rabauta da addinin Musulunci. Don haka a iya cewa tasirin addinin Musulunci da karance-karancen da suka danganci tafsiri da hadisai da wa’azi wajen watsa addinin Musulunci, su ne suka taimaka wajen samuwar }issa a al’ummar Hausawa.

Masana da dama sun raba }issa zuwa sassa daban-daban. Daga cikin su akwai Sa’idu Muhammad Gusau wanda ya kasa }issa zuwa nau’i hu}u kamar haka:

- {issar Annabawa, wadda ta bayyana rayuwarsu ta ha}i}a da irin gwagwarmayar da suka sha wajen isar da sa}on Ubangiji (Allah).
- {issar sahabbai da waliyyai da shaihunnai, wadda ke }unshe da bayanin rayuwarsu.

- {issar sauran bayin Allah (muminai), wadda take bayyana rayuwar wasu bayin Allah, nagartattu da suka mi}a wuyansu ga addinin Allah.
- {issa kangararru, wa}anda suka bijire wa addinin Allah.

3.2.3 Tarihi

Kamar yadda aka sani ita wannan kalma ta tarihi ba}uwar kalma ce da aka aro daga Larabci, wato Tarikh, mai nuni da sanin ai da ya wuce na labarin nahiyoyi ko }asashe ko mutane ko abubuwa daban-daban. Shi tarihi duk da cewa labari ne amma yana da }anshin gaskiya a cikin sa.

Akwai labaran tarihi da dama da aka sani da suka ha}a da tarihin anabawa ko sarakua ko attajirai ko kuma jarumai, iri su Aai Muhammadu ko Isa ko Irahim ko iri su Sarki Kao ko Goir ko {asashe Hausa akwai ko aza akwai da jarumai iei su [awaire da iri su da dama.

Shi tarihi a lokutta da dama gaskiya e duk da a a rasa ida ake sa}ala so rai a, amma kasha 9 ciki 10 yaa tafe da gaskiya e. Aa samu tarihi ko dai daga akua tsofaffi ko kuma dattawa ko wasu ma'aikata fada da ke tu'ammali da shi ko kuma malama addii da maya}a da masu fatauci da karatarwa.

2.4 Tarihihi

Asalin wannan kalma ta tarihihi an samo ta ne daga kalmar tarihi ta hanyar li}a wa kalmar }afa-}eya na 'hi', sai ta koma 'tarihihi'. Sai dai abin kula a nan shi ne tarihi dai yana nufin wani labari ne na ha}i}a da ya ta~a faruwa a cikin al'umma. To, amma shi tarihihi za a iya cewa, wani labari ne na wasu abubuwa da suka ta~a wakana na ha}i}a a cikin al'umma, sai dai irin wannan labarin yana caku}e da wasu abubuwan da ba a tabbatar da faruwarsu ba. Don haka idan

aka ce tarihihi, a ta}aice ana nufin gur~ataccen tarihi, wanda aka caku}a shi, a tsakanin gaskiya da }arya.

Tarihihi, labari ne da ake ri}e shi da ka, kuma kasancewar kai ba mari}i ba ne, ballantana har ya yi ajiya, sai wajen ruwaito wa}annan abubuwa da suka faru a rayuwa ake gwama su da wa}anda ba su faru ba, wato dai yawancin tarihihi, ya }unshi labarai ne na kunne ya girmi kaka, wa}anda ba a iya tabbatar da ha}i}anin aukuwarsu ba. Kuma labarai ne da suka }unshi abubuwan da suka danganci rayuwar Hausawa, musamman a jiya.

Akwai tarihihi kala-kala a }asar Hausa sai dai wa}anda suka yi tashe sun ha}a da na taririhin Bayajidda da tarihihin sarkin Katsina Korau da tarihihin Wali [anmarina da Wali [an Masani ko wani ~angaren tarihin Usman [anfodiyo ko [anwaire da makamantan su.

Auna Fahimta

Yaya zuben Hausawa ya kasance bayan zuwan Larabawa }asar Hausa?

1. Wane ne zuben gargajiya aya zuwa Laraawaa }asar Hausa?
2. Me ake nufi da {issa?
3. Me ya bambanta Tarihi da Tarihihi?

4.0 Kammalawa

Shi kuma wannan darasi ci gaba ne daga inda wancan na bayan sa ya tsaya wato an dubi yadda zuben gargajiya ya kasance ne bayan zuwan Larabawa }asar Hausa, wato irin su Labari da {issa da Tarihi da Almara da Tarihihi

5.0 Ta}aitawa

Darasin da ya gabata ne ya gabatar mana da abubuwa da suka haɗa da:

- Bayani game da zuben gargajiya bayan zuwan Larabawa.
- An kuma tattauna yadda wasu daga cikin zuben suka kasance a zahiri, wato irin su labari da }issa da tarihi da tarihihi da sauran su.

6.0 Jingar Aiki

1. Me ya faru da zuben gargajiya bayan zuwan Laraawa? Tattauna.
2. Me ake nufi da tarihi?
3. Me ya bambanta labari da tatsuniya?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Gusau, S.M. (2000) *Tatsuniya A Rubuce*, Kano: Benchmark Publishers

[angambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, Zaria: Amana Publishers

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); ‘Tasirin Adabin Baka A kan Rубutattun {agaggun Labaran Hausa.’ Kundin Digiri Na Biyu, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa.** NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam.* Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

Malumfashi, I. (2019); *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018.* Zaria: ABU Press and Publishers.

RUKUNI NA 3

KASHI NA 1: Bayani Game Da Samuwar Rubutun Zube

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Bayani Game Da Samuwar Rubutun Zube
 - 3.1.1 Me Larabawa Suka Yi?
 - 3.1.2 Me Ya Faru Bayan Zuwan Turawa?
 - 3.1.3 Rubutattun Labaran Hausa Na Farko
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

3.1 Bayani Game Da Samuwar Zube A {asar Hausa

Kafin mu san yadda rubutu ya wanzu a }asar Hausa da kuma yadda zuben malam Bahaushe ya canza kama daga kai ya koma takarda ya dace mu san wani abu game da }asar Hausa da ma yadda suka samu cu]anya da ba}in da suka taimaka wajen samar da zuben a takarda

Su dai mutanen da ke zaune a }asar Hausa sun sami kansu a wannan yanki da da]ewa; suna kuma gudanar da rayuwarsu mani'imciya ta hanyar inganta da kyautata al'adunsu da kuma]abi'unsu na yau da

kullum. Ana iya ganin gudanuar rayuwar al'ummar ta hanyar lura da abubuwa da dama. Da akwai al'amurran da suka shafi zaman tare da yanayin ciyar da kai da hanyoyin gudanar da addini da kuma tattalin arziki. Tattare da su ne da wasu makamantan haka aka gina yanayin rubutun Hausawa, musamman ganin cewa hanyar rubutu ita ce ke }ara tabbatar da shigar al'umma cikin tsarin wa]anda suka ci gaba.

A kowace irin al'umma, ana soma rayuwa ne ba da hanyar rubutu ba haka nan kurum, ana soma gudanar da al'amurra ne da adabin gargajiya ko abin da wasu ke kira adabin baka ko zuben al'umma, wanda ke gudana ne tattare da yadda al'amurran al'ummar ke wakana. Saboda haka, ana iya cewa tun farkon samuwar al'ummar }asar Hausa su ma ba da rubutu suka fara ba da adabinsu na gargajiya ne suka wanzu. Ba a da wata tabbatacciyar shaidar da ta nuna cewa ga lokacin da wannan al'umma ta kafu, ballatana a fahimci yadda adabin al'ummar ya kasasnce a lokacin kafuwa. Ko a tsakanin masana tarihi, an kasa samun matsaya dangane da lokacin da wannan al'umma ta }asar Hausa ta kafu. Wasu masana tarihi na ganin cewa kafuwar al'ummar Hausawa ya faru ne saboda }afewar da hamadar Sahara ta yi shekaru aru-aru da suka gabata.

Sai dai abin da aka fi dogara da shi dangane da kafuwar al'ummar Hausawa shi ne ha]uwa da jama'a suka yi a wani zamani da ake kira na tsintar 'ya'yan itace da farauta. Daga baya kuma jama'ar suka koma manoma, wasu na zaune a garuruwa, wasu a dokar daji, lokacin nan ba wata }asa ko daula, sai dai zaman rayuwa a tungaye da 'yan'uwantaka da ke gudana a tsakanin wannan gida da wancan, tare da amfani da maigida a matsayin shugaban gida ko kan-gida, kamar yadda (Smith (1987:67) ya yi nuni, shi ya haifar da unguwanni, wa]anda suka ha]u suka samar da }auyuka, inda dangantakar ta zama ba ta jini ka]ai ba, ta ha]a da sana'a. Su wa]annan }auyuka su suka gina garuruwa na ka-zo-na-zo, daga bun}asar gari, mai tattare da wasu garuruwan zagaye da shi zuwa birni, aka sami manyan biranen }asar Hausa da masu mulkar su.

Wannan zaman tare shi ya haifar da jama'a masu mabambantan sana'o'i, suka sami damar zama waje]aya, birane suka ci gaba da kafuwa.

A bisa wannan tsari ne adabin bakan Hausa ya soma ginuwa, aka sami ha~akar zube da wa }o }i kala-kala. Wasu don yabo ko kyautata sana'o'in Hausa kamar noma, wasu kuma don jin da]in zaman yau da kullum, kamar da dare a yi tatsuniyoyi ko kuma yara da samari da 'yan mata su yi wa }e-wa }e da raye-raye a dandali da sauran abubuwa masu ala }a da ayyukan adabi wa]anda ba a rubuce suke ba domin a wancan lokaci ba wata hanyar rubutu da ta isa ga Hausawa.

Bayan wannan zama irin na ciyar da kai, akwai kuma zama irin na danganta rayuwa da abin bauta, wadda ita ma da]a]jiyar al'ada ce. Masana da dama sun yi nuni da cewa mazauna wannan yanki na }asar Hausa a rayuwarsu ta farko ba su da wani addini da ya wuce na gargajiya, wato bautar gumaka da dodanni. A kowane gida da akwai abin da ake ce wa Kangida, wasu suna da macizai ko }adangaru ko zakaru ko duwatsu ko wata bishiya ko saniya ko kuma uwar-gona. Haka abin yake a unguwanni, inda ake bauta a gindin duwatsu. A Kano akwai wuraren bauta na dutsen Magwan da na Gwauron dutse. A wasu birane kuma akwai bauta irin ta Tsumburbura a dutsen Dala na Kano da ta [antalle a Dutsen Wai, a Katsina da kuma bautar Magiro a dutsen Kwatarkwashi, a Zamfara. Dangane da haka za a iya fahimtar cewa gudanuar al'ummar Hausa a rayuwarsu ta farko ta danganta ne bisa tsarin neman hanyoyin ciyar da kai da tsarin bauta irin ta maguzanci, wa]anda suka taimaka musu wajen gina adabin bakansu na gargajiya duk kuwa da yake cewa ba wata hanyar rubutu da suke amfani da ita domin adana irin wannan rayuwa.

Yaushe ke nan Hausawa suka sadu da hanyar rubutu irin na zamani? Kafin mu amsa wannan tambaya ya dace mu fahimci cewa hanyar sadarwa da Hausawa suka saba da ita tun azal hanya ce ta gargajiya da ta }unshi alamarwa da nuni da sassa }a da ajiye alamu da ka]e-

ka]e da amfani da muryoyi daban-daban. Saboda haka muna ita cewa hanyoyin sadarwa na gargajiya su ne suka wadatar ko kafin a mayar da harkoki ga takarda ko makamantanta.

Hasashen da aka fi yi shi ne Hausawa sun fara yin rubutu irin na zamani tun da da]ewa, wasu sun yi nuni da cewa ko kafin rubutun Larabci da Ajami da Boko Hausawa sun yi rubutu irin na Girkanci ko Romanci, domin tunanin wata rijiya da ake da ita a Kano ta Akwa mai nuni da ruwa ko wurin samar da ruwa a wasu harsuna na Romanci ko Girkanci. Wannan bai tabbata ba domin kuwa ba wani rubutu a cikin Romanci da muka gada da zai iya nuna cewa an yi wannan rubutu. Saboda haka ba wata hanyar rubutun zamani da Hausawa suka sani da ta wuce ta Larabci da Ajami ko kuma Boko. Domin tabbatar da haka muka ga ya dace a bibiyi tarihi domin ganin yadda wannan batu ya wanzu.

3.1.1 Me Larabawa Suka Yi?

Kasancewar bautar gargajiya ta sami gindin zama a wasu sassan na }asar Hausa har zuwa }arni na 14, bai hana addinin Musulunci ya sami kutsa kansa a cikin wannan yanki tun da jimawa ba. Domin haka, ba kamar yadda wasu ke hasashen cewa Musulunci ya shigo }asar Hausa a daidai }arni na 13 ko na 14 ba, ko da Wangarawa suka zo }asar Hausa, har suka iso Kano a zamanin Sarkin Kano Yaji [an Tsamiya (1349-1385), sun iske akwai ~ir~ishin addinin Musulunci a wannan nahiya.

Kafin addinin Musulunci ya shigo }asar Hausa sai da aka }addamar da shi a nahiyar Hijaz a tsakanin }arni na 7 da na 8, sa'annan ya watsu zuwa sassan daban-daban na duniya, gami da }asar Hausa. Daga Gabas ta Tsakiya addinin Musulunci ya ratso zuwa nahiyar Afirka da Turai, musamman sassan Magrib da Andalusiya. Addinin Musulunci ya barbazu a ko'ina, inda sannu a hankali ya zama addinin duniya. Daga Afirka ta Arewa ne Musulunci ya cuso kai zuwa Yammacin Afirka, ta amfani da a}alla hanyoyi guda biyu

muhimmai. Wa]annan hanyoyi sun amfanar ne ta hanyar hada-hadar ciniki da saye da sayarwa. A irin wa]annan tafiye-tafiye ne, Musulunci ya biyo 'yan kasuwa zuwa wuraren mazauna Yammacin Afirka, kuma duk da cewa ba musuluntar da jama'a aka zo yi kai tsaye ba, amma sai da Musulunci ya sami wurin zama a Daular Borno wadda ma}wabciya ce ga }asar Hausa.

Wata hanyar da kuma Musulunci ya shigo cikin }asar Hausa ita ce daga yankin Daular Ghana da Mali na dauri. Bayanai sun nuna cewa a lokacin da dakarun Al-Murabid suka fatattaka Daular Ghana a shekarar 1076, ya jawo fa]uwar daular, aka maye ta da daular Mali. A wani zango na mulkin daular Mali, a zamanin hawan karagar Mansa Musa a 1240, ake jin cewa Musulunci ya bazu a kusan duk fa]in yankin Afirka Ta Yamma, ciki har da yankin da ake kira Nijeriya a yau.

Shigowar Wangarawa daga Mali (Melle) a zamanin Sarkin Kano Yaji (1339-1385) ya sa Musulunci ya }ara samun gindin zama a }asar Hausa. Wangarawa sun sa hannu cikin harkokin gudanar da mulki ka'in da na'in da kuma inganta ayyukan Musulunci ta fuskar Limanci da Ladanci da Al}alanci da rubuce-rubuce dangane da addini. A wannan lokaci ne aka giggins makarantu da masallatai don bun}asa Musulunci a wannan yanki, musamman a Kano da Katsina.

A zamanin Sarkin Kano Yakubu (1452-1463), wasu gungun Fulani]auke da littattafai suka shigo }asar Hausa daga Mali (Melle) }ar}ashin shugabancin Musa Jokolo, wanda yake kaka ne ga Shehu Mujaddadi [anfodiyo. Shigowar wa]annan Fulani ya }ara wa addinin Musulunci martaba da]aukaka a idon jama'a. A wannan lokaci ne aka inganta zuwa aikin Hajji, kuma }asar Hausa ta sake jadamu dangantakarta da sauran }asashe Musulmi da ke a Gabas ta Tsakiya. Haka abin ya dinga gudana har zamanin zuwan mashahuran malamai masu wa'azi kamar Almaghili.

Daga wannan zamani ne Musulunci ya bar fada, ya warwatsu cikin garuruwa da }a'yuka na }asar Hausa. Ta haka ne ko da malamai

irin su Almaghili suka ziyarci garuruwan Katsina da Kano, sun iske ilmin addinin Musulunci ya ginu. Abin da kawai suka yi shi ne }ara rubuta littattafan addini, kamar wa]anda suka danganci sha'anin mulki da shari'a. Sannu a hankali, Musulunci ya zaunu sosai a }asar Hausa.

Ke nan ana iya cewa tun daga }arni na goma sha]aya (11) zuwa }arni na sha bakwai (17) tadojin Hausawa suka cu]anya da a}idojin Musulunci. Ta haka ne Hausawa suka fara fahimta da lizamtar halin rayuwa da al'adun Larabawa. Hakan ya sanya suka na}alci harshen Larabci da yadda ake rubuta shi. Wannan yun}uri na }o}arin iya karatu da rubutun Larabci da Hausawa suka himmatu a kai ya ba su damar }ir}iro wata hanyar rubutu ta kansu da sunan Ajami, wato rubutun Hausa, ta amfani da haruffan Larabci. Kodayake ba a sami daidaito dangane da lokacin da Hausawa suka fara rubutun Ajami ba, duk da haka an amince cewa rubutun Ajami ya da]e a }asar Hausa, musamman tun a }arni na 14 da na15.

Samar da hanyar rubutun Ajami a }asar Hausa ya jawo rubuta adabin Hausa cikin yanayin zube. A }arni na goma sha bakwai (17), an sami rubuce-rubuce cikin ajami, kamar littattin *Riwayar Annabi Musa*, wanda Abdullahi Suka ya wallafa. Bugu da }ari kuma an samar da wa}o}i cikin Ajami gwargwadon hali, wa]anda suka ha]a da Shi'irar Hausa da Jumuyyah ta Sheikh Ahmed Tila. Har wa yau, a cikin }arni na goma sha bakwai (17) ne aka sami mashahuran waliyan nan guda biyu a Katsina, wato Wali [anmarina da Wali [anmasani. Duk da cewa wa]annan waliyai sun fi mayar da hankali ne wajen koyar da Musulunci, sun yi rubuce-rubucen wa}o}in Hausa da dama. An nuna cewa Wali [anmarina yana da wa}o}in Hausa gwargwado.

Haka aka ci gaba da samar tare da wanzar da rubutun Hausa, musamman na wa}o}i, har zuwa }arni na goma sha takwas (18). A daidai wannan lokaci ne malamai, kamar Malam Muhamamdu Al-Katsinawi da Malam Muhammadu Na Birnin Gwari da Malam Shi'ittu [an Abdurra'uf, suka inganta rubuce-rubucen Hausa. Shi

Malam Muhammadu Na Birnin Gwari ya wallafa wa}o}in Hausa cikin Ajami. Shi kuma Malam Shi'ittu, wa}o}insa na Larabci da Hausa sun kai }ari biyu (200), wa}anda suka shahara su ne wa}ar Tuba da wa}ar Wawiya da Jiddul Azizi da wasu da dama.

Daga wannan lokaci har zuwa }arni na goma sha tara (19), lokacin da Shehu Usmanu ya jaddada addinin Musulunci a }asar Hausa rubutun Larabci da Ajami ya sami ci gaba da inganta ta hanyoyi mabambanta, musamman ta fannin wa}o}I da zube. Shugabannin jihadi irin su Shehu Usmanu [anfodiyo da }ansa Muhammadu Bello da }anensa Abdullahin Gwandu da 'yarsa Nana Asma'u da autansa Isan Kware da kuma wasu malamai da dama, sun agaza wajen rubuta wa}o}in Hausa da kuma ayyukan zube. A wancan lokaci na su Shehu Usmanu, ba wai ana rubuta wa}o}i ne cikin Ajamin Hausa kawai ba, a'a, har da a cikin harshen Fulfulde. Haka kuma an mayar da wasu ayyukan zube na gargajiya cikin Ajami da kuma Larabci.

3.1.2 Me Ya Faru Bayan Zuwan Turawa?

Ko da Turawa suka shigo sassan }asar Hausa ba su shigo }asar a jahilce ba, domin suna da wata masaniya a kan mutanen wurin da kuma yanayin }asar. Labaran farko sun je gare su ne daga ayyukan matafiya da suka ratsa }asar Hausa, suka wallafa littattafai game da }asar da mutanenta, daga cikin irin wa}annan marubuta da masana akwai Ibn Batuta da kuma Leo Africanus. Shi Leo Africanus a cikin littafinsa na 7 ya bayyana labarin abubuwan da ya gani ko ya ji a lokacin ziyarar da ya kai Afirka. Saboda haka tun a }arni na goma sha tara (19) }ungiyoyi daga jinsin Turawa, sun aiko da masana don su binciki yadda }asashen Afirka suke da yadda al'adunsu ke gudana da yanayin harsunansu da kuma addinansu. Sa'annan kuma su bincikio hanyoyin sadarwarsu ta ruwa da ta }asa da kuma matakan da suke amfani da su ta fuskar ciniki da saye da sayarwa. Wannan }o}arin sanin yanayi da al'ummar nahiyar Afirka da Turawa suka yi ya kawo kakkafa }ungiyoyin Turawa masu

manufofi daban - daban. A Ingila an samar da Kungiyar Afirka a 1788. Wannan }ungiya ita ta turo su Mungo Park da Clapperton da Denham da 'yan uwan nan guda biyu wato Landers Brothers, wa]anda suka ziyarci yankunan }asar Hausa.

Baya ga wa]annan }ungiyoyi na neman sanin halayen da }asashen Afirka suke ciki, akwai kuma }ungiyoyin Mishau da Turawa suka turo don bincike, musamman kan al'adu da harsuna da addinan }asashen Afirka a tsakanin }arni na 18 da na 19. Shahararru daga cikin wa]annan 'yan mishau su ne Barth da Schon. Ta fuskar ayyukan Barth da Schon ne labaran }asar Hausa da jama'arta suka isa Turai, kai tsaye. Barth ya wallafa littafi mai }auke da bayanan abubuwa da ya ji, ko ya gani a arewaci da tsakiyar Afirka a tsakanin shekarar 1857 zuwa 1859. Ya kuma wallafa wani littafi mai }auke da bayanan harsunan Hausa da Fulani da Barebari da Wangala da Bagurma a shekarar 1862. Wanda ya wanzar da rubutun adabin Hausa sosai ta fuskar }amfani da haruffan Romanci shi ne J.F. Schon. Ya zo Yammacin Afirka ne a }ar}ashin }ungiyar Mishau ta C.M.S, inda a 1832 ya ziyarci Senegal. A takanin 1841 har zuwa 1847 ne ya ziyarci }asar Hausa da wasu yankunan }asar Neja.

Wa]annan yawace-yawace da Schon ya yi sun sa ya iya wasu harsuna da yawa har ya sami }warewa a cikinsu, musamman harsunan wuraren da ya ziyarta. Ta haka ne kuma ya sami damar yin nazari da rubuce-rubuce a kan wasu harsunan, musamman harshen Hausa. Ya wallafa littattafai kan kalmomin Hausa a 1843 da }amus na harshen Hausa a 1876 da Littafin Karin Maganganu da Labarai da Tatsuniyoyin Hausa a 1886 da kuma Littafin *Magana Hausa* (1885) da wasu da dama da suka shafi addinin Kirista.

Ayyukan da su Schon suka gabatar sun bada haske wajen samar da wata kafa ta mayar da adabin bakan Hausa a rubuce. Domin haka, tun kafin a kafa mulkin mallaka a }asar Hausa aka mayar da wasu sassan adabin bakan Hausa a rubuce cikin haruffan Romanci. Misalan wa]annan rubuce-rubuce sun }unshi tattara labarai da tatsuniyoyi da karin maganganu da sauran maganganun azanci da

al'adun Hausawa wuri guda a takarda. Daga shekarar 1891 aka sami littattafai da yawa da suka }unshi irin wannan fasali. Daga cikin littattafan da suka yi fice akwai *Specimens of Hausa Literature* na C.H. Robinson (1896) da kuma *Hausa Stories and Riddles* na H.C. Harris (1908) da *Littafi na Tatsuniyoyi* na Frank Edgar (1924) da *Hausa Sayings and Folklore* na Fletcher, R.S (1912) da sauran su. Wannan tafarki da Turawa suka bi shi ne ya wanzar da abubuwan amfani dangane da rubutun bokon Hausa. Ta haka aka sami damar zama don kyautata nazari da kuma rarraba sigogin rubuce-rubucen zuwa azuzuwa mabambanta. Shi ya sa ko da Turawa suka mallake }asar Hausa, ayyukan adabi ta fannin tatsuniyoyi da labarai da maganganun azanci sun sami kar~uwa ta amfani da haruffan Romanci. Dangane da haka, zuwan Turawa }ara taimakawa ya yi wajen kafa makarantun koyar da nazarin ilmi, inda ta haka ne aka da]a fa]a]a hanyoyin wanzar da rubutun Hausa.

A wannan lokaci ba a yi wani tanadi dangane da tsarin da za a bi na kyautata ilmin boko ko kuma yadda za a yi da na Musulunci da aka iske ba. Abin da Turawa suka mayar da hankali a kan sa shi ne, tattaunawa kan batutuwan da suka shafi gudanar da ilmi, ba }o}arin wanzarwa ba, sai]an abin da ba rasa ba da masu aikin Mishan suka yi Lokwaja da Wusasa Zaria kafin tabbatuwar mulkin mallaka.

3.1.3 Rubutattun Labaran Hausa Na Farko

Hukumomin inganta adabin Afirka ba su da wata fuska takamaimiya sai wadda gwamnatin mulkin mallaka ta samar a kowace }asa da take mulki, sai dai domin abubuwa su daidaita an samar da hukumar {asa da {asa Ta Nazarin Harsuna da Al'adun Afirka da {ungiyar Afrika da kuma Mujallar da take bugawa ta Afrika tun daga 1908. Wa]annan hukumomi sun taimaka wajen]ora harsashin samar da adabin Afirka a cikin boko, musamman na Hausa da aka fara jin]uriyarsa tun daga 1929. A wannan shekara ce hukumar {asa da {asa Ta Nazarin Harsuna da Al'adun Afirka ta shirya gasar rubutun Hausa (}agagge ko zube).

Tun da farko an tsara abin ne daga London }ar}ashin kulawar shugabannin Hukumar Nazarin Harsuna da Al'adun Afrika. Wannan hukuma da ha}in kan hukumomin kula da ilmi na }asashen Afirka daga farkon shekarun 1920 sun shirya gasar rubutu tsakanin }alibai da malaman makarantun }asashen a cikin harsuna 'yan gida kan zube da }agaggun labarai. A }asar Hausa yawancin wa}anda suka shiga gasar malaman makarantun boko ne. Alal misali gasar da aka yi a 1929, littattafan da aka samu har guda 37 ne, 10 a cikin harshen Hausa, 15 a cikin harshen Suto, 9 a cikin harshen Ganda da 2 a cikin harshen Madingo da kuma 1 a cikin harshen Mende. Littafin Komane mai taken Esela e isang phethehong a cikin harshen Suto da kuma na Lwanga mai taken Ebyafayo bya Baganda a cikin harshen Ganda, su ne suka zo na biyu, ba wanda ya yi nasarar zama na }aya, saura kuwa duk sun sami yabo ne kurum. Idan aka yi nazarin littattafan da suka sha yabo daga harshen Hausa za a ga cewa sun kasance kamar haka; akwai na H.B.G. Nuhu mai taken Hausa Stories da na Malam Dodo shi ma Hausa Stories, sai na Malam Ahemet Metteden, mai suna Zaman Dara da na Malam Bello Kagara mai taken Littafin Karatu Na Hausa, sai kuma na Malam Nagwamatse, mai suna Takobin Gaskiya. Daga wannan gasa mun fahimci cewa tuni wa}anda za su yi wani abin a-zo-a-gani game da }agaggen adabin Hausa sun fara bayyana; Malam Bello Kagara yana daga cikin wa}anda suka cinye gasar da hukumar fassara ta shirya a tsakanin 1932 zuwa 1933 da littafinsa Gan}oki, shi kuma Malam Nagwamatse duk da cewa bai ci wani abu a gasar 1932/1933 ba, amma ya sha yabo da littafinsa na Boka Buwaye. Daga abin da muka gani a sama ko da shekarar 1929 ta }arasa cika akwai hukumar Fassara a }asar Hausa, domin ita ce ta kasance unguwarzoma a lokacin waccan gasa ta farko. Saboda haka }aruwar makarantu da }alibai na gwamnati, ya }ara sabon nauyi ne ga hukumar ta Fassara. Saboda a sami hanyar samar da littattafan karantawa da sauran kayan aiki a wa}annan makarantu, aka yi shawarar kafa wannan hukuma wadda za ta kula da wannan al'amari

a tsarin hukuma ta dindindin. Tun daga 1924 wannan batu ya kunno kai, jami'o'in kula da sababbin makarantu na }asar Hausa sun sha aike wa da rahotanni zuwa Kaduna dangane da amfanin da ke tattare da manufar kafa wata hukuma da za ta samar da kayan aiki na ma'aikatar ilmi da kuma raya adabi, amma hakan ba ta faru ba, sai a 1929, lokacin da aka kafa Hukumar Fassara. Wannan hukuma ta fassara ta fara zama ne a cikin ofisoshin makarantar [an Hausa da ke Kano. Hukumar ba ta sami mazauninta na musamman ba sai a 1930, inda aka gina shi a {ofar Tukur-Tukur, Zariya.

Babban aikin wannan Hukuma shi ne shirya littattafan Hausa don karatu da koyarwa a makarantu. Hukumar ta soma gudanar da ayyuka ne }ar}ashin jagorancin Mista C.E.J. Whitting wanda ya hannunta aikin gudanar da hukumar ga Mista R.F.S.Parry (Jami'i mai kula da ilmi da ke Zariya). A ran 2/4/1931, Kyaftin F.W. Taylor ya amshi ragamar shugabancin hukumar tare da ma'aikata 'yan }asa da suka ha}a da Malam Sule Isa da Malam Tafida da Malam Umaru, da kuma Malam Shekarau.

A shekarar 1931 Hukumar Fassara ta fuskanci aikin fassara gadan-gadan tare da shirya littattafai don samar da abin karantawa da koyarwa a makarantun gwamnati. Littattafan da wannan hukuma ta fara fito da su sun ta'alla}a ne kan tarihin }asar Hausa, inda aka shirya littafin Hausawa da ma}wabtansu da kuma fassara littafin Koyar Da Kiwon Lafiya (I). Daga nan kuma aka tsara littafin Jimlolin Hausa Zuwa Ingilishi. Akwai kuma littafin Koyarwa na Lissafi da Littafin karantawa na fari. Har wa yau, a shekara ta 1931 aka tsara littafin Labaru Na Da Da Na Yanzu (NAK/KAD/EDU/746).

A ranar 18 ga Fabrairu 1932, Kyaftin Taylor ya ajiye aikin shugabancin hukumar fassara, wannan ya sa aka rufe hukumar na wani lokaci, sai a ran 17 ga watan Mayu aka sake bu}e hukumar a Katsina, a }ar}ashin shugabancin Mista R.M. East.

Daga watan Disamba na 1931 zuwa watan Fabrairu na 1932, hukumar fassara ta samar da littattafai da suka ha}a da Darussan

Koyarwa Don Makarantun Elementare da littafin Bayani Kan Cututtuka da kuma Magaurayi. A wannan shekara kuma aka kammala fassara littafin Koyar Da Kiwon Lafiya (II), aka kuma sake wa Aljaman Yara fasali, aka sake buga shi. Hukumar ta yi gyare-gyare ga littafin Labaru Na Da Da Na Yanzu, inda aka fassaro sassan tarihin }asar Hausa da suke rubuce cikin harshen Larabci, aka zuba su a cikin wannan littafi.

Tun daga shekarar 1932 R. M. East ya soma nuna damuwarsa dangane da yadda hukumar fassara ke gudanar da ayyukanta. A nasa tunanin, ya ga cewa ayyukan da ya kamata hukumar ta yi sun wuce fassara kawai. Shi ya sa yana hawa bisa ragamar shugabancin hukumar ya shiga fiddo da sababbin abubuwa da za su inganta aikin hukumar. Baya ga fassarar ayyukan gwamnati da littattafan Elementare, hukumar ta tsara da buga littattafai da dama, ga kuma buga Jaridar Nijeriya Ta Arewa da aka soma a 1932. Haka kuma a sakamakon wannan tunani na R.M. East na }o}arin inganta adabin Hausa ya sa aka soma tunanin yadda za a samar da }agaggun labarai daga 'yan }asa domin nisha]antar da al'umma. Haka kuma an ha]a har da yin talifi da kuma sayar da littattafai da aka rubuta a cikin harsuna daban-daban na }asar Hausa don samun riba. Hukumar ta tsara yarjejeniya da mawallafa da masu buga littattafai da kuma tsangayoyi na ilmi na Larduna kan tafarkin da ya dace su bi a ga an sayar da littattafan da hukumar ta tsara, ta kuma buga.

Har zuwa farkon shekarar 1933, hukumar fassara ta ga ba a sami littattafan adabin da take bu}ata da suka shafi }agaggun labaran Hausa ba. Sai dai wani abin la'akari ko da hukumar ke ta wannan fafutika, su 'yan Misahu tuni sun yi nisa a wannan fage na samar da }agaggun labarai, domin kuwa W.R.S Miller da }ungiyar Mishau ta C.M.S tuni suka fahimci amfanin wannan fasali na }aga labari, domin isar da sa}o, saboda haka sun fitar da littafin }agaggen labari na farko da aka buga da harshen Hausa mai suna Fatima, na Miller a 1933. Wanda da alama bai gamsar ba, shi ya sa ba a ji amonsa ba a cikin karikitan }agaggun labaran Hausa tun wancan lokaci. Kila

ba wani abu ya sa haka sai domin ba ya jauke da komi sai wa'azin kirista da ya]a manufofin addinin Kiristanci. Wata}ila ganin irin rawar da C.M.S da Miller suke neman takawa ya sa aka shirya gasa ta biyu da ta taimaka wajen samar da littattafan adabin Hausa na farko ta fuskar zube daga 'yan gida. An dai shirya wannan gasa ne da manufofi biyu. Da farko a samar da ingantattun littattafan adabi, na biyu a sayar da littattafan, ba a raba kyauta ba kamar yadda aka saba yi a da.²⁵ Wannan gasa ta samar da littattafai da suka inganta tare da kyautata adabin Hausa, an gudanar da ita ne a shekarar 1933.

Auna Fahimta

Domin gane ko an fahimci wannan darasi da kyau, sai a bayyana abubuwa kamar haka:

- Me ya faru kafin samar da rubutaccen Labarin Hausa?
- Wace rawa Larabawa suka taka?
- Wace gudunmuwa Turawa suka bayar?
- Yaya aka samar da littattafan Hausa na farko?

4.0 Kammalawa

Wannan darasi shi ne ya fayyace yadda aka samar da rubutattun labaran farko da aka gani da yadda aka samar da littattafan da irin gwagwamayyar da aka sha domin samar da labaran Hausa a Rubuce tun daga shekarar 1927 zuwa 1933.

5.0 Ta}aitawa

Darasin ya gabatar mana da abubuwa ne da suka ha]a da:

- Bayani game da samuwa da wanzuwar rubutun zube na Hausa a zamii zuwa Laraawa da Turawa.
- Yadda aka samar da littattafan farko a Hausa

6.0 Jingar Aiki

1. Me ya faru da zuben Hausa bayan zuwan Larabawa?’
2. Wace gudunmuwaTurawa suka bayan wajen samar da rubutaccen zuben Hausa?
3. Wace gudunmuwa ‘yan Mishan suka bayar wajen samuwar littattafan zuben Hausa na farko?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Gusau, S.M. (2000) *Tatsuniya A Rubuce*, Kano: Benchmark Publishers

[angambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, Zaria: Amana Publishers

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); ‘Tasirin Adabin Baka A kan Rubutattun {agaggun Labaran Hausa.’ *Kundin Digiri Na Biyu*, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa.** NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam.* Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

Malumfashi, I. (2019); *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018.* Zaria: ABU Press and Publishers.

KASHI NA 2: Hukumomin Inganta Adabi Da Samuwar Rubitaccen Zube

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Hukumomin Inganta Adabi Da Samuwar Rubitaccen Zube
 - 3.1.1 Gasar 1927 Da Samuwar Rubitun Zube
 - 3.1.2 Gasar 1929 Da Ginuwar Rubitun Zube
 - 3.1.3 Gasar 1932 Da Wanzuwar Rubitun Zube
 - 3.1.4 Samuwar Littafin Fatima
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa

- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

3.1 Hukumomin Inganta Adabi Da Samuwar Rubutaccen Zube

Kamar yadda [anamarya (2012) ya bayyana hukumomin ilimi suna ta }o}arin bin hanyoyi da mata kai har da dubarun da za su dasa tare da samar da ingantaccen adabi ga mutanen da suke yi wa aiki. Bisa wannan tunani ne, Hukumar kula da Kwalejin Ilimi ta Katsina, ta shirya gasar rubuta }agaggen labari cikin Hausa a tsakanin }aliban kwalejin a shekarar 1927.

3.1.1 Gasar 1927 Da Samuwar Rubutun Zube

Manufar shirya wannan gasa ita ce koya wa }alibai fasahar }ir}ira labarai a cikin harshensu. Haka, kuma yin hakan zai sa a sami labaran karantawa masu sanya nisha}i ga al'ummar Hausawa. A wannan lokaci Dr. East yana }aya daga cikin jami'an makarantar da suka shirya wannan gasa, kuma yana aikin malanta. Abubakar Imam na }aya daga cikin }aliban da suka rubuta labarai domin shiga gasar. Labaran da suka rubuta a matsayinsu na }alibai ba su }unshi abin a zo a gani ba, saboda haka sai dai kawai aka aiko masu da ladan £3 (pounds), kuma ba a buga labaran da suka ci gasar a matsayin littafi ba. Hukumar makaranta ta mi }a wa Abubakar Imam ladan sule goma a matsayin shi ne wanda ya lashe gasar kuma ya fi kowa nuna bajinta. (Mora 1989:28).

Abubakar Imam ya nuna cewa ya rubuta }agaggen labarin amma bai iya tuna batun labarin da ya yi rubutu a kai, kuma ba a buga shi a matsayin littafi ba. Haka nan babu wani kwafi na labarain a

hannunsa, don haka labarin yana da wuyar samu domin masu yin nazari (Abdullahi, 1998:23).

Wannan gasa ita ce ta zama zakaran gwajin dafi a share fage da nuna hanya tsakanin ‘yan bokon }asar Hausa, na yadda za a yi amfani da basirar }i}irar ko }agawa a maimakon fassara kamar yadda ake yi da, domin samar da littatafan labarai cikin harshen Hausa a makarantu ko domin nisha’i a yayin da ake karanta su.

3.1.2 Gasar 1929 Da Ginuwar Rubutun Zube

A cikin shekarar 1903 aka sake shirya wata gasa. Wannan gasar kamar waccan ce ta farko, in da aka nemi marubuta da su yi rubutu a kan }agaggen labari cikin harshensu su aika. Hukumar Nazarin Al’adu da Harsunan mutanen Afirka ta }auki alhakin shiryawa da gudanar da wannan gasa. Duk da cewa wannan hukuma ta fara shirya wannan gasa a shekarar 1903, ba a sami Hausawa ‘yan }asa sun shiga ba sai a cikin shekarar 1931, inda wasu Hausawa ‘yan arewacin Nijeriya suka shiga gasar kamar yadda aka nema. Dr. East shi ne jami’in da ya jagoranci tare da wakiltar malaman da suka rubuta labaran shiga gasar a gaban hukumar da ke da mazauninta a Ingila

An }iyasta ladar da za a baiwa wa}anda suka shiga gasar kuma suka yi nasara a matsayin goro, watau £20 ga wanda ya zama na }aya, £10 ga wanda ya zo na biyu da kuma £5 ga wanda ya zama na uku. Sai kuma duk wanda ya rubuta abin a zo a gani gwargwado za a bashi wani hasafi. Kimanin mutane marubuta 39 suka shiga gasar daga harsunan Afirka, daga harshen Hausa kuwa babu wanda ya samu zuwa na farko sai dai akwai wa}anda suka sami kyaututtuka ta biyu zuwa }asa.

Kamar yadda aka ambata a baya, jami’an da suka wakilci wa}anda suka shiga gasar na daga cikin kwamitin da ke nazarin labaran da aka aika da su domin bayar da matsayi da kyaututtuka ga wa}anda suka sami nasara. Bayan an gama nazarin dukkanin labaran da aka

aika a wajen gasar daga harsuna daban-daban na Afirka, sai aka aika da kyautar kuji har sule talatin ga duk wanda ya shiga gasar. A harshen Hausa mutum tara (9) suka yi rubutu amma mutum shidda (6) ne kawai suka sami kyautar inda aka aiko masu da kuji £3 kowannensu kamar haka: -

Sunan Marubuci

Mal. H.B.G Nuhu

Mal. Dodo

Mal. Ahmed Metteden

Mal. Nagwamatse

Mal. Bello Kagara

[an Mal. Alkali Sokoto

Sunan Littafi

Hausa Stories

Hausa Stories

Zaman Dara

Takobin Gaskiya

Littafin Karatu na Hausa

Labaran Hausa

(Westermann (1933).

Wa]annan malamai su ne ka]an daga cikin wa]anda suka shiga gasar daga }asar Hausa. Akwai harsunan Suto da Ganda da Mende da Madingo duk suma sun aika da nasu labaran daga harsunansu, cikinsu an sami zakaru da wa]anda suka nuna bajinta kuma an ba su lada gwargwadon rawar da suka taka a gasar. Amma abin takaici daga }arshe, hukumar da ta shirya tare da gudanar da gasar ta yi shelar cewa, ba za ta]auki nauyin buga wa]annan labarai a matsayin littatafai ba. Sai dai jami'an da suka je a matsayin wakilai, su taimaka wa masu sha'awar buga labaransu a matsayin littatafai wajen yin hakan.

Wa]annan labarai da aka samar a lokacin wannan gasa, ba a buga su ba, kuma ba a dawo da su ga marubutansu ba. Haka ba a yi masu wani tanadi da za su kawo yanzu ba, ballantana a sanya su cikin jerin littatafan da ake nazarinsu ba a kansu ba, kamar yadda ake yin nazarin sauran littatafan da aka samar ta hanyar yin gasa. Shiryawa da gudanar da wannan gasa ya yi tasiri matu }a ga samar da littatafai musamman ta fuskar samun kyaututtuka a gasar da ta biyo bayanta (Westermann 1933: 102-103).

3.1.3 Gasar 1932 Da Wanzuwar Rubutun Zube

Bayan kyaututtukan da aka aiko ga wa]anda suka shiga gasar da ta gabata, sai gwamnati a can Ingila suka bai wa Turawan mulkin mallaka damar shirya wata sabuwar gasa da kansu a garuruwan da suke shugabanta tun da sun rigaya sun sami haske game da yadda ake gudanar da ita.

Ma}asudin shirya wannan gasa kuwa a dai wannan lokaci shi ne, domin dasa tsiron harsashin adabin Hausa a cikin boko. Haka kuma domin koya wa ‘yan }asa yadda za su iya samar da labaran }ir}ira cikin harshensu. Har ila yau a sami littafan sayarwa don samun ku]in shiga ga hukumar, kuma a sami littatafan nisha]i ga jama’a musamman masu sha’awar karatu.

A shekarar 1932/1933 Hukumar fassara ta shirya wannan gasa, kuma ta dan}a alhakin kara]e }asar Hausar ga Dr. East, inda nan take ya zagaya garuruwan Katsina da Kano da Sakkwato da Bauchi da Kebbi da wasu garuruwa da ma ya ha]u da]alibai da malamai tare da bayyana masu abinda ya shafi tsari da fasalin yadda littatafan za su kasance. Dr. R.M East ya jaddada ma wa]anda suka shiga gasar cewa hukumar ba za ta amince da duk wani nau’i na ajin fassarar fasahar wani ba (Malumfashi, 2009).

Hukumar fassarar ta sami littatafai da dama da suka amsa kira na shiga wannan gasa. Mafi yawan littatafan da aka aikowa hukumar domin shiga gasar sun dace tare da yin biyayya ga tsarin da ta shimfi]a. Lokacin da hukumar ta zo buga littatafan sai da ta yi masu taciya sosai musamman farkonsu da }arshensu, da kuma sake tsarin babobinsu, sannan ta buga su. Sakamakon wannan gasa ya fito ne bayan ta gama tsarawa da sake fasalin wa]annan littatafai, sannan da fitar da sakamakon gasar kamar haka: -

Sunan Marubuci

Malam Abubakar Kagara
Mal. Bello Kagara
Abubakar Bauchi
Muhammad Gwarzo
East da Tafida

Sunan Littafi

Ruwan Bagaja
Gan]oki
Shehu Umar
Idon Matambayi
Jiki Magayi

Akwai wasu littatafan da suka shiga wannan gasa baya ga wa]annan, duk da cewa wa]ancan aka za~a su ma sun taka rawar gani domin sun gamsar da hukumar an yi nufin buga su bayan an sake masu tsari, amma hakan ba ta samu ba su ne: -

Sunan Marubuci

Mal. Nagwamatse
Mal. Jumare Zariya

Sunan Littafi

Boka Buwaye
Yarima Abba

Daga }arshe wannan hukuma ta cimma gurinta na samar da littafai da abin karantawa don nisha]i, duk da cewa wa]annan littatafai ba nan take aka buga su ba sai daga baya har ma littafan suka yi ta shiga kasuwa. Malumfashi (2009).

3.1.4 Samuwar Littafin Fatima

Littafin Fatima }agaggen labari ne da Likita Walter Miller ya rubuta a shekarar 1933. Likita Miller]an Mishan ne na }ungiyar Church Missionary Society (CMS) da suka shigo }asar Hausa, suka zauna a garin Zariya a shekarar 1905 a }ar}ashin Ayarin Mishan Ga Hausawa. Marubucin ya rubuta littafin a daidai da shekarar da Hukumar Talifi ta }addamar da gasar rubuta }agaggun labaran Hausa a dukkan fa]in Arewacin Nijeriya. Ya rubuta littafin ne da kila nufin shiga wannan gasar, amma kasancewar littafin na }unshe da batutuwan ya]a addinin Kirista ya sa bai sami kar~uwa ga

Hukumar Talafi ba. An buga littafin a Jakin ajiye littattafai na }ungiyar CMS da ke Legas a shekarar 1933.

Littafin Fatima ya }unshi jigon ya}a addinin Kirista ne a cikinsa. Likita Miller ya tsara jigon ne ta hanyar nuna irin yadda addinin Kirista ke gyara halayen mutane da mai da su mutanen kirki. Ya yi haka ta kawo irin karimci da mabiya addinin Kirista ke nuna wa jama'a ko sun san su ko ba su san su ba. Bai tsaya nan ba kawai, ya bi addinin Musulunci ya ~ata ta hanyar nuna Musulmi ba su da halaye na gari. Tun a farko-farkon littafin ya fara fito da halayen kirki na Kiristoci bayan da ya kawo ha}arin jirgin }asa a Zariya inda wani Musulmi mai suna Audu ya sami rauni kuma yaran Mishan suka kawo shi a gidansu na Mishan. Ga yadda ya kawo wani Likita mai suna Harris ya kar~i Audu,

'Sannunku! amma dai na fi so in }auki wannan yau gama ina so in lura da yaron nan da kyau a chikin daren nan, kada wani abu ya hau kan chiwon nan....' (Shafi na 9)

Ire-iren wa}annan halaye na gari na Harris wai su suka sa wani matashi Musulmi mai suna Auta ya zama Kirista kamar yadda marubucin ya kawo a shafi na 10 kamar haka:

'Sa'anda suka fito daki suka rufe kofa, Auta ya che ma Sule da Iro, mataimakansa, "Ina za a sami Bature kamar wannan? Wanene ba za ya ji dadin aiki tare da shi ba?.....Loto loto ya kan kira ni in zo dakinsa, mu yi addu'a tare, amma ba ya taba nuna mani wani halin alfarma ba. Ta wajen irin wannan fa na ga dukan abinmu na da ba su da wani anfani ba, gama a raina na che, 'Idan addinin Isa Almasihu ya iya maida mutum kamar wannan Bature, Dr. Harris, wannan addini shi ne zan bi har abada. Abin da ya sa na zama Christian ke na; ba domin wani abin da ya koya mani na wajen karatu ba.....'

A shafi na 13-14 marubucin ya kawo wasu halayen kirki na wata yarinya Kirista mai suna Hassana abin da ya ba Audu wanda aka yi jinya a gidan Mishan mamaki har ya nemi Auta ya gaya masa dalilin halayenta na gari haka. Auta ya amsa masa;

Hasana Christian che, Audu, shi ya sa: wannan ga abin da ni kaina na gani. A chikin addinin Muhammadiya ba shi yiyuwa a sami wannan irin hali; ko kai da kanka ka taba gani ba?

Auna Fahimta

Domin fahimtar ko darasin ya zauna sai Jalibai sun fayyace abubuwa kamar haka:

- Gudunmuwar hukumomin inganta adabi wajen samuwar rubutattun labaran Hausa na farko.
- Me ya faru a gasar shekarar 1927?
- Wace rawa gasar 1929 ta bayar wajen samar da rubutaccen Labarin Hausa?
- Me ya faru a tsakanin 1932 da 1933?
- Bayani kan littafin Fatima a matsayin littafin farko a }asar Hausa

4.0 Kammalawa

{o}arin wannan darasi shi ne ya bayyana cikin tarihi yadda aka samar da rubutattun labaran farko da cikakken bayanni kan gasar 1927 da 1929 da 1932 da kuma tattauna littafi farko da ya fito, wato Fatima da dalilin samar da shi.

5.0 Ta}aitawa

Darasin ya gabatar mana da abubuwa ne da suka ha]a da:

- Bayani kan Hukumomin Inganta Adabi Da Samuwar Rubutaccen Zube

- Yadda aka assasa da gudanar da gasar 1927 da 1929 da kuma ta 1932 samuwar rubutun ginuwar rubutun zuben Hausa.
- An kuma dubi samuwar littafin farko na Hausa na Fatima

6.0 Jingar Aiki

4. Wace gudunmwa ce Hukumomi adai suka bayar wajen samuwar ruutaccen laarin Hausa?
5. Tattauna gasar 1927 da irin rawar da ta taka wajen samuwar rubutun zuben Hausa.
6. Wa]anne littattafai gasar 1929 ta samar a }asar Hausa? Tattauna.

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Gusau, S.M. (2000) *Tatsuniya A Rubuce*, Kano: Benchmark Publishers

[angambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, Zaria: Amana Publishers

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); ‘Tasirin Adabin Baka A kan Rубutattun {agaggun Labaran Hausa.’ Kundin Digiri Na Biyu, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa.** NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam.* Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

Malumfashi, I. (2019); *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018.* Zaria: ABU Press and Publishers.

KASHI NA 3: Rawar Hukumomin Inganta Adabi Wajen Tabbatuwa Rубutun Zube

- 1.0 Gabatarwa
 - 2.0 Manufar Darasi
 - 3.0 {unshiyar Darasi
 - 3.1 Rawar Hukumomin Inganta Adabi Wajen Tabbatuwar Rубutun Zube
 - 3.1.1 Hukumar Fassara
 - 3.1.2 Hukumar Talifi
 - 3.1.3 Hukumar Gaskiya Da NORLA Da NNPC
- Auna Fahimta

3.1 Rawar Hukumomin Inganta Adabi Wajen Tabbatuwar Rубutun Zube

Kamar yadda Usman (2011) ta bayyana, bayan yawaitar makarantun boko a Arewacin Nijeriya, musamman daga shekarar 1916 sai Jalibai suka yawaita, sannan iyaye da sarakuna da sauran al'ummomi suka }ara fahimtar fa'idar wannan sabon tsarin ilmi, nan take sai matsaloli suka kunno kai. Daga cikin wa]annan matsaloli akwai; }arancin littatafan karatu da na horsawa. Wannan ya sa aka fara tunanin samar da wata hukuma da za ta yi maganin wannan matsala.

Tun a shekarar 1924 aka soma tunanin kafa wannan hukuma a tsakanin jami'an gwamnati, amma hakan bai yiwu ba sai a shekarar

1929, lokacin da aka kafa ta a birnin Kano. An dai kafa ta ne domin samar da kayayyakin aiki a makarantu. Da yake ba ta da wani matsuguni na musamman sai ta fara zama a harabar makarantar [an Hausa da ke Kano, amma daga baya a shekarar 1930 ta samu mazauninta na dindindin da ta koma da zama a }ofar Tukur-Tukur da ke Zariya.

3.1.1 Hukumar Fassara

Hukumar ta soma gudanar da aikinta a }ar}ashin jagorancin wani Bature mai suna C.E.J.Whitting, bayan shi kuma sai, aikin gudanar da hukumar ya koma hannun R.F.S.Parry, wanda yake jami'i ne mai kula da ilmi da ke Zariya.

Wani abin la'akari a nan shi ne ko da hukumar fassara ke }o}arin tabbatar da zaunuwarta, tana hul}a da hukumomi irin ta da tsangayoyi masu sha'awar fassara da talifi. Tsangayar da ta yi tasiri sosai kan wannan hukuma ita ce wadda da ke kula da harsuna da al'adun Afirka, da aka kafa tun a 1905. Wannan Tsangaya ita ce wadda ta fara shirya gasa tsakanin 'yan Afirka domin samar da littattafai na karantawa a maimakon fassaro su kawai. A nan Arewacin Nijeriya hukumar fassarar ce ta taimaka wa 'yan }asar da suka shiga cikin waccan gasar ta Afirka, domin ta hanyarta ne aka mi}a littattafan da suka shiga waccan gasar.

Daga cikin littattafai 37 da suka shiga gasar wallafa ta Afirka da aka yi a shekarar 1930, na harshen Hausa guda goma ne, (Westerman;1933). Sai dai ba wani daga cikin goman da ya ci gasar, amma wasu sun samu yabo, su ne:

H.B.G.Nuhu

Malam Dodo

Malam Ahemet Metteden

Malam Bello Kagara

Hausa

Hausa Stories

Hausa Stories

Zaman Dar

Littafin Karatu na

Saboda haka ko da a shekarar 1931 Kyaftin F.W.Taylor ya amshi shugabancin hukumar ya iske cewa an soma gauraya aikin fassara da talifi. Shi ya sa su kan su ‘yan }asa da ke aiki tare da shi sun ci gaba da yin irin wannan gauraye lokaci zuwa lokaci.

Ma’aikatan da suka kama masa a wannan zamani sun ha]a da malam Sule da malam Tafida da malam Umaru da malam Shekarau, (NAK. Zaria Prof/14830/Vol/1/1930), wa]anda suka kasance ‘yan }asa na farko da suka soma aiki a hukumar.

A lokacin mulkin F.W.Taylor da mu }arrabansa an gudanar da aikin fassara ba ji, ba gani, domin samar da abin karantawa a makarantun Gwamnati da kuma wasu ayyuka na musamman domin amfanin gwamnati da hukumominta.

A shekarar 1932 F.W.Taylor ya koma gida Ingila, wannan ya sa aka rufe hukumar na wani lokaci, sai a ranar 17 ga Mayu na shekarar 1932, Rupert Moultrie East ya amshi shugabancin hukumar, amma a wannan karo a can Katsina, inda yake aikin koyarwa. (Malumfashi, 2009 da Ahmad, 2009).

Idan aka yi nazarin ayyukan hukumar daga samuwarta zuwa shekarar 1932 da East ya amshi jagorancinta, za a fahimci cewa ayyuka ne mabambata. Alal misali kamar yadda Malumfashi, (2009) ya bayyana, hukumar ta yi aikin talifi da kuma fassara a ha]e. Hukumar Fassara ce ta shirya littafin *Hausawa da ma}wabtansu* da kuma fassara littafin *Koyar Da Kiwon Lafiya* (I da II) da littafin *Jimlolin Hausa Zuwa Ingilishi* da littafin *Koyarwa na Lissafi* da *Littafin karantawa na fari* da *Labaru Na Da Da Na Yanzu*.

A cikin dai shekarar ta 1932 hukumar ta Fassaara ta samar da littattafai da suka ha]a da *Darussan Koyarwa Don Makarantun Elementare* da littafin *Bayani Kan Cututtuka* da kuma *Magaurayi*.

A wannan shekara kuma aka kammala fassara littafin *Kiwon Lafiya* (II), aka kuma sake wa *Aljaman Yara* fasali, aka sake buga shi. (Malumfashi, 2009).

Ke nan za a iya cewa ba wani da ya taimaka sosai wajen tabbatawar wannan hukumar kamar R.M.East. Saboda haka tun daga wannan lokaci na zaman R.M.East a hukumar Fassara aikin hukumar ya cigaba da canzawa daga fassara kurum zuwa wasu ayyuka na talifi, musamman ganin cewa tun a 1930 an koya wa ‘yan }asa irin wannan harka tun da farko. Shi kuma East ya yi haka ne ganin cewa irin wannan hukuma da ake da ita a wasu sassa na duniya da ya yi nazari, su ma gaurayawa suke yi da wasu ayyuka na daban, Daga wannan lokaci sai hukumar ta shiga harkar buga abubuwa da dama da suka ha]a da littattafan labarai da Jaridar Najeriya ta Arewa da aka fara a shekarar 1932. Ba wannan ka]ai ba, hatta }agaggun labarai da tatsuniyoyi, wannan hukuma ta samar da su. Hakan ya faru ne ta hanyar shirya gasa da ita ma hukumar ta tsara tsakanin ‘yan }asa daga shekarar 1932 zuwa 1933. Bari mu dubi yadda wannan gasa ta kasance domin gane wa]ansu batutuwa game da gauraye da wannan hukuma ta Fassara ta yi, wanda ya ja dole a sake dubar fasalinta da yi mata kwaskwarima daga baya. Kafin a shirya wannan gasar sai da shugaban hukumar R.M.East, ya kai ziyara wasu sassan }asar Hausa kamar Katsina da Kano da Sakkwato da Bauci da Birnin Kebbi. A wannan ziyara ya tattauna da malamai da]alibai da ake da su a wa]annan wurare. A maimnakon ya sanar da su yadda ake fassara ko ya ce su fassaro labarai, ya bayyana masu abubuwan da yake so su rubuta na littattafan labaran da ake so a samar. (NAK/ADN/1029/1934). Wani abin sha’awa ma shi ne East]in da kan sa ya bayyana cewa hukumar Fassara ba za ta amshi littafin da ba }agawar marubucinsa ba ne, kuma ba za a kar~i fassara ko makamancin haka ba. (Malumfashi, 2009).

Idan da aikin hukumar shi ne fassara to da }ila abin da za ta mayar da hankali kai ke nan. Saboda haka ko da aka gama gasar hukumar Fassara ta sami damar kar~ar littattafai da dama da suka shiga gasar, da yawa da aka aiko wa hukumar sun dace da tsarin da aka shimfi]a, amma lokacin da hukumar ta zo bugawa sai da ta tace wasu da

dama, sa'annan aka buga su. (NAK/ADN/1029/1934). Ga yadda littatafan gasar suka kasance:

Ruwan Bagaja	Malam Abubakar Kagara
Gandoki	Malam Bello Kagara
Shaihu Umar	Malam Abubakar Bauchi
Idon Matambayi	Malam Muhammadu
Gwarzo	
Jiki Magayi	East da Tafida

Bayan wajjannan da suka lashe gasar akwai wasu da suka samu yabo amma ba a buga su ba, ga su kuma yadda suka kasance, kamar yadda Malumfashi, (2009) ya kawo su.

1	Malam Nagwamatse	Boka Buwaye
2	Malam Jumare Zariya	Yarima Abba

Abin la'akari a nan shi ne, wajjannan littattafai guda bakwai sun kasance }agagun labarai ne, amma da alama fassara ta taka rawa wajen samar da su. Wata}ilka shi ya sa hukumar fassara ta kasance unguwarzomansu. Dubi misalin littafin Abubakar Kagara na *Ruwan Bagaja* yawancin kayan cikinsa fassara ce. Alal misali an fassaro wani ~angare na littafin *Alfu Laylah Wa Laylah* da littafin *The Brother's Fairy Tales*, (Malumfashi, 2009). Saboda haka idan an ga wasu daga cikin wajjannan littattafai sun kasance }agaggu, to kuma fassara ta taimaka wajen samar da su, duk da cewa ba fassarar ce aka yi kai tsaye ba.

Ke nan abin da za mu iya cewa hawan East bisa kujerar shugabancin hukumar ya }ora ta bisa wancan tsari ne da ya gada; da sani ko ba da sani ba. Domin kuwa daga }arshen gasar da aka yi a 1933, sai gaurayen fassara da }agawa da sauran abubuwa suka ci gaba da wanzuwa. Wannan tsari da hukumar ta ci gaba da gudanarwa da wasu dalilai masu dama da za kawoi nan gaba, su ne suka taimaka wa wajen samuwar hukumar talifi da ma duk wajansu ayyuka da ta

yi da ba na fassara ba. A nan za mu mayar da hankali ne wajen gano dalilai ko musababan da suka wanzar da haka.

3.1.2 Hukumar Talifi

Wani abin }arin la'akari kafin mu shiga kawo dalilan da suka haifar da hukumar Talifi shi ne, duk abin da ya faru a guri guda ne ya faru, wato canjin suna ne kurum aka fi mayar da hankali kai ba wai canza ma'aikata ko ofis ko kuma ayyuka ba.

A wannan ~angare na wannan bincike an tattauna wasu daga cikin dalilan da suka haifar da canza sunan hukumar Fassara zuwa ta Talifi, domin a gane yadda tarihin ya yamutse da kuma yadda tttsefe shi ke da muhimmanci ga wannan bincike.

Daga ranar 14 ga watan Yuli na shekarar 1936, wasi }u suka shiga gilmiyawa tsakanin hukumomin gwamnati dangane da yadda hukumar Fassara take shirya jarrabawa domin ba }in Turawa da suka zo aiki a Arewacin Nijeriya. An dai fahimci cewa jarrabawar ta yi tsauri, ga shi kuma ana samun matsalar fahimtar haruffan da ake amfani da su, NAK/ADN/767/Vol.3/303,(1936). Haka kuma ana cikin wannan cece-ku-ce sai wasu hukumomin gwamnati suka shiga aiko wa hukumar ayyukan fassara kai tsaye. Alal misali jami'i mai kula da ~angaren kiwon lafiya ya turo da tallar allo da ke magana kan yadda masu dabbobi za su isa zuwa Zango da Sabon Gari daga Kaduna, NAK/ADN/767/Vol.3/306,(1936). Nan take hukuma ta yi kamar yadda aka umurce ta. Ba a da }e ba kuma sai ga wata wasi }ar daga Sakataren Lardunan Arewacin Nijeriya zuwa ga babban Jami'i mai kula da ilmi, yana kira da a ce da hukumar Fassara ta fassara dokar gwamnati ta kotuna 'yan }asa cikin Hausa. Wannan ya jawo ta }addama tsakanin hukumar Fassara da ofishin jami'i mai kula da ilmi, domin kuwa kamar yadda East ya fa }a a cikin amsar wasi }ar da aka aiko masa, ya ce:

A halin da ake ciki dukkan ma'aikatan hukumar na fama da aikin rubuta littattafan labarai (Magana Jari Ce). Ba zan so na matsa musu

da wani aiki ba ganin cewa ba mu da isasshen lokaci, domin kuwa aron malam Abubakar aka ba mu na watanni. Za mu fassara waɗannan dokoki nan gaba idan ba aikin gaggawa ba ne In so samu ne a bari har mu kammala aikin rubutun Magana Jari Ce. Ko kuma in mun sami wani sabon ma'aikaci. Idan ba ka manta ba, tuni ka ba mu dama mu dinga yin irin wannan aiki, tun a shekarar 1935. NAK/ADN/767/Vol.3/311,(1936).

Duk da irin wannan bayani da ya yi, sai da aka sake tuntu~ar East ko yausha zai yi aikin fassarar idan ana buɗata nan gaba. Ya dai mayar da amsar cewa, aikin zai iya samuwa idan ya kammala ayyukan da ke gabansa. Na farko ga dai aikin rubutun littafin *Magana Jari Ce*, wanda zai kai har ɗarshen watan Disambar 1936. Sa'annan East jin zai wuce zuwa Binuwai domin aikin littafin Tibi da ake yi, shi kuma zai jauki shi watannin Janairu da Fabrairu. Domin kada gwamnati ta jauka cewa hukumar Fassara ba ta son yin aikin ne sai ya bada shawara da tura malam Tafida na ofishin hukumar can Kaduna ya yi aikin fassarar tare da jami'in mulki. NAK/ADN/767/Vol.3/314,(1936).

Wannan cece-ku-ce tsakanin hukumomin gwamnati game da yanayin aikin hukumar Fassara shi ne ya jawo aka fara tunanin lallai a nemi mafita game da irin aikin da hukumar ke yi. Ga dai aikin fassara ya taru ba mai yi, ga kuma ayyukan da ba na fassarar ba sun maɗure hukumar, waɗanda kuma da alama su ne suka hana hukumar yin aikin fassarar da aka kafa domin shi.

A ranar 24 ga watan Oktoba na 1936, dole ta sa East ya rubuta doguwar wasiɗa zuwa ga shugabanninsa da ke Kaduna domin ya bayyana yadda za a magance matsalar. Da farko dai ya fara ne da kawo shawarwarin da wasu suka kawo game irin aikin da hukumar take yi. Daga cikin irin waɗannan mutane akwai Abubakar Imam wanda hukumar ta ro daga Lardin Katsina domin ya taimaka wajen rubuta littafin *Magana Jari Ce* a shekarar 1936. An dai bada aron Abubakar Imam daga ranar 21/5/36 zuwa 19/11/36, (Malumfashi, 2009). Ko da Imam ya iso ofishin ya fahimci cewa sunan hukumar

bai dace ba, an dai rubuta Ofishin Fassare-Fassare ne, alhali kuwa shi aikin talifi ya zo yi. A dai wannan zama na Abubakar Imam ne ya }ara lura cewa ayyukan hukumar kacokam ba na fassara ba ne kurum, kai da alama ma ba fassarar take yi ba, sai wasu ayyuka na talifi da tarihe-tarihe.

Wannan da wasu dalilai suka sa ya nemi East da ya dubi sunan nan da kyau, a sama wa hukumar sunan da zai dace da ita. Za mu ga yadda wannan batu ya kaya a }arshen wannan babi, amma kafin nan bari mu dubi wasu dalilan da suka }ara taimakawa wajen canza wa hukumar Fassarar suna.

Idan aka ce lallai wuce-gona da iri shi ne musababin canza wa hukumar Fassara suna ta koma ta Talifi to da alama ba a yi adalci ba. Wannan ya faru ne ganin cewa ita kan ta hukumar Fassara da farko ba ta da wani matsayi na musamman, da yake ba a kafa ta bisa tsari ba. Hatta ku]a]en gudanar da ita da farko suna zuwa ne daga cikin ku]a]en da aka ware wa makarantart [an Hausa, inda ta fara zama. Ma'aikatan hukumar kuma suna daga cikin malamai ko jami'an kula da ilmi na Arewacin Nijeriya. Abin da kila za a iya cewa a nan shi ne, har zuwa shekarar 1932, lokacin da R.M.East ya haye karagar shugabancin hukumar ba wani tallafi daga gwamnati. Hakan na iya zama gaskiya ganin cewa "ko da aka kafa mulkin mallaka na }asar Birtaniya a sassan Afirka da dama gwamnati ba ta bayar da wani tallafi domin gudanar da ilmi ga 'yan }asa ba." Kamar yadda Ellerman (1994) ya nuna a cikin binciken Malumfashi da Ahmad, (2007), an sha kai-kawo game da yadda za a bada ku]i domin tallafa wa ilmin 'yan }asa, amma ba a cimma nasara ba sai a 1929, a lokacin da gwamnatin Birtaniya ta fara aiko da ku]in tafiyar da harkar ilmi. Sai dai shi ma wannan taimako, kamar rance ne, saboda gwamnati ba ta amince ta sa ku]i kan harkar ilmin 'yan }asa ba, wanda take ganin tamkar hasara ne.

Saboda haka ana iya cewa hukumar Fassara da ma ita kan ta makarantar [an Hausa ba su samu goyon bayan gwamnati ba sai daga baya. An riga an ga bayanin da ke nuni da cewa ko da [an

Hausa ya buje makarantarsa a Kano a 1909 zuwa 1910, kuja]en gudanar da makarantar daga baitulmali suke zuwa. Ke nan ba abin mamaki ba ne idan ita kan ta hukumar Fassara ta kasance tana amfana daga wannan kaso ne.

Daga wannan ne aka fahimci cewa aikin fassara shi ya bada damar a koya wa 'yan }asar harkart talifi domin a samar da ayyukan talifi daga 'yan }asa. Saboda hukumomin da 'yan Mishan suka kakkafa irin na fassara da kwamitocin talifi da rarraba ayyukan adabi da su ne ake ganin sun zama ginshi}in wadatuwar da aka samu na ayyukan talifi.

Dangane da haka za a iya cewa hukumomin talifi da aka samar a sassan Afirka sun taimaka ne wajen gina 'yan }asa domin su iya talifi irin wanda Turawa ke bu}ata. Da zarar aka ce an koya wa mutane hanyar samar da littattafai aka kuma samu masu saye da karantawa, ba abin da ake bu}ata, domin tsarin zai ci gaba da gudanar da kan sa. 'Yan mulkin mallaka sun na}alci wannan fasali, sa'annan suka ci gaba da gudanar da shi, tare da bayar da agajin kuji da kayan aiki daga shekarar 1938. Ellerman (1994). Wannan shi ne musabbin shigowar gwamnatin mulkin mallaka kai tsaye wajen kafa hukumar talifi a Arewacin Nijeriya. Abin la'akari shi ne, tun asali an shirya kafa hukumomin talifin ne a inda ba a da tsarin ilmin zamani ko na Turawa a wurin. To amma a Arewacin Nijeriya ba haka abin ya kasance ba, domin an riga an fara kafa hukumar Fassara da ayyukan talifi na 'yan Mishan da tuni sun yi kaka-gida, saboda haka ita hukumar Talifin daga baya ne ta samu, ba wai wata sabuwa ba ce kamar yadda yake a wasu }asashe.

3.1.3 Hukumar Gaskiya Da NORLA Da NNPC

Rushe Hukumar NORLA a 1960, ya sa aka dan}a wa kamfanin Gaskiya dukkan abubuwan da ta mallaka, aka kuma }ora masa ayyukan da take gudanarwa. A wannan lokaci aka buje wani sashi

a }ar}ashin kamfanin don gudanar da ayyukan wallafa da kuma tallar littattafai. Kamfanin ya ci gaba da gudanar da ayyukansa kamar kullum har zuwa wani lokaci.

To amma da tafiya ta fara nisa, sakamakon wancan nauyi da aka }ara wa kamfanin, sai wasu matsaloli suka fara dabaibaye shi. Wa]annan matsaloli sun ha]a da }arancin }wararrun ma'aikata da rikice-rikice tsakanin ma'aikatan da shugabannin kamfanin da rashin ingantattun kayan aiki, ga rashin ciniki, ga kuma uwa-uba }arancin ku]i. Sannan a 1965, aka sake toshe wa kamfanin wata hanyar samunsa, ta]auke buga jaridun Gaskiya Ta Fi Kwabo da ta **New Nigerian** zuwa sabon kamfanin da aka kafa mai suna **New Nigerian Newspapers Limited**, a Kaduna, wa]annan abubuwa da suka taru, sun sa kamfanin Gaskiya kasa sauke nauyin da ke kansa. Ana cikin wannan hali ne kuma sai firimiyan Jihar Arewa, Alhaji Sir Ahmadu Bello, Sar'daunan Sakkwato, ya kawo wa kamfanin ziyara. Aka kuma sanar da shi halin da ake ciki. Sannan aka ba shi shawarar cewa lallai ya kamata a nemi gudummuwar wa]anda suka }ware kan harkar wallafa da tallar littattafai, don farfa]o da kamfanin.

Daga nan sai Sir Ahmadu Bello ya tura wakilansa }ar}ashin jagorancin ministan harkokin cikin gida na Jihar Arewa, Alhaji Kabir Umar, Chiroman Katagum, da su tafi Ingila don nema wa kamfanin Gaskiya wani kamfanin da za su ha]a gwiwa da shi don gudanar da harkar wallafa litattafai. Wa]annan wakilai sun sadu kuma sun tattauna da manyan kamfanoni guda biyu da ake ji da su kan lamarin. Wa]annan kamfanonin kuwa su ne kamfanin Wallafa littattafai na Macmillan da kuma kamfanin Edward Arnold and Sons. Abin da wa]annan masu ziyara suka ji kuma suka gani dangane da kamfanin Macmillan, na irin shahararsa a duniya da irin kayan aikinsa ya ba su sha'awa matu}a. Don haka sai suka ba da shawarar da a gayyace shi ya zo don ha]a gwiwa da kamfanin Gaskiya don samun biyan bu}atar abin da ake nema.

Wannan ita ta buɓe kafar tattaunawar da ta gudana tsakanin kamfanin Gaskiya, a madadin gwamnatin Jihar Arewa, a gefe guda, da kuma kamfanin Macmillan a jaya gefen. Nan take kuma wannan shahararren kamfani ya ba da shawarar cewa a ware ~angaren wallafe-wallafe daga cikin ayyukan da kamfanin Gaskiya ke gudnarwa.

A ranar 21 ga watan Okotoba ta shekarar 1966 aka }ulla yarjejeniya² tsakanin wannan ba}on kamfani na Ingila da kuma kamfanin Gaskiya. Sakamakon hakan shi ne ya haifar da Hukumar Wallafa Littattafai ta Arewacin Nijeriya, wadda da Turanci ake kira **Northern Nigerian Publishing Company limited**, wato NNPC.

A cikin wannan yarjejeniyar an nuna cewa kamfanin Gaskiya shi ke da jari mafi tsoka, inda ya mallaki kashi 51 cikin Jari, yayin da shi kuma kamfanin Macmillan ya tashi da kashi 49 cikin Jari na jimillar abin da aka zuba cikin wannan sabuwar hukuma. Daga nan sai aka ware wa hukumar NNPC ofisoshinta don gudanar da ayyukanta a gefe guda daga cikin makeken ginin kamfanin Gaskiya, da ke kan titin da ake kira **Gaskiya Road** a Tudun Jukun Zariya, Hukumar ta na}a marigayi Alhaji Salihu Kwantagora editanta na farko, a ranar 1 ga watan Afrilu na shekarar 1967. Manajanta na farko kuwa shi ne Mr. John Hare, wanda ya ri}e hukumar daga 1967 zuwa 1969.

Kuma kamar yadda yarjejeniyar da aka }ulla ta tanadar, hukumar za ta ci gaba da wallafa littattafai da kuma tallarsu. Sannan wa}annan kamfanoni biyu da suka mallake ta za su ci gaba da tallafa mata don ganin cewa ta zauna da gindinta. Misali ta ~angaren kamfanin Gaskiya, baya ga ofisoshin da ya bai wa hukumar, ya ba ta wasu kayan aiki da kuma ma'aikata, ha}e da biyan albashinsu. Sannan kuma kamfanin ya bai wa hukumar ha}}in mallakar littattafansa na adabin Hausa wa}anda aka }iyasta sun kai sama da Jari biyu da sittin. Yayin da shi kuma kamfanin Macmillan ya }auki nauyin tura ma'aikatan hukumar zuwa ofishinsa da ke Ingila don }aro sanin makamar aiki. Sannan kuma kamfanin ne zai }auki

Jawainiyar rarraba da kuma tallar littattafan hukumar a ko'ina cikin duniya.

A tsawon shekaru arba'in jin da Hukumar NNPC ta yi da kafuwa, ta wallafa sababbin littattafai da dama a bisa kan wa]anda ta gada daga kamfanin Gaskiya. Hukumar ta rin}a samun sababbin marubutanta ne daga malaman jami'o'i kamar ta Ahmadu Bello dake Zariya da ta Bayero da ke Kano da sauran su, wa]anda kan kawo aikinsu, a }ulla yarjejeniya, a wallafa, a sayar. Wasu ayyukan kuma kan zo wa hukumar ne daga ma'aikatun ilmi da makarantu manya da }anana daga sassa daban-daban na jihohin Arewa. Sannan hukumar har-ila-yau, kan ba da }warin gwiwa ma sauran marubuta kan adabin kamar kan }agaggun labarai da wa}o}i da wasan kwaikwayo da ma marubuta kan harkokin tattalin arzikin }asa da siyasa da sauran fannoni don su ma su bada tasu gudummuwar wajen wadata jama'ar Arewa da ma }asa baki jaya da abin karantawa.

Auna Fahimta

Domin fahimtar ko darasin ya zauna sai }alibai sun fayyace abubuwa kamar haka:

- Rawar Hukumomin Inganta Adabi Wajen Tabbatuwar Rubutun Zube
- Gudunmuwar Hukumar Fassara
- Gudunmuwar Hukumar Talifi
- Gudunmuwar Hukumar Gaskiya Da NORLA Da NNPC

4.0 Kammalawa

{o}arin wannan darasi shi ne ya bayyana cikin tarihi yadda aka samar da rubutattun labaran farko da cikakken bayanni kan gasar 1927 da 1929 da 1933 da kuma tattauna littafi farko da ya fito, wato

Fatima da dalilin samar da shi.

5.0 Ta}aitawa

Darasin ya gabatar mana da abubuwa ne da suka ha]a da:

- Bayani game da samuwa da wanzuwar rubutun zube na Hausa a }ar}ashin kulawar wasu hukumomi a farkon rayuwa.
- Gudunmuwar da Hukumar Fassara da ta Talifi suka bayar a farkon rayuwa
- Rawar da Hukumar Gaskiya Da NORLA Da NNPC suka taka wajen samar da rubutun zuben Hausa

6.0 Jingar Aiki

1. Yi ta}aitaccen bayani game da Hukumar Fassara
2. Me ya faru a tsakanin Hukumar Fassara da ta Talifi a 1932 zuwa 1937?
3. Da Gaskiya da NORLA da NNPC duk abu]aya ne! Tattauna

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Gusau, S.M. (2000) *Tatsuniya A Rubuce*, Kano: Benchmark Publishers

[angambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, Zaria: Amana Publishers

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); 'Tasirin Adabin Baka A kan Rubutattun {agaggun Labaran Hausa.' *Kundin Digiri Na Biyu*, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa**. NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam*. Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

Malumfashi, I. (2019); *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: ABU Press and Publishers.

KASHI NA 4: Shekarun 1980 Da Samuwar Sabon Fasalin Rubutu

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Shekarun 1980 Da Samuwar Sabon Fasalin Rubutu
 - 3.1.1 Gasar Shekarar 1978
 - 3.1.2 Gasar Shekarar 1980
 - 3.1.3 Bayyanar Sabon Yanka Rake Na Rubutun Zube
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

3.1 Shekarun 1980 Da Samuwar Sabon Fasalin Rubutu

Abin kula daga farko shi ne a fahimci cewa shekarun 1960 sun kasance na samun ‘yancin kai da juyin mulki da kuma yakin basasa. Ma’ana a cikin shekarar 1960 Nijeriya ta samu ‘yancin kanta, saboda haka labaran zube da suka famtsamo daga wannan lokaci za a ga suna da sifofin kwatar ‘yanci da kishin kasa da kuma gwagwarmayar rayuwa bayan samun mulkin kai. Saboda haka baa bin makaki ba ne marubuta su yi amfani da wannan dama su kalli rayuwar al’ummarsu ta wannan lokaci.

Da kuma aka yi juyin mulki a shekarar 1966 aka kashe ‘yan siyasar farko na Arewacin Nijeriya sai abubuwa suka canza a farfajiya da tunanin al’ummar wannan yanki. Da kuma aka yi rikicin A-Ware bayan juyin mulki a arewacin Nijeriya, wanda ya jawo sake yin juyin mulkin Gowon sai al’amurra suka canza fasali. Wannan shi ya jawo rikicin Nijeriya day a kai gay akin Basasa daga 1967 zuwa 1970.

Wannan takaddama da ta faru za ta yi tasiri a rayuwar al’ummar Arewa da kuma musamman marubutanta. Dangane da haka baa bin

mamaki ba ne idan labarun zuben da da aka rubuta a wannan tsakani ko kuma wadanda suka biyonsu suka kasance masu dauke da wannan ruhi, na rikice-rikice da fadace-fadace da halbe-halbe da uma siyasar irin ta kishin kasa. Alal misali labarai irin **Kitsen Rogo** na Abdulkadir Dangambo da **Karshen Alewa Kasa** na Bature Gagare da **Zabi Naka** na Munir Mohammed Katsina, suna dauke da irin wadannan fasaloli.

Alhali kuma rayuwar da ta shafi ginuwar tattalin arziki da ilmin boko da zamantakewar yau da kullum ta wannan zamani ta taimaka wajen samuwar wasu rubutattun zube. Ma'ana, yadda aka samu garabasar man metur daga farkon shekarun 1970 da yadda kuma aka ga bullar dalibai masu tarin yawa daga shirin UBE na 1976, wanda daliban farko suka antayo cikin al'umma da kishirwar son karatu da kuma bullar kayan kallo irin na talbijin da bidiyo a daidai wannan lokaci shi ma ya kara sa wa marubuta kaimi na rubutun zube, musamman daga rayuwar da suka tsinkaya. Labarai irin su **So Aljannar Duniya** da **Tauraruwar Hamada** da **Tauraruwa Mai Wutsiya** da **Turmin Danya** da wasu da dama bisa wannan tafarki suka wanzu. A ciki ne za a ga rayuwar sumogal da soyayya da ilmin zamani da yadda zamantakewar al'umma baki daya. Saboda haka duk yadda aka so ba zai yiwu ba a canza tunanin marubuci daga abin da ya riska ko ya riske shi ko kuma tsinkayar yadda lamurra za su kasance a cikin labaran da yake rubutawa.

3.1.1 Gasar Shekarar 1978

A fagen samar da littafai tsugune tashi ba ta }are ba, domin hukumar nan mai kula da harkokin bugawa tare da samar da littafai mallakin jihohin Arewa watau NNPC Zariya, ta sake ~ullo da wata gasa a fagen rubutun }agaggen labarai a cikin shekarar 1978. Marubuta da dama sun shiga wannan gasa daga wurare daban-daban. Kimanin marubuta takwas suka yi nasara har aka za~i littatafansu kuma aka yi masu kyaututtuka, har ya zuwa wannan

lokaci kamfanin ya buga littatafai uku ne wa]anda suka zo na]aya da na biyu da na uku aka kuma buga su a shekarar 1980 kamar haka: -

Sunan Marubuci

Suleman Ibrahim Katsina
Hafsatu Abdulwaheed
Magaji [anbatta
Ama

Sunan Littafi

Mallakin Zuciyata
So Aljannar Duniya
Amadi na Malam

Sai dai abin kulawa a nan shi ne, wa]annan littatafan jigoginsu sun bambanta da na farko irin su *Ruwan Bagaja*. Su wa]annan Littatafan jigoginsu sun fi ta'alla}a ne a kan turbar soyayya. Wannan ba }aramar bai wa matasa dama ya yi ba, sai suka zaburo zabura daga kowane lungu don ganin cewa sun taka muhimmiyar rawa wajen samar da littatafai da suka shafi soyayya. Wanda hakan ya yi jagora ya zuwa ga samar da littatafan da yanzu aka fi sani da Adabin Kasuwar Kano (Gusau 2009).

3.1.2 Gasar Shekarar 1980

A cikin shekarar 1980 ne, hukumar kula da nazarin ala'adu ta tarayya wadda ke da mazaunita a Legas ta yi wani ho~~asa na shirya sabuwar gasa kan }agaggun labarai a cikin harsunan Hausa da Igbo da Yoruba. Ita kamar sauran hukumomin babbar manufarta ita ce tallafawa wajen samar da marubutan littatafan }ir}ira na fasahar kansu, amma fasahar ta zama ~oyayya wadda ba a ta~a samun kamar ta ba.

A kwana a tashi marubuta sun ~ullo daga wa]annan harsuna guda uku da dama ciki har da harshen Hausa. A cikin littatafan da marubutan suka aika da su a harshen Hausa guda bakwai (7) aka za~a wa]anda suka taka rawar gani, kuma aka wallafa su. Har ila yau, manufar samar da wannan littatafai daga wannan hukuma sun

ha]a da isar da sa}on gwamnatin tarayya na al'adun kowace al'umma a kan kowane fanni. Kuma duk da cewa an gudanar da wannan gasa a shekarar 1980, ba a sami damar wallafa wa]annan littafai ba sai a shekarar 1982, (NNPC Zariya).

Ga jerin littatafan da hukumar ta wallafa kuma suka yi abin a zo a gani kamar haka:

Sunan Marubuci	Sunan Littafi
Suleman Ibrahim Katsina	Turmin Danya
Musa M, Bello	Tsumingiyar kan
Hanya	
Bature Gagare	{arshen Alewa {asa
Mannir M. Katsina	Za~i Naka
Hadi Abdullahi Al}alanci	Soyayya Ta Fi Ku}i
Bello Sa'id	Dausayin Soyayya
Yahuza Bello	Wasa {wa}walwa.

(Gusau (2009).

3.1.3 Bayyanar Sabon Yanka Rake Na Rubutun Zube

Daga tsakiyar shekaru 1980 a ~ullar sababbin littattafan Hausa da dama, wa]anda suka sa~a da yadda aka saa gai a aya ida hukuma ce ke kula da lamurra. Yazu kuwa matasa e suka kama saa'ar ruutu da karatu. isa wannan tsari ne al'amurra suka caza aka shiga samar da littattafai a maza da mata, masu]auke da jigogi da salailai mabambanta. A wasu lokutta maza ke amfani da sunayen mata, a wasu lokutta kuma matan ne ke amfani da suaye maza.

Auna Fahimta

Domin fahimtar ko darasin ya zauna sai]alibai sun fayyace abubuwa kamar haka:

- Me ya faru a shekarun 1980 da samuwar sabon fasalin rubutu?
- Yaya aka gudaar da gasar shekarar 1978 da 1980?
- Bayani kan bayyanar sabon yanka rake na rubutun zuben Hausa.

4.0 Kammalawa

Wannan darasi ya bayyana tarihin yadda aka samar da rubutattun labaran Hausa a shekarar 1978 da 1980 da 1933 da kuma tattauna yadda littattafa da aka kira ‘yan zamanin zamani suka bayyana.

5.0 Ta}aitawa

Darasin ya gabatar mana da abubuwa ne da suka ha}a da:

- Bayani game da shekarun 1980 da samuwar sabon fasalin rubutun Hausa.
- Yaya aka gudunar da gasar gasar shekarar 1978
- Me ya faru a shekarar 1980
- Me ake nufi da sabon yanka rake na rubutun zube?

6.0 Jingar Aiki

1. Yi bayani game da gasar rubutu ta shekarar 1978.
2. Yaya aka gudanar da gasar shekarar 1980?
3. Me ya faru daga shekarun 1980 game da sababbin rubuce-rubucen Hausa?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Gusau, S.M. (2000) Tatsuniya A Rubuce, Kano: Benchmark Publishers

[angambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, Zaria: Amana Publishers

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); ‘Tasirin Adabin Baka A kan Rубutattun {agaggun Labaran Hausa.’ *Kundin Digiri Na Biyu*, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa**. NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam*. Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

Malumfashi, I. (2019); *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: ABU Press and Publishers.

RUKUNI NA 4

KASHI NA 1: Mene Ne Adabin Kasuwar Kano?

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Mene Ne Adabin Kasuwar Kano?
- 3.1.1 Bayani Game Da Adabin Kasuwa
- 3.1.2 Bayani Game Da Adabin Yayi
- 3.1.3 Ta}aitaccen Bayani Game Da Adabin Kasuwar Kano
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

3.1 Mene Ne Adabin Kasuwar Kano?

Kamar yadda muka sania rayuwar adabin Hausa ta biyo zanguna mabambanta, wannan ba sai an yi dogon sharhi ba, domin kuwa daga tashin Hausawa na zaman gargajiya har zuwa lokacin da suka cudanya da baki an sami sauye-sauye da adabin Hausawa ya yi ko dai ta fuskar sauyawar riga daga ta gargajiya zuwa ta zamani (Larabci ko Ingilishi ko Faranshi) ko kuma ta sauyawar kayan cikin adabin saboda haduwa da sababbin ladubban rayuwa .

Irin sauye-sauyen da aka samu daga gargajiya zuwa zamani abu ne da masana sun sha ambaton sa, kila abin da ba a fi mayar da hankali kai sosai ba shi ne yadda gwamutsuwa da bakin al'amurra ke haifar

da sababbin batutuwa da ke bukatar kara bincike da nazari. Batutuwan da suka yi tashe a cikin ‘yan shekarun nan, musamman abin da ya shafi kagaggun labaran Hausa, bai wuce batun nan na Adabin Kasuwar Kano ba, wato littattafan da yawancinmu ke kira Labaran Soyayya da suka tuzgo daga sassa daban-daban na kasar Hausa da ke hedikwata a birnin Kano.

Samuwa da watsuwa ko kuma karbuwa da kuma ce-ce-ku-ce da wannan sabon salon adabi ya samu kansa a ciki, tsakanin marubuta da manazarta da masana a kasar Hausa da ma sassan duniya daban-daban ya jawo ayyukan nazari da musayar miyau mai tarin yawa.

Abin da za mu yi kokarin yi a nan shi ne shimfida tabarmar nazari game da wannan fage ta hanyar neman sanin yadda adabin kasuwa yake ta hanyar tambayar ko akwai wani abu wai shi adabin kasuwa? Idan akwai shi to a yaya yake? Shin ana iya samun sa a kasashe masu tasowa kamar Nijeriya? Ko kuwa dai wanda ake da shi da ake kira Adabin Kasuwar Kano, an sa masa sunan ne domin cin mutunci da batunci ko son rai? Abin da za mu sa gaba bai wuce amsa wadannan da ma wasu tambayoyi da ka iya biyo baya ba, ta haka kila haske ya karu game da wannan fage na tarihin adabi da zai bayyana mana bambancin da ke tsakanin adabi na zahiri da wanda ake kira na kasuwa da kuma yadda irin fasali ya samu ginuwa a kasar Hausa.

3.1.1 Bayani Game Da Adabin Kasuwa

A duk lokacin da aka soma batun da ya shafi Adabin Kasuwa abubuwa da dama ke zuwa zuciyar mai nazari ciki kuwa har da tunanin nan da ke nuni da cewa idan har akwai adabin kasuwa to ke nan ashe akwai wani adabin da ba na kasuwa ba. Idan kuma ka dauki ma’anar Adabin Kasuwa a luggance da ke nufin adabi na kowa da kowa ko na yayi ko abin da ke jan hankalin jama’a a kodayaushe, ke nan ana iya cewa akwai adabin da ke da akasin haka, ma’ana adabin da ba na kowa da kowa ba, adabin manya,

masu ilmi ko sarauta ko daraja a tsakanin al'umma, a takaice dai adabin da ke shimfide a wani wuri domin manazarta da masana ko kuma wanda fagensa ba na kowane dan tagaja-tagaja ba ne wajen saye da karantawa da nazari, wato abin da ake wa lakabi da gangariyar adabi. Saboda haka kokarinmu a nan shi ne mu bambanta tsakanin gangariyar adabin da wanda ake wa lakabi da na kasuwa, domin ta haka ne za a gane yadda tunanin samuwar Adabin Kasuwar Kano ya tusgo, yake kuma gudana.

Adabi dai kamar yadda masana suka yi nuni, kundi ko hoto ko madubi ne, (dubi Dangambo, 1984, da Gusau, 1995 da Malumfashi, 2002) da ke dauke ko nuna hanyar gudanar da rayuwar al`umma. Za a iya fahimtar irin wannan adabi ta yin la`akari da abubuwa guda biyu; Na farko shi ne harshen da ake amfani da shi, wanda yake makunshin tarihi, kuma linzamin bayyana tunani ko kuma wata manufa. Na biyu kuma ita ce fasaha, wadda ita ke bayyana tunanin da ke cikin zuciya a aikace, kamar yadda Muhammad, (2001) ya bayyana.

Shi kuma Cuddon,(1999) da yake kokarin fitar da ma'anar adabi a luggance, cewa ya yi adabi na iya kasancewa abubuwa da dama da suka hada da wasan kwaikwayo da waka da gajerun labarai da rubutattun litattafai da dai sauransu. Ya ci gaba da cewa idan har aka ce wannan aikin adabi ne, to makunshiyar aikin ta bambanta da sauran kwashe-kwashe na yau da kullum, musamman idan abin ya shafi gaskiyar lamari ko kuma fadar tarihi, ke nan adabi yana da wasu siffofi da suka bambanta shi da wasu ayyuka da ba su da tasiri irin nasa. Duk da haka akwai ayyuka ko rubuce-rubuce da dama wadanda ba a yi su don su kasance na adabi ba ne, amma kuma za a iya sanya su cikin aikin adabi; saboda ingancin aikin da asalinsa ko kuma irin kyawo da kuma fasahar da aka nuna wurin rubuta shi, kamar yadda (Cuddon, 1999) ya nuna.

Daga wannan hasashe za a iya cewa adabin da ke da wadannan siffofi da aka ambata a sama, shi ne ke kasancewa gangariyar adabi, akasin haka kuma sai ya zama wani abin, kila ma na kasuwa ko

kuma gwanjo ko makamancin haka.

Kamar yadda kowane sashe na duniya yake da gangariyar adabi, to haka a wasu sassan duniya ake da adabin kasuwa, (*Market Literature*) ko kuma adabin yayi (*Popular Literature*). To amma idan muka ce adabin kasuwa, nan zai iya kasancewa na yayi, domin kuwa duk abu daya suke tattaunawa. Duk abin da ya kasance na kasuwa to yana da alaka da yayi. Kasuwa dai wuri ne da ake saye da sayarwa na dukkan abubuwan rayuwa, duk wanda ke cikin wannan al`umma yana iya zuwa cikinta domin yin kasuwancinsa. Saboda haka adabin kasuwa wani bangare ne na adabin al`umma da kowa zai iya shiga cikin kogin ya yi iyo ko kurme; masani ko malami ko manazarci ko akasin haka. Ke nan irin wannan adabi wani abu ne ko dai waka ko wasan kwaikwayo ko kananan labarai, ko rubutattaun litattafai da aka tsara a wani zangon rayuwar jama`a, ake kuma tsintar su a tsakanin jama`ar ba tare da wani kandagarki ba. Ta fuskar sayar da su ba a yi wani tanadi na wurin da ya dace ba, ko dai a same su a kasuwa ko wurin hirar matasa ko tsakanin matan aure ko makarantu ko kuma ma duk inda jama`a ke tururuwa domin karatu da rubutu. Haka kuma idan aka ce adabi na yayi ne ana nufin cewa zai rayu daga wani lokaci zuwa wani, wato akwai lokacin da yake tashe, akwai kuma lokacin da yake sallacewa, sai a bar masana da yin rubdugu kansa, (Malumfashi, 2002).

Sai dai ya kamata a lura cewa akwai lokutta kuma da ake kallon irin wannan adabin na kasuwa ko yayi a matsayin adabin talakawa ko marasa shi, wato ya kebanta ne ga wasu gungun jama`a a cikin wani zamani da ba su damu da adabin da ke gudana ba, kila ko don ba su da kudin sayen sa ko kuma ya kasance na masu gari. Idan aka fadada tunani a nan za a ga cewa shi wannan adabi na kasuwar ko yayin, saboda canzawar zamani ta sa ake masa wani sabon kallo, musamman da yake ba a damu sosai da yi masa gangariyar nazari ba. Kai ba wannan ba ai masana da dama ba su dauki aikin adabi irin wannan abin tokabo ba, shi ya sa ba a damu da sanin inda ya sa gaba ba. Sai dai ko da aka soma nazarin nasa daga baya, an kuma

shigo da ayyukan adabi da mutum na iya cewa ba irin na adabin kasuwa ko yayin da aka saba ji da gani ba ne.

A halin yanzu daga cikin ayyukan adabin kasuwa ko na yayi da ake da su an sanya irin kagaggun labaran da a da ba su cikin irin wannan rukuni, wato irin wadanda suka hada da labaran bincike ko tsafi ko na ban tsoro ko soyayya ko na Amurkawan dauri ko na ban dariya ko kimiyya, wato dai kagaggun labarai da milyoyin jama'a ke saye da karantawa a sassan duniya daban-daban ko da kuma ba a nazarin su a ajin adabi ko jami'o'i, musamman daga shekarun 1930. Har yau takaddama ba ta kare ba dangane ko wadannan irin ayyukan adabi na gangariyar adabi ne ko kuma kwamacala. Ga masana kamar yadda aka bayyana a (eNotes.com), irin wannan aikin adabi na kasuwa bai da nasaba da aikin kwarai, ana nuni da cewa dabara ce kurum ta samun kudi da suna, amma ba adabin da za a ta da jijiya wajen karatu ko nazari ba ne.

3.1.2 Bayani Game Da Adabin Yayi

Daga nazarin da aka gudanar an fahimci cewa adabin kasuwa ko na yayi yana tafiya ne kafada da kafada da gangariyar adabin al'umma. Shi gangariyar adabin yana kasancewa ne tsakanin masu ilmi ko hannu da shuni ko kuma iyayen kasa. Duk wani abu da ba na wannan gungun mutane ba, yawanci shi ake wa lakabi da adabin kasuwa ko yayi. Alal misali kusan duk yawancin ayyukan adabi da suke da wannan siffa a Turai ko Amurka ko sauran sassan duniya an samar da su ne tsakanin karni na 16 da 17 da na 18, daidai lokacin da fasahar dab'i ko buga littattafai ta yi tashe a duniya. Kamar yadda bayanai suka yi nuni, yawancin jama'a da masana idan ana maganar adabin karni na 16 da 17 da na 18, ana maganar gangariyar adabi ne ko na masu ilmi ko mulki ko dukiya, amma ba su kadai ne suka kwashi nasu kason ba daga rayuwar adabi, akwai adabin talakawa ko na kasuwa, wato na kowa da kowa. Ma'ana, an samar da adabin da aljihun talaka zai iya biya, ya saya don karantawa.

Wannan dama ta samu ne domin an samar da injinun buga littattafai na bakin hanya da suka ba talaka damar ya sami gurbin da zai buga nasa adabin. Ire-iren wadannan ayyukan adabin su ne ake ba sunaye daban-daban da suka hada da *Grub Street Literature* ko *Chapbooks*. Wadannan lakabobi sun wanzu ne saboda la'akari da irin yadda aka samar da adabin ko wuraren da ake samar da littattafan ko kuma yanayin buga da sayar da su. Su dai *Grub Street Literature* su ne ayyukan adabin da aka samar daga wuraren buga littattafai da ke kan Titin *Grub* a Landon. Da yake a tsakanin karni na 16 da 17 da na 18 an samar da marubuta na kwarai, sai dai rubutun nasu ya fi mayar da hankali ne ga masu-fada-a-ji, bai ta'allaka ga sauran jama'a ba, ga shi kuma sun fi sauran jama'ar yawa, wannan ya sa aka shiga neman wasu da za su agaza da nasu rubutun. Sai dai yawancin irin wadannan marubuta ba su da sanayya ta zamani game da fasahar rubutu da kaga labarai, shi ya sa idan sun yi rubutu ake biyan su kudade kadan, wannan ya sa suke rayuwa a cikin talauci da kunci. Shi kansa inda suke zama a bakin titin domin yin aikin nasu na adabi, wuri ne na kazanta da yawan lalata da tashin hankali; nan ake samun barayi da mabarata da dai ire-irensu; nan ne marubutan da injinan buga ayyukansu suka daura aure.

Su kuwa *Chapbooks* littattafai ne da ake wa lakabin littattafai masu arha, su ne ayyukan adabin da suka kasance na yayi ko na jama'a a karo na farko a wancan zamani na karni na 17 da 18. Ba ruwansu da kamfanonin hukuma ko na gwamnati, ba kuma ruwansu da manyan kamfanonin dab'i da ke neman kazamar riba. Ana kuma shirya da buga irin wadannan littattafai domin isar da sako ga talakawa ko masu sha'awar adabi, amma ba su da kudin sayen gangariyar adabin da ke wanzuwa a lokacin. Wannan damar ce marubutan da masu karatu ke amfani da ita domin su isar da sako ga sauran jama'a ba tare da kamfanin dab'i ya sa baki ba, yawancin abubuwan da ake samarwa sun hada da wake-wake da labarai da ayyukan addini da sakonnin siyasa da makamantansu.

Tarihi ya nuna cewa ko da hada-hadar dab'i da rubuce-rubuce ta

kankama daga karni na 15 da na 16 akwai ire-iren wadannan ayyuka masu arha, yawancinsu sun fita kasuwa ne daga karni na 17 da na 18 a Ingila, an nuna cewa sun kai kokoluwa ne a shekarar 1775, ta yadda ake samar da littattafai sama da 200,000 a kowace shekara. Wadannan littattafai sun taimaka wajen raya ayyukan adabin Ingila a wancan lokaci, sun sanya son karatu ga wadanda ba su yi nisa a karatun ba, ko suka yi karatun suka watsar daga baya. Yawancin wadannan littattafai ba su da yawan shafi, ba a yi musu bugun kwari, sa'annan ana sayar da su da arha, daga wannan titi zuwa wancan, a maimakon wuraren da aka tanada domin sayar da gangariyar adabi. Domin ganin yadda wannan fasali ya kasance, bari mu dubi yadda na zamanin Elizabeth ya kasance a Ingila.

3.1.3 Ta}aitaccen Bayani Game Da Adabin Kasuwar Kano

Daga abubuwan da aka gani a babin da ya gabata ke nan ba abin mamaki ba ne idan aka ci karo da Adabin Kasuwa a Amurka ko Turai ko Rasha ko cikin kasashen Asiya ko Larabawa, kai ko ma ina ne a cikin duniya. Hakan na faruwa ne ganin cewa ai ba kasashen Turawa ko wadanda suka ci gaba ne ke da damar su samar da adabin kasuwa su kadai ba, haka kuma ba dole sai harshen Ingilishi ko wani harshen da ya sami ci gaba kadai ne zai iya samar da shi ba; kowace kasa, kuma kowane irin harshe zai iya samun adabin kasuwa a cikin wani zangon rayuwar adabin. Domin inganta bincike, ya dace mu bi salsala, mu ga yadda aka samar da abin da yawanci ake kira Adabin Kasuwar Kano tsakanin Hausawa.

Abin da aka dade ana kira Adabin Kasuwar Kano ya samo asali ne a farkon shekarun 1980, kuma wannan shekaru a kasar Hausa ko Arewacin Nijeriya baki daya, shekaru ne masu tarihi a bangaren samuwar ilmin boko da rubutu. A daidai wannan zangon rayuwa ne daliban UPE, shirin gwamnatin tarayya da aka soma daga 1976 domin ba kowane yaro damar samun ilimin furamare kyauta, suka fara shiga kasuwar rubutu da karatu da rububin abubuwan

karantawa, domin daliban farko na wannan shiri sun baro firamare a shekarar 1982, daga wannan lokaci har zuwa 1984, an yaye dalibai har kashi hudu. Saboda haka an samar da sababbin makaranta da suke bukatar abin karantawa.

Haka wannan zango ya zo daidai da lokacin da babban kamfanin wallafa da dab'i a kasar Hausa wato NNPC ya soma shiga tasku, ya soma sukurkucewa da neman durkushewa. A daidai wannan lokaci kamfanin NNPC ya daina buga littattafan hira da nishadi, bayan kuma ga dubban matasa da aka yaye daga shirin na UPE sun antayo cike da shaukin irin wadannan littattafai da babu su.

Wannan shiri na UPE, duk da cewa bai zaunu da gindinsa ba, amma ya samar da sababbin makaranta a farkon shekarun 1980. Kuma a daidai wannan lokaci sai ga shi tattalin arzikin Nijeriya ya kara inganta, saboda gano man fetur da aka yi, ya kara wa kasar hanyar samun kudaden shiga masu yawa. Bincike kuma ya nuna cewa duk lokacin da irin wannan harka ta kasance haka, wato ga masu ilmi gwargwado, sa'annan ga 'yan kudi a hannun jama'a, kamar yadda muka gani a fasalin Adabin Kasuwar *Kitsch* na Jamus, sai ka ga hanyoyin samar da adabi, mai kyau ko maras kyau, suna wadatuwa. Da yake tun can azal akwai kayayyakin rubutu da dab'i gwargwado a kasar Hausa, sai ya ba matasa damar da suka tsunduma cikin wannan harka ta wallafa littattafai ba ji ba gani, kamar yadda Furniss, (2001) ya yi nuni.

Sai dai ko kafin shekarar 1984 da littafin **Rabin Raina** na Talatu Wada Ahmed ya fito kasuwa akwai birbishin rubuce-rubuce na soyayya a kasar Hausa. Idan ba a manta ba a shekarar 1978 kamfanin NNPC ya shirya gasa da ta samar da littattafai a shekarar 1980, kamar su **Mallakin Zuciyata** na Sulaiman Ibrahim Katsina da **So Aljannar Duniya** na Hafsat Abdulwaheed da kuma **Amadi na Malam Amah** na Magaji Dambatta, (Haruna, 2009). Sai dai abin lura shi ne wadannan littattafai daga gasa suka fito, wato sai da aka yi shiri da tsari, haka kuma na hukuma ko kamfani ne, don haka sun biyo tsari da ingancin da ya bambanta su da adabin kasuwa. Ke

nan za a iya cewa wadannan littatafai na gasar 1978 sun dai nuna hanya ne na irin adabin da zai biyo bayansu, ba su ne farkon adabin na kasuwa a kasar Hausa ba.

A daya bangaren kuma an danganta littafin **Rabin Raina** na Talatu Wada Ahmed da tushe ko tubalin samuwar adabin kasuwa a kasar Hausa saboda yanayin da ya samu da kuma yadda ya shiga kasuwa. Shi ma ba wai zama aka yi domin assasa wannan fage na adabin kasuwa ba tattare da shi ba.

Kamar yadda a karo na farko wadda aka danganta aikinta da Adabin Kasuwar Kano, Talatu ta bayyana wa Mujallar **Garkuwa** (2000) yadda ta samar da littafin, ta ce ita ba ta san da wani abu wai shi adabin kasuwa ba lokacin da take rubuta littafinta. Ta kara da cewa ta dai rubuta shi ne a lokacin tana makarantar WTC Katsina, tana aji uku, wato wajajen shekarar 1980, ta kuma rubuta shi ne daga gyauron labaran da take ba ‘yan uwanta dalibai lokacin suna makaranta can da dare kafin su yi barci. Bayan ta gama sakandire ne ta fitar da shi ta hanyar aika shi gidan rediyon tarayya Kaduna domin a karanta a shirin **Shafa Labari Shuni**, amma aka dade ba a karanta shi ba, daga baya ta mika wa wani kamfanin bakin hanya da ake kira Ogwu a Kaduna domin ya buga mata shi. Kamfanin Ogwu ya buga, ya kuma shiga sayar da littafin da ya ga mutane sun dami suna son su karanta. A lokacin da Kamfanin Ogwu ya shiga sayar da littafin, ita Talatu tana Kwalejin Ilmi ta Kafanchan wajen karo ilmi, a can ne wata kawarta ta zo da littafin, tana yi mata bayanin yadda littafin ya yi kasuwa, ita ba ta ma sani ba. Wannan dadin abin da ya faru ya sa ta koma gida ta ji abin da ya auku. Mahaifiyar Talatu ta ba ta kudin da aka samu, ta yi murna kwarai da ganin arzikin da wannan littafi ya jawo mata. Daga wannan lokaci ne ta shiga sake buga littafin, ana watsawa a cikin kasar Hausa, ta yadda abin ya dinga ba ta mamaki na ganin cewa mutane, musamman masu sayar da littatafai daga ko’ina a fadin kasar Hausa ke kira ko yo sakon don Allah ta aika masu da kwafe 500 ko dubu ko dubu biyu ko ma fiye.

Fitar wannan littafi da yanayin da ya samu kan sa lokacin bugu da sayarwa da kuma hanyoyin da aka bi aka samar da shi ya nuna wa sauran marubuta cewa ashe akwai wata hanyar rubuta da wallafa littattafai ba dole sai ta bin kamfanonin bugu da wallafa na gwamnati ba. Saboda haka daga samuwar wannan littafi na **Rabin Raina** a shekarar 1984 za mu iya cewa akalar adabin hira ko kagaggen labari ta soma sauyawa, kuma a iya cewa daga wannan lokacin ne Adabin Kasuwar Kano ya fara ginuwa. Sai dai abin da ke da muhimmanci a nan shi ne ba wai zama aka yi ba domin a tsara da gina wannan fasali na Adabin Kasuwar ta Kano ba, abu ne da ya kasance caccakude, kuma tattare da abubuwa mabambanta da suka hada da :

Tun da farko dai akwai matsalar abubuwan karantawa a makarantu da kuma tsakanin sababbin makaranta kamar yadda muka yi bayani. Ga halin da kamfanin NNPC ya shiga daga farkon shekarun 1980 da rashin buga littatafan hira.

Ga kuma daruruwan ‘yan makaranta da wadanda suka kammala makarantun, sun kuma rubuta littattafai masu yawa, ba wurin buga su, balle a san da su.

Shirin gidan Rediyon Tarayya Kaduna na **Shafa Labari Shuni** da wasu da dama a gidajen rediyon jihar Kano da Katsina da Sokoto da wasu wurare da dama ya taimaka wajen fito da wadansu daga cikin marubutan da ke boye.

Bugun littafin Talatu na bakin kasuwa da yadda ya sami karbuwa ya sanya wasu, kila suka ce su ma bari su gwada bugawa da sayarwa. Saboda haka littattafan da ake ta yayatawa a halin yanzu a matsayin wadanda suka biyo bayan littafin Talatu daga 1984, ba wai shawara suka yi da juna ba, kuma ba su san wani na yin irin wannan aiki ba, kamar yadda bincike ya nuna a halin yanzu. Ke nan jawabin da Malumfashi, (1994) ko wanda Adamu, (1996) da Adamu (2000) suka yi na lissafa littatafan da suka biyo na Talatu kamar haka ba daidai ba ne, sai dai daga littafin Talatu na **Rabin Raina** sai:

Ibrahim Hamza Abdullahi da **Soyayya Gamon Jini** a 1986.
Idris S. Imam da **In Da Rai** a 1987.
Balaraba Ramat da **Budurwar Zuciya** a 1987.
A.M Zaharadden da **Kogin Soyayya** a 1988.
Idan so cuta ne, na Yusuf M. Adamu a 1989.

An yi wannan hasashe bisa hujjar da ta nuna cewa babu wani bincike da ya tabbatar da jeruwa da daidaituwar wannan tsari ko kuma wani bayani da ya ce an tattauna tsakanin wadannan mutane na biyo sahan Talatu Wada. Bari mu yi nazarin batun da kyau, tun da farko dai garuruwan marubutan daban-daban suke, Talatu na Kaduna, Ibrahim Hamza na Kano, Idris S. Imam kuwa tun 1984 aka buga littafin nasa ba wai a 1987, Balaraba kuwa ko kafin ta shigar da littafinta na **Budurwar Zuciya** a layin adabin kasuwa ta fuskar shiga kungiyar **Raina Kama**, an riga an buga littafin a Zaria, (**Gaskiya Corporation** a 1984). Haka shi ma Zaharradeen a Kano yake, shi kuwa Yusuf Adamu yana dalibta a Sakkwato ne ya shigo da nasa littafin. Haka kuma daga binciken da aka gudanar an fahimci cewa ko kafin Ibrahim Hamza Abdullahi da littafinsa na **Soyayya Gamon Jini** a 1986, an samar da **Hannunka Mai sanda 1** na Kamarradeen Imam a 1985, me ya sa ba a shigar da shi cikin layin na farko ba ? Haka kuma a tsakanin 1984 da aka samar da littafin Talatu, ba wai littattafai hudu ne suka yi tashe ba kurum guda 13 ne.

Ke nan ba wata kungiya ba ce ko kuma wani taro aka yi ba aka ce a samar da wannan abu da aka kira Adabin Kasuwar Kano daga baya. Shi kuma Malumfashi (1994) da ya kira shi da wannan suna, ya yi haka ne daga abin da ya gani masu kama da juna tsakanin littattafan da irin wadanda aka samar a Onisha kamar yadda ya bayyana daga baya, (Malumfashi, 2004).

Kamar yadda muka gani can baya, rayuwar adabi takan shiga cikin wani sauyi ne na wani lokaci, daga baya kuma ta kasance cikin wani tsari na daban, irin wannan shi ne ya faru da abin da aka kira Adabin

Kasuwar Kano yanzu. Sai dai wani abu da za a yi la'akari da shi, shi ne, yawancin matasan da suka yi tashe a wancan lokaci a wannan fage ba su yi amfani da kamfanonin dab`i da ake da su don bayyanar da ayyukansu na adabi ga jama'a ba, ba don komi ba kuwa sai don ba wani kamfani da ya damu ya buga ire-iren wadannan litattafai. Ba kuma wai don ba su da kasuwa ko kuma ba su sami karbuwa ba a tsakanin al`umma ba, a`a, a tsakanin shekarun 1978-1982 ba abin da ya fi tashe da karbuwa irin labaran da wasu suke rubutawa, suna aika wa gidajen rediyoyi daban-daban ana karantawa. Ba wani abu ya jawo hakan ba sai ganin litattafan da aka samar daga gasar da aka shirya a 1978 da suka samar da litattafan soyayya na farko da za a iya kira `yan zamani, sun yi tasiri ga rayuwar irin wadannan matasa.

Sai dai da alama amfani da aka yi da kafar rediyo, wadda ta sanya kagaggun labarai irin wadannan suka sami martaba, ba wai kawai tsakanin wadanda suka yi boko ba kurum, har ga wadanda aikinsu shi ne sauraron rediyo, ba su iya karatun ba. Bisa wannan tafarkin aka shiga samar da sababbin marubuta, wasu ta hanyar kwaikwayon abin da aka rubuta, suka aika gidajen rediyoyin, wasu kuma ta sake wa tatsunniyoyi da labaran Hausa fasali, wasu ko ta kwaikwayo ko daukar fasalin wasu labaran Ingilishi ko fassara kai-tsaye ko kuma nade fina-finan Indiya da na Turawa zuwa takarda. Cikin dan lokaci kankani sai ga kabod-kabod na gidajen rediyoyin nan sun cika makil, wasu ma suka shiga konawa, wanda ya sa masu rubutun suka shiga guna-guni idan ba a karanta nasu labaran ba. Sai dai kuma wadanda Allah ya tarfa wa garinsu nono daga cikin wadanda aka karanta nasu a gidajen rediyoyin, sai ga shi sun fara samun suna da daukaka. Wannan ya jawo wasiku suka shiga gilmawa zuwa gare su, ana yaba masu, ta haka kuma aka ga cewa ga wata kafa ta samu ta kashe waccan kishirwa ta rashin labaran Hausa da ta addabi matasa, ta yadda a tsakanin shekarar 1984 zuwa 1998 marubuta da sababbin littatafai suka baje kasuwarsu a kasar Hausa.

Idan aka yi nazari sosai za a ga ko da Talatu ta bayyana a 1984 a

Kaduna, ba a Kadunar ta tsaya ba, domin littattafan sun baje duk fadin kasar Hausa, musamman a Kano da suka dasa rayuwarsu. A Kanon akwai irin littafin Talatu Wada da ya riga ya shiga kasuwa shi ma kafin ma bayyanar na Talatu, wato **Wasiyar Babakere** na Ibrahim Sale Gumel, a kuma wannan shekara ta 1984, an sami dan uwan na Talatu, wato **In Da Rai Da Rabo** na Idris S. Imam. Saboda haka ko da Kamarradeen ya shigo da nasa littafin a 1985, ba dole ba ne ya san da abin da Talatu ta yi ko kuma sauran da suka riga nata shiga kasuwa; musamman ganin cewa da ne ga marigayi Abubakar Imam, kuma yana aiki da kamfanin Huda-Huda da ke Zaria, wadanda su ne mawallafansa. Yadda Kano ta shigo cikin harkar da litattafan da ‘yan Kanon suka samar bai rasa nasaba da suna da tashe da littafin Talatu da na Idris da Ibrahim suka yi a kasuwar Kanon. Littattafai tara ne suka wanzu a wannan lokaci a tsakanin 1986 zuwa 1989. Ga alama kuma su ne suka sanya Kano ta sami karbuwa da Tagomashi a wannan harka ta yadda daga baya Gusau ta shigo sahu, Kanon ta sake bayyana, daga can kuma sai Sakkwato, tare da Yusuf Adamu.

Auna Fahimta

Domin fahimtar ko darasin ya zauna sai Jalibai sun fayyace abubuwa kamar haka:

- Mene Ne Adabin Kasuwar Kano?
- Bayani Game Da Adabin Kasuwa
- Bayani Game Da Adabin Yayi
- Su kawo ta}aitaccen bayani game da Adabin Kasuwar Kano.

4.0 Kammalawa

A wannan darasi an yi }o}arin bayyana mene ne Adabin Kasuwar Kano ta hanyar me ake nufi da adabin kasuwa da na yayi, sa'annan an yi ta}aitaccen bayani game da Adabin Kasuwar Kano

5.0 Ta}aitawa

Darasin ya gabatar mana da abubuwa ne da suka ha]a da:

- Sanin mene ne Adabin Kasuwar Kano?
- Ta}aitaccen bayani game da adabin kasuwa
- Da bayani game da adabin yayi
- Sannan aka aka zo ta}aitaccen bayani game da Adabin Kasuwar Kano

6.0 Jingar Aiki

1. Me ake nufi da Adabin Kasuwar Kano?
2. Me ya bambanta adabin kasuwa da adabin yayi?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Gusau, S.M. (2000) *Tatsuniya A Rubuce*, Kano: Benchmark Publishers

[angambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, Zaria: Amana Publishers

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); ‘Tasirin Adabin Baka A kan Rубutattun {agaggun Labaran Hausa.’ *Kundin Digiri Na Biyu*, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa**. NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam*. Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

Malumfashi, I. (2019); *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: ABU Press and Publishers.

Malumfashi, I. (2002). *Adabi da Bidiyon Kasuwar Kano a Bisa Faifai: Takaitaccen Tsokaci*. Ma}alar da aka gabatar a Cibiyar Hausa, Jami’ar Usmanu [anfodiyo, Sokoto.

KASHI NA 2: Ci Gaba Da Wanzuwar Rубutaccen Zuben Hausa

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Ci Gaba Da Wanzuwar Rубutaccen Zuben Hausa
- 3.1.1 Gasar Shekarar 1988
- 3.1.2 Gasar Injiniya Bashir {araye (2007-2010)

- 3.1.3 Gasar Rubutun Zube Ta BBC
- 3.1.4 Gasar Zubutun Zube Ta MMB Da Pleasant Library
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

3.1 Ci Gaba Da Wanzuwar Rubutaccen Zuben Hausa

A wannan sashe a sake bibiyar yadda aka samu ci gaba dangane da wazuwar rubutaccen labari Hausa daga shekarar 1988 da gasa da ta biyo baya domin ingata lamarin.

3.1.1 Gasar Shekarar 1988

Tafiya sannu-sannu, aikin bun}asa adabin sai da]a kankama yake yi. A cikin shekarar 1988, Hukumar Kula da Kyautata Fasaha da Al'adun ta gudanar da gasa mai kamanci da wa]anda suka gabata. Ita ma kamar sauran hukumomin da suka gabatar da gasannin, tana da manufar samar da kyaututtuka ga wanda duk ya nuna bajinta, da kuma samar da littatafai masu samar da nisha]i. Haka kuma tana da }udurin wannan hukuma ta samar da ha]in kai tsakanin al'umma (Abbas, 2009).

Abubuwa da dama sun faru bayan }are wannan gasa musamman ta fuskar gasa, cika al}awarin da aka yi wa marubuta na cewa za a ba su kyaututtuka, kuma a buga labaran da suka rubuta a matsayin littafi, amma a }arshe ha}ar marubutan ba ta cimma ruwa ba, domin ba a ba su kyaututtukan ba kuma ba a buga labaran a matsayin littafi ba.

Kamar yadda aka sami marubuta da dama a wasu gasannin da suka gabata, hakan aka samu a wannan gasa, domin kuwa marubuta tare da }ir}irarrun labaransu da dama suka fito don nuna gwaninta da

baiwar da Allah ya ba su a fagen rubutu. A }arshe hukumar ta tace kuma ta }auki na }auka, inda ta fasalta gasar a matsayin rukunai biyu kamar haka: -

Rukunan Farko: Rayuwa Ta Zamani:

Sunan Marubuci

Mahmud Barau Bambale

Ibrahim Sheme

Yusuf Adamu

Sunan Littafi

Kowa ya Bar Gida

Kifin Rijiya

Dukan Ruwa

Rukuni Na Biyu: Rayuwa Ta Soyayya:

Sunan Marubuci

Shafiu Magaji Usman

Jamila

Mahmud Barau Bambale

Ban samu sunan marubucin ba

Sunan Littafi

Jamilu Mijin

Komi Nisan Dare

Dabaibayi

Wannan gasa ta sami na }asu, saboda gazawar hukumar da ta shirya gasar wajen ajiye kwafin wa }annan labarai da suka shiga gasar, kuma hukumar ba ta iya buga littafi ko }wara }aya ba ballantana bayar da lada ga wa }anda suka zage damtse wajen nuna bajinta kamar yadda akan yi masu alkawali. A }arshe marubutan wa }annan labarai su suka sake tsara wa }ansu daga cikin labaran sannan suka buga su, (Gusau, 2009) da Abbas, (2009).

3.1.2 Gasar Injiniya Bashir {araye (2007-2010)

A kwana a tashi }ungiyoyin da hukumomi sai }ara ~ullowa suke yi domin ginawa tare da bun }asa adabin Hausa musamman ta fannin rubutun zube. A cikin shekarar 2007 kwatsam sai aka sami ~ullowar gasar rubutun }aagaggen labari mai taken, Gasar Injiniya Muh'da Bashir {araye.

Shi dai Injiniya Muhamamd Bashir {araye wani tsohon kwamishina ne a jihar Kano a zamanin mulkin shekaru hu]u na farkon mulkin Malam Shekarau (2003-2007). Allah ya yi mashi rasuwa, kuma mutum ne mai sha'awar adabin Hausa, musamman a fannin }agaggun labarai. Bayan rasuwarsa ne]aya daga cikin matansa, watau Hajiya Balkisu Bashir {araye ta sanya wata gasa a madadin maigidanta da ya rasu, tare da }udurin za ta dinga gabatar da ita shekara-shekara, kuma za a fara a wannan shekara 2007.

Hajiya Balkisu Bashir {araye ta yi }o}arin tare da cikawa mijinta burinshi na sha'awar }agaggun labarai ta hanyar sanya gasa a tsakanin marubuta }agaggun labarai. A }arshe ta dan}a alhakin tare da jan ragamar gudanar da gasa }ar}ashin }ungiyar marubuta ta Nijeriya, reshen Abuja (ANA). Wannan }ungiya ta gindaya }a'idojin shiga gasar, da cewa, littafin hikaya ne kawai za a shiga da shi. Har ila yau }ungiyar ta yi shelar lada ko goro da za a ba duk marubucin da ya zo na farko ko na biyu ko na uku kamar yadda Hajiya Bilquis ta alkawarta. Duk wanda ya zo na]aya zai kar}i tsabar ku]i naira dubu]ari da hamsin (N150,000). Na biyu zai kar~i naira dubu]ari (N100,000). Shi kuwa na uku zai sami ku]i naira dubu hamsin (N50,000) (Aminiya, 2007).

Marubuta da dama sun zaburo musamman ganin wannan gara~asa, tare da }agaggun labaransu a }ar}ashin }ungiyar ta ANA. Kimanin littatafai goma sha tara 19 ne suka shiga gasar, amma bayan an tanka]e kuma an rairaye an fidda littatafai uku kacal da suka fi nuna bajinta a cikin sauran kuma aka dan}a masu kyaututtukan ku]i kamar yadda aka alkawarta masu a }ar}ashin wani gagarumin shagali da aka gudanar a Hotel na Abuja. Littatafan ukun farko da aka za~a kuma suka kar~i kyaututtuka su ne: -

Sunan Marubuci

Ibrahim Sheme
Balabara R. Yakubu
Maje El-Hajeej

Suna Littafi

'Yartsana
Matar Uba Jaraba
Kankana (Aminiya,

2007).

A cikin shekarar 2008 {ungiyar nan ta gasar rubutu }ar}ashin gidauniyar tunawa da Injiniya Muhammad Bashir {araye ita ce ta sake ~ullowa da wata gasa a cikin wannan shekara 2009. Ita ma kamar waccan mai }akin marigayi Injiniya Bashir {araye watau Hajiya Bilkisu ita ta }auki nauyin gudanar da gasar tare da bayar da na goro ga mutum ukun farko da suka nuna bajinta fiye da kowa. A wannan karon shugabannin shirya gasar sun gindaya shara]in rubutun }i}ira na labarun zube ne kawai za a shiga gasar da su. Gasar ta sami kar~uwa matu}a a hannun marubuta ainun, domin sun ~ullo daga kowace kusurwa da labaransu iri daban-daban. Bayan tacewa da alkalai gasar suka yi sun fito da littatafai guda shidda a ~angaren zube wa]anda suka tsallake sira]in amma guda ukun farko aka mi }awa kyaututtuka kamar haka: -

Sunan Marubuci

Bashir Usman Tofa
Muhammadu L. Barista
Hafsatu Abdulwaheed
Sababi
Dakta Bukar Usman
Dakta Bukar Usman
Dakta Bukar Usman
Zabbi

Littafi

Mu sha Dariya
Wal}iya
Saba }an
Marainiya
Jarumin Sarki
Yarima da

Kamar yadda muka ambata tun daga farko, ukun farko suka sami kyauar Naira dubu }ari da hamsin ga na farko (N150,000) na biyu ya sami naira dubu }ari (N100,000) a yayin da na uku ya kar~i dubu hamsin (N50,000). Amma wanda ya zo na hu]u da na biyar da na shidda basu sami kyauta ba. (Aminiya, 2009).

A taron da }ungiyar marubuta ta }asa watau (ANA) ta yi a cikin shekarar 2009, kuma wadda ke kula da alhakin gudanar da gasar }agaggun labarai ta marigayi Injiniya Bashir {araye ta fitar da

sakamakon wa]anda suka shiga gasar a wannan karon a fannin wasan kwaikwayo, kuma suka taka rawar gani. A wannan fage litattafan da suka taka rawar gani a wasan kwaikwayon sun ha]a da:-

Sunan Marubuci

Ado Ahmad Gidan Dabino
Kabiru Isa Anka
Khalid Imam
Ibrahim M. Da K. Gwarzo
S.B. Yakasai

Littafi

Malam Zalimu
Kowa ya yi da kyau
Sodangi
Gyara kayanka
Tsakanin]an Adam

(Hira da Gidan Dabino da Aminiya, 2009).

3.1.3 Gasar Rurutun Zube Ta BBC

A shekarar 2016 ne hukumar gidan rediyon BBC da ke London suka assasa sabuwar gasar rurutun gajerun labarai ta mata zalla tare da bayar da ma}udan kudi ga wa]anda suka cinye gasa. Zubin farko dai wa]anda suka yi nasara su ne:

Aisha Muhammad Sabitu

Amina Alhassan Abdulsalam

Anina Gambo

Sansanin ‘Yan Gudun Hijira

Sai Yaushe

In Da Rai

An }ara irin wannan gasa a 2017 inda kuma aka samu wa]anda suka yi nasara kamar haka:

Maimuna Sani Beli

Bilkisu Sani Makaranta

Habiba Abubakar da Hindatu S. N.

Bai kai zuci ba

Zawarcina

Sana’a Sa’a

3.1.4 Gasar Zubutun Zube Ta MMB Da Pleasant Library

A daidai lokacin da hukumar gidan rediyon BBC ke shirya wannan gasa ta biyu a 2017, wata hukuma ta Pleasant Library da Makarantar Malam Bambadiya sun fitar da tsarin tasu gasar wadda ita ma ta rubutun gajerun labarai ce cikin Hausa. An kuma fatata inda daga baya aka samar da sakamako kamar haka:

Kabiru Yusuf Fagge

Hassana Abdullahi Hunkuyi

Zakariyya Haruna Danladi

Matalauciyar Rayuwa

A Sasanta

Da Sandar Hannunka

Gasar Rubutattun labarai ba }aramin muhimmin al'amari ba ce a fagen adabin Hausa. {ir}iro gasar rubutattun labarai da Turawan mulkin mallaka suka yi, ya taimaka }warai ga ci gaban adabin Hausa, domin ma}asudin shiryawa da gudanar da gasar duk an cimma nasara.

Ma}asudin ~ullo da gasa ta rubuta }agaggen labari kamar yadda Turawan suka bayyana ya ha}a da gano yanayin al'adu da adabin mutanen Afirka, musamma }asar Hausa. daga baya kuma al'amarin ya zama domin a magance matsalolin }arancin littattafan koyo da koyarwa da ya addabi makarantun bokon }asar Hausa.

Sanadiyar gudanar da gasa a Afirka ta Yamma, musamman a wasu sassa na }asar Hausa ta samar da nasarori masu tarin yawa wa}anda suka ha}a da samar da wadatattun littattafan koyo da koyarwa a kusan kowace makarantar Boko da ke }asar Hausa daga wannan lokaci zuwa yau.

Wani muhimmin abu da shigo da gasa ya samar shi ne fiddo da hazi}an marubuta a duniyar rubutu. Dalilin gudanar da gasa aka sami hazi}an Hausawa 'yan }asa suka fito fili tare da rubutattun littatafansu, kuma sunansu ya shiga duniya aka san su. Misalinsu Abubakar Imam Kagara da Ibrahim Sheme wa}anda suka ri}e mu}amai da dama a fannoni iri daban-daban duk saboda haza}ar da suka nuna a fagen rubutu.

Muhimmancin fito da gasa bai tsaya nan ba sai da ya kai ga sanya wa al'umma sha'awa a zukatansu na ganin sun zaburo domin bayar da tasu gudumuwar ko ta fagen karanta irin labaran da gasar ta samar ko kuma domin su bayar da tasu gudunmuwar wajen rubutun labarai. Ba jama'a kawai suka sami wannan sha'awa ba, har sai da }ungiyoyi da hukumomi masu zaman kansu suka nuna sha'awarsu ta wajen bayar da gudunmuwa ko dai su buga littatafan ko kuma su shirya gudanar da gasar, misali }ungiyar marubuta ta }asa (ANA). Shiryawa da gudanar da gasar rubuta labari ta taimaka matu}a wajen fito da jigon adabin Hausa a manya da }ananan makarantun bokon }asar Hausa tare da yayata shi a fannoni mabambanta, domin ta wannan hanya ce }alibai da malamansu suka sami koyon yin tsara labarai na kansu tare da yin nazarin wasu littatafai na adabin Hausa. Wani muhimmin al'amari da shiryawa tare da gudanar da gasa ya samar shi ne samar da sababbin littatafai a fagen nazarin rubutattun labari na Hausa. Kafin fara gudanar da gasa babu wani littafi mai kamanci da rubutaccen labari na zamani, saboda masu ilimi na wancan lokacin suna }yamatar al'amarin, domin suna yi mashi kallon hadarin kaji, saboda cewa suke yi }arya ce, kuma }arya haramun ce ga addini.

Ire-iren rubutattun littatafan labarai da gasa ta samar sun taimaka matu}a wajen samar da nisha}i da fa'idoji matu}a wa}anda ba su misaltuwa, musamman ta fannin }abi'u da kyautata tarbiyya da zamantakewa. Domin baya ga wa}annan an sami hanyar bun}asar ilimi ta fannoni da dama.

Ya zuwa yanzu ~ullo da gasa da Turawan mulkin mallaka suka yi, ya bar gado ga samuwar mu}aba'u daban-daban da suka tsayu ga wallafa littatafan da aka rubuta akan labarai, baya ga wannan, Adabin Kasuwar Kano ya sami tushe a fagen kuma ya zama abin nazari daga wannan tsari na gasa.

Auna Fahimta

Domin fahimtar ko darasin ya zauna sai Jalibai sun fayyace abubuwa kamar haka:

- Irin ci gaban da aka samu game da wanzuwar rubutaccen zuben Hausa da yadda aka gudanar da gasar shekarar 1988.
- Da yadda gasar Injiniya Bashir {araye (2007-2010) ta kasance. Da kuma yadda gasar rubutun zube ta BBC ta somo. Da yadda aka gudanar da gasar rubutun zube ta MMB da Pleasant Library

4.0 Kammalawa

A wannan darasi an }o}arta sanin irin ci gaban da aka samu game da wanzuwar rubutaccen zuben Hausa da yadda aka gudanar da gasar shekarar 1988 da wadda ta biyo baya ta Injiniya Bashir {araye (2007-2010) da kuma yadda gasar rubutun zube ta BBC ta somo. Da yadda aka gudanar da gasar rubutun zube ta MMB da Pleasant Library.

5.0 Ta}aitawa

Darasin ya gabatar mana da abubuwa ne da suka ha}a da:

- Ci gaba da wanzuwar rubutaccen zuben Hausa
- Gasar shekarar 1988
- Gasar Injiniya Bashir {araye (2007-2010)
- Gasar rubutun zube ta BBC
- Gasar rubutun zube ta MMB da Pleasant Library

6.0 Jingar Aiki

1. Me ya faru bayan tabbatuwar Adabin Kasuwar Kano?
2. Me ya jawo gasar shekarar 1988?

3. Wace gudunmuwa gasar Injiniya {araye ta samar a }asar Hausa?
4. Tattaunna yadda gasar Hikayata ta BBC ta kasance daga 2017

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Gusau, S.M. (2000) *Tatsuniya A Rubuce*, Kano: Benchmark Publishers

[angambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, Zaria: Amana Publishers

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); ‘Tasirin Adabin Baka A kan Rubutattun {agaggun Labaran Hausa.’ *Kundin Digiri Na Biyu*, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa**. NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam*. Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

Malumfashi, I. (2019); *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*.
Zaria: ABU Press and Publishers.

KASHI NA 3

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Wasu Hanyoyin Nazarin Labaran Zube
- 3.1.1 Jigo
- 3.1.2 Warwarar Jigo
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki
- 7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

3.1 Wasu Hanyoyin Nazarin Labaran Zube

Hanyoyin nazari biyu za mu bi domin mu aza misalin yadda za a iya kallon rubutun zube. Akwai Jigo da Warwarar Jigo.

3.1.1 Jigo

Jigo kalma ce Bahaushiya da ke da ma'anoni mabambanta. Tun da farko Hausawa na yi mata kallon ginshiki da e cikin daki ko kuma gini. Haka suna kallonta a matsayin tubali ko tushe ko fandashin da ke dauke da gini. Haka kuma suna yi mata kallon wani muhimmin

kayan aikin da masu noman fadama ke amfani da shi wajen ban ruwa. Idan aka yi dubi wadannan ma'anoni da Ba haushe ya bayyana game da jigo za a ga cewa ba wani abu suke nufi ba face mazaunin abu, ko mafarinsa ko kuma abu mai muhimmanci da kila in ba shi a cikin tsari wani abu ba zai wanzu ba. Misali ginin da bai da fandeshin da wuya ya yi karko, mai noman fadama da bai da kwaryar da take kai ruwa ga gona, da wuya noman ya dore. Haka kuma dakin da bai da ginshiki da wuya ya yi karko.

Ke nan wannan abu jigo da masu adabi suka aro sun mayar da shi ne a matsayin sako, manufa, ko abin da waka ko zube ko wasan kwaikwayo suka kunsu. A nan ana maganar abin da labarin ya kunsu ko yake magana kai ko kuma ruhinsa. Wato dai duk wani abu da in ba shi a cikin labarin to da wuya labarin ya zauna ko ya yi armashi.

Saboda haka idan ana magana kan jigon labarin zube, ana nuni ne ga babbar manufar marubucin, wato wadda ita ce a zuciyarsa a lokacin da yake kokarin tsara labarin. Alal misali labarin **Ruwan Bagaja** babban jigon bai wuce shashantarwa ba, ko kuma a ce nishadantarwa. Wato an gina labarin domin a sa dariya da nishadi. Ko kuma littafin **Jiki Magayi** da ya kasance bisa tunanin soyayya, ko kuma **Shaihu Umar** da ke fadakarwa ko labarin Amina ko Mace Mutum da ke neman 'yancin mata.

Abin da za a kara a nan shi ne baya ga babban jigo kuma ana da kananan jigogi da suke taimakawa wajen gina labarin, su wadannan kuma kowane mai nazari da yadda yake kallon su. Alal misali a cikin lbarin **Ruwan Bagaja** akwai karamin jigon kara da ilmi da yawon bude ido da wasu da dama. Haka ma a labarin **Shaihu Umar** an sami kananan jigogi irin na ilmi da soyayya da makamantan su.

3.1.1.2 Warwarar Jigo

Abin da ake nufi da warware jigo kuwa bai wuce mai nazari ya bi zaren da ya dinke labarin ba yana yi masa kulli ta yadda zai sami

hadi guda, wato ya bude labarin nasa, sa'annan ya ja zaren ta amfani da babban jigon domin ya tabbatar sakon bai fandare ba. Ana iya ganin haka a cikin labarin **So Aljannar Duniya** inda aka dinke zaren da kitsa soyayyar Badodo da Yasir. Ko kuma ban dariyar da ke cikin labarin **Ruwan Bagaja** har zuwa karshen labarin da za a dire da wani abu na daban.

Auna Fahimta

Domin fahimtar ko darasin ya zauna sai Jalibai sun fayyace abubuwa kamar haka:

- Za a dubi hanyoyin nazarin zube na baki jaya.
- Ma'anar jigo
- Me ake nufi da warwarar jigo

4.0 Kammalawa

A wannan darasi an dubi abubuwa da suka ha]a da hanyoyin nazarin labaran Hausa da suka ha]a da jigo da warwararsa domin gane yadda ake gina labaran Hausa.

5.0 Ta}aitawa

Darasin ya gabatar mana da abubuwa ne da suka ha]a da:

- Bayani game hanyoyin nazarin labaran Hausa.
- An dubi jigo da warwararsa.

6.0 Jingar Aiki

1. Mene ne jigo?
2. Yaya ake warwarar jigo a nazarin zuben Hausa?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Gusau, S.M. (2000) *Tatsuniya A Rubuce*, Kano: Benchmark Publishers

[angambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, Zaria: Amana Publishers

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); ‘Tasirin Adabin Baka A kan Rубutattun {agaggun Labaran Hausa.’ *Kundin Digiri Na Biyu*, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa**. NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam*. Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

Malumfashi, I. (2019); *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: ABU Press and Publishers.

KASHI NA 4

- 1.0 Gabatarwa
- 2.0 Manufar Darasi
- 3.0 {unshiyar Darasi
- 3.1 Wasu Hanyoyin Nazarin Salo A Labaran Zube
 - 3.1.1 Za~in Kalmomi
 - 3.1.2 Dabara
 - 3.1.3 Mutum
- Auna Fahimta
- 4.0 Kammalawa
- 5.0 Ta}aitawa
- 6.0 Jingar Aiki

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

3.1 Wasu Hanyoyin Nazarin Salo A Labaran Zube

Shi kuwa nazarin salo a labaran zube hanyoyi uku suke yi masa jagora.

- Za~in kalmomi
- Dabara
- Mutum

3.1.1 Za~in Kalmomi

Idan ana son a fahimci salo to ya dace a gane irin siffofinsa na asali. Ba wani abu ba ne salo face irin kalmomin da mai rubutu ya zaba da gangan domin ya gina labarinsa ko waka ko kuma wasan kwaikwayo. Idan aka ce salo zabi ne na kalmomi ana nufin gwaninta ce mutum ya zabi kalmomin da za su burge ko su sa tunani a wajen mai karatu. Alal misali, a littafin Ruwan Bagaja, za a ga marubucin ya za~i kalmomi ne don su dace da sunan mutane ko garuruwa ko yanayi, da gangan, domin ya nuna }warewarsa a fagen. Ko kuma yadda aka bayyana cin hanci a cikin labarin **Ruwan Bagaja** ta sakaya cin hancin ta amfani da dabara.

Haka batun yake a cikin tsarin rubutun zube. Dubi yadda marubucin **Kifin Rijiya** ya bayyana wahalar da Shaihu Aboki ya sha a duniya: ‘Irin wahalolin da ya sha, da kulli-kucciyan da ya sha yi da hadurra...’ Ta yaya ake yin kulli-kucciya, wannan zabin kalmomi na musamman domin gina salo.

3.1.2 Dabara

Haka ana ganin salo a matsayin dabara ko gwaninta ko iyawa ko wata hanya ta burgewa a lokacin isar da sakon marubucin. Dabarar nan tana iya zuwa ta fuskoki daban-daban. Ko dai ta hanyar bude

labarin ko gina cikinsa ko kuma dire shi. Alal misali akwai salon da aka saba wajen bude labari irin: **A wata kasa...** a **A wani gari...** ko kuma **A wani shudadden zamani** ko **Wata rana...** da sauran su. Amma sai a ga marubuci ya kauce wannan tsari da gangan, ya kitsa nasa. Misali a cikin labarin **Karshen Alewa Kasa** an bude ne da wani salo na musamman: Til kwal! Tin kwal!! Tin kwal!!! Kai za ka dauka daka ne ake yi ba labari ba.

3.1.3 Mutum

Idan an ce mutum ne salo, a nan ana magana ne bisa irin yadda Ubangiji ya tsira kowane dan Adam. Ba mutum biyu da suke kama da juna ta kowace irin fuska ko hali. Haka kuma tunanin kowane mutum daban yake da na dan uwansa. Ke nan abin da wani ya kitsa a labarinsa yana tafiya da salon nrayuwarsa ne. Duk irin yadda mmarubuci yake gudun sanya halinsa ko rayuwarsa ba zai yiwu ba. Wannan ya kara tabbatar mana da cewa halayyar dan Adam ita ke gudanar da salon da ake gani a cikin labarin da marubucin ya rubuta.

Alal misali, salon ban dariya na Abubakar Imam a cikin **Ruwan Bagaja** ko salon kaddara na Abubakar Tafawa Balewa a cikin **Shaihu Umar** ko salon tashin hankali a cikin labarin **Karshen Alewa Kasa** na Bature Gagare abubuwa ne da suke ginu bisa rayuwar marubutan. Dangane da haka ake ganin salon kowane mutum na bayyana ne daga ginuwar rayuwarsa.

Auna Fahimta

Domin fahimtar ko darasin ya zauna sai Jalibai sun fayyace abubuwa kamar haka:

- Hanyoyin da ake bi don nazarin salo a labaran zube
- Yadda ake za~in kalmomi da amfaninsu a nazarin salo

- Me ake nufi da dabara a nazarin salo?
- Ya matsayin mutum yake a nazarin salo?

4.0 Kammalawa

A wannan darasi an koyi abubuwa da suka ha]a da hanyoyin da ake bi don nazarin salo a labaran zube da yadda ake za~in kalmomi da amfaninsu a nazarin salo. An kuma biyo da }o}arin sanin me ake nufi da dabara a nazarin salo da matsayin mutuum yake a nazarin salo.

5.0 Ta}aitawa

Darasin ya gabatar mana da abubuwa ne da suka ha]a da:

- Hanyoyin da ake bi don nazarin salo a labaran zube
- Yadda ake za~in kalmomi da amfaninsu a nazarin salo
- Me ake nufi da dabara a nazarin salo?
- Ya matsayin mutum yake a nazarin salo?

6.0 Jingar Aiki

1. Wa]anne hanyoyi ake bi domin nazarin salo a Hausa?
2. Ya ake za~in Kalmomi waje nazari salo labaran Hausa?

7.0 Manazarta Da Wasu Ayyukan Karin Nazari

Gusau, S.M. (2000) *Tatsuniya A Rubuce*, Kano: Benchmark Publishers

[angambo, A. (1984) *Rabe-Raben Adabin Hausa (sabon tsari)*, Zaria: Amana Publishers

bambadiya.blogspot.com

www.rumbunilimi.com.ng

Cuddon, J. A. (1976). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Oxford: Penguin Books

Abraham, R.C. (1962). *Dictionary of the Hausa Language*, London: Hodder & Stoughton Ltd.

Magaji, A. (1982); 'Tasirin Adabin Baka A kan Rubutattun {agaggun Labaran Hausa.' Kundin Digiri Na Biyu, Jami'ar Ahmadu Bello, Zaria.

Yahaya, I.Y. (1988); **Hausa a rubuce: Tarihin rubuce-rubuce cikin Hausa**. NNPC, Zariya.

Malumfashi, I. (2009); *Adabin Abubakar Imam*. Sakkwato: Garkuwa Media Service Ltd.

Malumfashi, I. (2019); *Labarin Hausa A Rubuce: 1927-2018*. Zaria: ABU Press and Publishers.